

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 65, 2014

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.

OBSAH

Štúdie

Jolanta MEDELSKA – Marek CIESZKOWSKI – Maria JANKOWIAK-RUTKOWSKA: O слове <i>Arbuse</i> , одном из первых русизмов в языке российских немцев	5
Mojca NIDORFER ŠIŠKOVIČ: The Use of Verbs in Business E-mail Communication – a Pragmalinguistic Corpus Study	23
Marek MIKUŠIAK: Esej	37
Jozef PALLAY: Testovanie lexikálnej kompetencie nemčiny slovensko-nemeckých a nemecko(rakúsko)-českých/slovenských adolescentných bilingvistov	51

Recenzie

Oceniteľný knižný príspevok k interaktívnej štylistike. Čmejrková, S. – Havlík, M. – Hoffmannová, J. – Müllerová, O. – Zeman, J.: <i>Styl mediálních dialogů</i> (Ol'ga ORGOŇOVÁ)	77
Kontra, M. – Németh, M. – Sinkovics, B. (eds.): <i>Elmélet és empiria a szociolingvisztikában</i> (Lucia SATINSKÁ)	82

Správy

<i>Vlastní jména v textech a kontextech</i> . Kolektívna monografia a vedecká konferencia (Iveta VALENTOVÁ)	85
<i>Slovko 2013. Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusová lingvistika, e-learning</i> (Agáta KARČOVÁ – Beáta KMEŤOVÁ)	91

Kronika

Vladimír Benko – poobhliadnutie za jubilantovým desaťročím (Martina IVANOVÁ – Miloslava SOKOLOVÁ)	99
---	----

CONTENTS

Studies

Jolanta MEDELSKA – Marek CIESZKOWSKI – Maria JANKOWIAK-RUTKOWSKA: About the Word <i>Arbuse</i> As One of the First Russicisms in the Language of Russian Germans.....	5
Mojca NIDORFER ŠIŠKOVIČ: The Use of Verbs in Business E-mail Communication – a Pragmalinguistic Corpus Study	23
Marek MIKUŠIAK: Essay	37
Jozef PALLAY: Testing the Lexical Competence of German in Slovak-German and German (Austrian)-Czech/Slovak Adolescent Bilinguals	51

Book Reviews

Valuable Book Contribution to the Interactive Stylistics. Čmejrková, S. – Havlík, M. – Hoffmannová, J. – Müllerová, O. – Zeman, J.: <i>Styl mediálních dialogů</i> (Olga ORGOŇOVÁ)	77
Kontra, M. – Németh, M. – Sinkovics, B. (eds.): <i>Elmélet és empiria a szociolingvisztikában</i> (Lucia SATINSKÁ)	82

Reports

<i>Vlastní jména v textech a kontextech</i> . Collective monograph and scientific conference (Iveta VALENTOVÁ)	85
<i>Slovko 2013. Natural Language Processing, Corpus Linguistics, E-learning</i> (Agáta KARČOVÁ – Beáta KMETĚVÁ)	91

Chronicle

A look back at Vladimír Benko's last decade on the occasion of his jubilee (Martina IVANOVÁ – Miloslava SOKOLOVÁ)	99
---	----

СОДЕРЖАНИЕ

Стати

Йоланта МЭНДЕЛЬСКА – Марек ЦЕШКОВСКИ – Мариа ЯНКОВЯК-РУТКОВСКА: О слове <i>Arbuse</i> , одном из первых русизмов в языке российских немцев	5
Мойца НИДОРФЕР ШИШКОВИЧ: Употребление глаголов в деловом общении посредством электронной почты – прагмалингвистический корпусный анализ	23
Марек МИКУШИЯК: Эссе	37
Йозеф ПАЛЛАЙ: Тестирование лексической компетенции по немецкому языку у словацко-немецких и немецко(австрийско)-чешских/словацких adolescentных билингвов.	51

Рецензии

Ценная книжная публикация по интерактивной стилистике. Čmejrková, S. – Havlík, M. – Hoffmannová, J. – Müllerová, O. – Zeman, J.: <i>Styl mediálních dialogů</i> (Ольга ОРГОНЁВА)	77
Kontra, M. – Németh, M. – Sinkovics, B. (eds.): <i>Elmélet és empiria a szociolingvisztikában</i> (Луция САТИНСКА)	82

Научная жизнь

<i>Vlastní jména v textech a kontextech</i> . Коллективная монография и научная конференция (Ивета ВАЛЕНТОВА)	85
<i>Slovko 2013</i> . Компьютерная обработка естественного языка, корпусная лингвистика, электронное обучение (Агата КАРЧОВА – Беата КМЕТЁВА)	91

Хроника

Владимир Бенко – взгляд на десятилетие юбиляра (Мартина ИВАНОВА – Милослава СОКОЛОВА)	99
---	----

О СЛОВЕ *ARBUSE*,
ОДНОМ ИЗ ПЕРВЫХ РУСИЗМОВ В ЯЗЫКЕ РОССИЙСКИХ НЕМЦЕВ

ИОЛАНТА МЭНДЭЛЬСКА, МАРЕК ЦЕШКОВСКИ,
МАРИЯ ЯНКОВЯК-РУТКОВСКА

Университет Казимира Великого в Быдгоще, Польша

MEDELSKA, Jolanta – CIESZKOWSKI, Marek – JANKOWIAK-RUTKOWSKA, Maria: About the Word *Arbuse* As One of the First Russicisms in the Language of Russian Germans. *Journal of Linguistics*, 2014, Vol. 65, No 1, pp. 5 – 21. (Bratislava)

Abstract: The article presents the process of creation of German island dialects in Russia and in the USSR. Starting in the second half of the 18th century, people from various German regions, primarily farmers and artisans, migrated to Russia. The authorities most frequently settled them in so-called colonies, or in other words, compact country villages, which were typically separated widely from each other. Germans settled in very large numbers along the Volga, in southern Russia, Crimea, the Caucasus, as well as in the St. Petersburg region, Novgorod, Voronezh and Volyn.

The arrivals from Germany brought with them a wide range of dialects and local varieties. Arriving in the colonies, they most commonly settled down based on their places of origin in Germany, but sometimes by religious denomination or even on the basis of friendships formed on the way to Russia. In this way, the residents of one colony might speak even dozens of substantially different dialects and local varieties. These native varieties of speech mixed together and created a common code, which nevertheless retained archaisms as a result of the lack of contact with the living German language.

Despite the significant degree to which Germans were isolated from Russians, linguistic borrowings from Russian began to appear in their language early on, even during the long journey to the migrants' new home. Primarily, lexis required for everyday life were borrowed.

The authors of this article, in researching the Soviet variety of German in Russia, observed that the Russicism *Arbuse* appeared frequently in this variety, yet only rarely – as dictionary entries testify – in German used in Germany. Analysis revealed that *Arbuse* is one of the earliest and most widely spread Russicisms in the language of Germans from Russia. Likely it is through their particular code that the term made its way into German dictionaries.

Key words: Language of Germans from Russia, postrevolutionary era, Russicisms, *Arbuse*

На территории России во второй половине XVIII в. и в XIX в. стали появляться многочисленные немецкие языковые острова (в Поволжье, на юге России, в Крыму, на Кавказе, в окрестностях Санкт-Петербурга, Новгорода, Воронежа, Чернигова, на Волыни) (Чеботарева, 2006, с. 866).

Поток немецких колонистов хлынул в Россию после манифестов Екатерины II (Шлейхер, 1992, с. 4–15; Плева, 1995, с. 26–30; Герман – Плева, 2002, с. 42–46; Lebioda, 2004, с. 38–42; Герман – Иларионова – Плева, 2007, с. 29–83); именно тогда, в последнее тридцатилетие XVIII в., немецкое миграционное движение переросло от миграции отдельных лиц в русские города к переселению целых групп немцев в сельские местности¹ (Brandes, 1997, с. 50).

Виктором М. Жирмунским (1933, с. 87–89) выделены три волны иммиграционного движения в Россию немецких крестьян-поселенцев (с 1764 г. по 70-е гг. XIX в.). Итак:

Первая волна. В 1764–1774 гг. на Волге были основаны 106 колоний (материнские колонии, *Mutterkolonien*). Из них в 1846–1870 гг. и после Октябрьской революции образовались (путем дальнейшего переселения) т. н. выселки (дочерние колонии,² *Tochterkolonien*). В начале 30-х гг. XX в. в Автономной Советской Социалистической Республике Немцев Поволжья насчитывалось около 300 немецких селений. Одновременно с поволжскими колониями, в 1765 г., образовалось 6 колоний в бывшей Петербургской губернии,³ 6 – в Черниговской (беловежская группа) и 1 – в Воронежской (Рибенсдорф). В Ленинградской области в 30-е гг. XX в. существовало свыше 30 немецких поселков. Последние из них – это выселки или колонии, основанные поселенцами, вновь приехавшими из Германии во время александровской колонизации (1809–1811 гг.).⁴

Вторая волна. В связи с войнами с Турцией и колонизационной политикой Потемкина были основаны немецкие колонии на Украине (бывшая Новороссия).⁵ С 1790 г. стали появляться первые меннонитские поселки в окрестностях Хортицы (Запорожский округ). В 1824 г. в бывшей Новороссии насчитывалось 18 таких колоний около Хортицы и 38 на реке Молочная (бывшая Таврическая губерния). В 1855–1870 гг. возник третий меннонитский центр – на Волге.⁶ Колонизацию Черноморского края возобновил Александр I. При нем с 1803 по 1823 г. в Новороссии были основаны 159 немецких колоний (из них 134 – на южной Украине, 8 – в Крыму). Со временем из них выделились выселки, распространившиеся на соседние области северной Украины (Харьковская и Киевская губернии), Донскую область и Северный Кавказ. До начала Первой мировой войны в Черноморском крае насчитывалось не менее 1000 немецких колоний (240 из них – в Крыму). Во время правления Алексан-

¹ Нередко такие сельские местности-колонии разрастались до городских размеров (см. Дидендорф, 1995). Очень большие колонии были характерны особенно для Поволжья, иногда они насчитывали 5000–8000 жителей (Жирмунский, 1933, с. 92).

² Вейлерт, 1975, с. 102.

³ Ново-Саратовка, Колпино, Средняя Рогатка и 3 поселка в окрестностях Кингисеппа.

⁴ Стрельна, Кипень и мелкие селения в окрестностях Петергофа и Ораниенбаума.

⁵ Альт-Данциг, Иосефсталь, Рыбальск, Ямбург.

⁶ Самарская и кеппентальская группы.

дра I немецкие колонии стали основываться и в Закавказье, куда переселялись в 1817–1819 гг. витембергские сектанты, вследствие религиозных брожений массово эмигрирующие в Россию. Ими были основаны 5 колоний в Грузии и 2 в Азербайджане. Частью этих переселенцев была образована колония Гофнунгсталь (Одесский округ), а также швабские селения в окрестностях Брянска.

Третья волна. В 1830–1870 гг. были основаны немецкие колонии на Волыни.⁷

Здесь, как правило, колонисты поселялись в качестве арендаторов владений польских помещиков. До начала Первой мировой войны на Волыни существовало свыше 550 немецких поселков. Кроме того, немцы оседали на юге Урала, в Сибири и в Туркменистане (с 1890 г. переезжали туда из старых колоний на Волге, в Черноморском крае и на Волыни). До войны существовало таких выселков не менее 300.

После Октябрьской революции, в 20-е и 30-е гг. XX в., российские немцы составляли самое многочисленное национальное меньшинство (1238 тыс. граждан), имевшее свое государство вне Советского Союза (Iwanow, 1991, с. 39).⁸ Для них декретом от 20 февраля 1924 г. была учреждена Автономная Советская Социалистическая Республика Немцев Поволжья (АССР НП) (Дизендорф, 2006, с. 9) – способ привлечения местных немцев к коммунистической идеологии и одно из орудий установления советской власти в немецких колониях (Герман – Плеве, 2002, с. 110). Республика просуществовала до 26 августа 1941 г.⁹ С 1934 г. под предлогом борьбы с фашистами и их пособниками советские немцы, особенно представители интеллигенции, подвергались политическим репрессиям (Ченцов, 1996; Герман – Плеве, 2002, с. 138; Чеботарева – Черказьянова, 2004, с. 681–682; Герман, 2004, с. 630). Осенью 1941 г. АССР НП была ликвидирована, ее территория включена в Саратовскую и Сталинградскую области, а немецкое население республики – депортировано в Сибирь и Казахстан (Бугай, 1994; Дизендорф, 2006, с. 10). На новых местах жительства стали возникать новые немецкие поселки.

Системная, организованная колонизация немцами российских земель привела к образованию немецких языковых островов, располагающихся за пределами компактной немецкоязычной области, существовавших и развивавшихся в чужом славянском (реже – в неславянском) языковом окружении. «Островные (колониальные) говоры – это говоры, которые, функционируя в иноязычной среде на протяжении длительного времени, развивались в соответствии с дописьменными традициями, сохраняя грамматический строй и архаическую лексику» (Чеботарева, 2006, с. 881).

⁷ См. также: Лютова, 1979.

⁸ В городах проживало 184 769 немцев, в сельских местностях – 1 053 717; колоний в то время насчитывалось не менее 2000 (Жирмунский, 1933, с. 84).

⁹ Подробнее: Чеботарева, 1999.

По отношению к немецкому языку принято выделять два типа языковых островов: 1) маргинальную область распространения, называемую также окраинной (располагающуюся контактно с основным ареалом немецкого языка, напр., Эльзас и часть Лотарингии) и 2) дистантно расположенные языковые области, возникшие вследствие переселения групп носителей немецкого языка в иноязычные страны (напр., в Канаду, США, Австралию). Ко вторым, дистантным, относятся немецкие языковые острова в России (Смирницкая – Баротов, 2002, с. 151–152).

Долгие годы немецкие языковые острова в России почти не входили в контакт не только с иноязычными соседями, но и с соседями-соотечественниками. Колонии располагались обычно в отдалении друг от друга, «в ряде случаев их отделяли сотни, а то и тысячи километров» (Чеботарева, 2006, с. 866), что способствовало консервации языковых особенностей немецких диалектов,¹⁰ сохранению их почти в чистом виде.

Как еще в 20-е гг. XX в. заметил Георг Г. Дингес (1925, с. 12), «говоры сел с первого взгляда разнятся друг от друга», а различия связаны с местом происхождения поселенцев.¹¹ Немецкие колонисты – это выходцы из различных мест в Германии XVIII в., перенесшие в Россию свои родные диалекты и на новой родине продолжавшие изъясняться на них (каждый на своем, определенном) (Berend – Post, 1997, с. 5). Часто немецкие эмигранты объединялись на новом месте в России (компактно поселялись) не по принципу землячества, а на основе принадлежности к определенной конфессии (лютеране, католики, кальвинисты и др.). Нередко рядом селились выходцы, просто подружившиеся в пути на новое место жительства. Их диалекты смешивались вследствие соседского общения, вследствие установления брачных отношений и по другим причинам. На основе господствующего наречия формировался говор села (с примесью рудиментарных признаков других говоров) (Чеботарева, 2004, с. 877). Как предполагал В. М. Жирмунский (1933), в принципе все немецкие говоры в России – смешанные, поскольку в каждой колонии жили выходцы из разных регионов Германии, однако в части поселений один диалект почти полностью поглотил другие, в части же – образовался совершенно новый продукт смешения (с. 95). Каждая колония говорит на своем собственном диалекте. Это немецкий диалект, привезенный из Германии, или же немецкий диалект, образовавшийся уже на новой родине (с. 92).

¹⁰ Исследователи назвали их «колониальными», «островными».

¹¹ К примеру, исследования, проведенные в 1926–1930 гг., позволили собрать языковой материал и определить основные диалектные типы, встречавшиеся в то время в немецких поселениях южной Украины, Крыма и Закавказья. Установлено, что немцы, там проживавшие, пользовались, между другими, средненемецкими диалектами (верхнегессенским, западно-рейнско-пфальцским, южно-рейнско-пфальцским) (Жирмунский, 1933, с. 94–97).

Говоры поволжских немцев, самых многочисленных представителей немецкого меньшинства в России, привлекли к себе внимание только в 1910 г. (Дингес, 1925, с. 12). Именно тогда шульмейстер Иоанн Георг Кромм, работавший в селе Ягодная Поляна, опубликовал¹² свои наблюдения об истории села, напечатал список первых поселенцев, указал местности, откуда отдельные немецкие семьи приехали в Россию, и «дал большой связной текст на ягодно-полянском языке». В 1913 г. научное изучение поволжских диалектов начал Ф. Вреде.¹³ На основании ответов на анкету, разосланную по поволжским деревням А. Ф. Лозингером, было замечено сильное перемещение диалектов, так как вдруг близкими соседями стали жители востока, юга и севера Германии, изъяснявшиеся каждый на своем немецком диалекте. В 1914 г. были сделаны первые профессиональные фонетические записи т. н. поволжско-немецкого¹⁴ диалекта деревни Верхняя Грязнуха (Крафт). Установлено, что хотя прошло 150 лет со дня основания села, в его говоре все еще нет единообразия: в речи отдельных семей сохраняются диалектные особенности тех мест в Германии, откуда данная семья прибыла в Россию (Дингес, 1925, с. 13). Первая классификация немецких диалектов в России была разработана В. Унвертом¹⁵ (по языковому материалу, собранному у колонистов, пребывающих в Германии в качестве военнопленных). Однако, по Г. Г. Дингесу, чтобы дать полную картину поволжско-немецких диалектов, необходимо располагать материалом из всех колоний, так как невозможно предугадать, на каком говоре изъясняются жители соседних деревень. За приготовление карточек для языкового атласа немецких говоров Поволжья Г. Г. Дингес принялся в 1922 г. Первые результаты своей работы он представил в статье,¹⁶ изданной годом позже (Дингес, 1925, с. 15–18). Именно по этим материалам 20-х гг. в конце XX в. был издан «Языковой атлас поволжских немцев» (Dinges, 1997). В довоенный период немецкие диалекты Поволжья исследовал также Андрей П. Дульзон.¹⁷ Ученого особо занимали правила смешения диалектов, а ведь немецко-поволжские говоры – лучший объект таких исследований.¹⁸

¹² В провинциальной газете «Schottener Kreisblatt».

¹³ Из марбургского университета.

¹⁴ В названиях немецких говоров в России применялась не типологическая классификация немецких диалектов (напр., нижнесаксонский), а географическое название (от места расположения на новой родине). Как замечает А. А. Вейлерт (1975), это стало бесосновательным после депортации немцев на Урал, в Сибирь и Казахстан (с. 97–98).

¹⁵ Из грейфсвальдского университета.

¹⁶ Dinges, 1923.

¹⁷ О судьбах Г. Г. Дингеса и А. П. Дульзона см.: Смирницкая, 2002.

¹⁸ Например, говор деревни Прейс образовался за короткий срок в результате смешения говоров выходцев из 129 населенных пунктов Германии, Австрии и Франции. В этих пунктах представлены 4 диалектные группы: нижненемецкая, среднефранкская, рейнско-франкская и верхне-немецкая (Дульзон, 1941, с. 82).

Что касается говоров выходцев, переселившихся на Украину, то их уже в XIX в. стал описывать – правда, непрофессионально – чиновник В. Бауманн. Наблюдая речь колонистов на реке Молочной, он заметил тенденцию к формированию общего диалекта путем смешения говоров. С 20-х гг. XX в. переселенческие говоры юга Украины стал детально изучать лингвист В. М. Жирмунский. «Он в сотрудничестве с учениками воссоздал этно-религиозный состав эмигрантов из Германии, определил характер их расселения, установил общие принципы диалектного смешения в колониальных говорах украинских колоний и предложил дефиниции „смешанная колония“, „смешанный говор“, прочно вошедшие в отечественную диалектологию» (Чеботарева, 2004, с. 877; см. также: Смирницкая, 1996).

Авторами настоящей статьи стал изучаться ранний советский вариант языка российских немцев, употреблявшийся в СССР в 20-е и 30-е гг. XX в.¹⁹ Анализируется его письменная форма, отраженная в книгах, учебниках, словарях (РНС-1929, РНС-1934), брошюрах, пропагандистских материалах, прессе,²⁰ в то время выпускаемых на немецком языке издательствами Немгосиздат и Ukrdershazmen (Герман, 2004; Jankowiak-Rutkowska, 2013, с. 124). Основной отличительной чертой советского немецкого языка следует признать наличие в нем русизмов, особенно, конечно, т. н. советизмов²¹ (Mędelska – Cieszkowski, 2012), но и других русских заимствований, в том числе ориентализмов, прочно вошедших в русский язык из языков народов, проживавших в российской империи и СССР. Можно, наверное, полагать, что часть этих русизмов со временем была перенесена в язык ГДР (главным образом – советизмы), часть вошла и в немецкий литературный язык.

Тема русизмов в языке российских немцев впервые стала разрабатываться лингвистом Г. Г. Дингесом. В 1917 г. им был представлен раздел кандидатской диссертации,²² трактующий о русском влиянии на говоры поволжских немцев. Этимологический словарь, приложенный к этому разделу, содержит 800 лексических единиц.²³ Замечено, что немцы стали заимствовать русскую лексику²⁴ сразу же после переселения в Поволжье. Чем сильнее русское влияние в сфере материальной культуры, тем сильнее и русское воздействие на местный немец-

¹⁹ Реализуется нами исследовательский проект «Советизация языка российских немцев в 20-е и 30-е гг. XX века» (2012/05/B/HS2/04104), финансируемый польским Народным центром науки.

²⁰ Подробнее см.: Мэндэльска, 2012; Mędelska, 2013.

²¹ «Под советизмами в широком смысле слова следует понимать все вновь возникшие слова и новообразования для наименования явлений и понятий советской эпохи, которых не было в языке до Великой Социалистической революции» (Берников, 1941, с. 258).

²² Г. Г. Дингес представил ее проф. Поржезинскому (Историко-филологический факультет МГУ).

²³ См. также: Дингес, 1923, с. 67.

²⁴ Фонетическое воздействие не отмечалось.

кий язык (Дингес, 1925, с. 14). Несколькими годами позже была опубликована статья Г. Г. Дингеса о лексических русизмах, вошедших в язык поволжских немцев до 1876 г.²⁵ (Дингес, 1929). Русское влияние прослеживалось лингвистом на материале письменных источников. Это: 1) прямые указания авторов на наличие русизмов, 2) «памятники языка, в которых налицо эти заимствования», 3) факты истории поволжских немцев²⁶ или истории России в целом (с. 195). На необходимость изучать результаты русского воздействия на немецкий язык Г. Г. Дингес указывал и раньше, предлагая одновременно исследовать обратное: влияют ли немецкие говоры на «соседящие с ними» русские диалекты (Дингес, 1925, с. 18).

В. М. Жирмунским было замечено, что в 20-х и 30-х гг. XX в. немецкие колонисты владели не только говором своей деревни, но и – как правило – локально окрашенным немецким литературным языком (его передатчиком из поколения в поколение была церковь, школа, пресса), а также русским, проникающим через школу и через непосредственный контакт с русскими соседями²⁷ (Жирмунский, 1933, с. 92). Русское воздействие наблюдалось в принципе только в словарном составе. Переселенцами заимствовались у соседней названия таких предметов, с которыми они столкнулись впервые именно в России (Жирмунский, 1979, с. 492). Интересно, однако, что еще в 30-е гг. XX в. встречались поволжские немки,²⁸ совсем не знающие русский язык,²⁹ в то время как в части выселков Ленинградской области немецкий язык почти вытеснен русским, особенно в молодом поколении (Жирмунский, 1933, с. 93). Русское воздействие сильнее в Поволжье, чем на Украине, однако самое сильное влияние наблюдалось в окрестностях Ленинграда (следствие соседства с большой аггломерацией). В 1917 г. Г. Г. Дингесом отмечены 800 русизмов, в 30-е гг. – как предполагалось В. М. Жирмунским – их должно быть намного больше, так как появилась новая общественно-политическая и производственно-техническая русская терминология³⁰ (Жирмунский, 1933, с. 99; Берников, 1941, с. 258).

²⁵ Статья написана на материале периода 1764–1876 гг., т. е. с момента поселения немцев на Волге по окончательную ликвидацию самоуправления колониями (Дингес, 1929, с. 197).

²⁶ Напр., русизм *семство* ‘земство’ не мог появиться раньше, чем в 1864 г., когда в немецкие колонии на Волге ввели земские учреждения (Дингес, 1929, с. 195).

²⁷ В колониях юга Украины местные немцы владели часто не русским, а украинским языком, в Крыму и в Закавказье – татарским, в Грузии – грузинским (Жирмунский, 1933, с. 92).

²⁸ Еще до Первой мировой войны редкая немецкая женщина в Поволжье понимала русский язык. Перепись от 1959 г. показала, что 17,2 % немецких крестьянок назвали русский своим родным языком, в то время как сделали это 22,1 % мужчин. В 70-е годы исследователи обнаружили у поволжских мужчин 19,1 % русизмов, у женщин – 14,4 % (Вейлерт, 1979, с. 84–85).

²⁹ Еще интереснее, что даже в 70-е и 80-е гг. XX столетия не все российские немцы владели русским языком, хотя, конечно, большинство из них – билингвы (Бонни, 1978, с. 23; Зинковская, 1981, с. 98).

³⁰ Наблюдения над речью немецких колхозников Поволжья показали, что русизмы-советизмы вроде *ударник*, *уравниловка*, *обезличка* передовыми колхозниками (активистами) заменялись немецкими соответствиями, в то время как остальные слои крестьянства использовали русизмы (Жирмунский, 1933, с. 100–101).

Русизмы обильно проникали и в немецкие народные песни.³¹ С течением времени русское влияние на язык российских немцев значительно усилилось, особенно на наиболее подвижном лексическом уровне (ср.: Беренд, 1978; Лютова, 1978, с. 11–13; Москалюк, 1979, с. 55; Смирницкая, 2002, с. 217–223; Москалюк, 2000; 2003). Даже немецкие родители предпочли обучать детей в школах с русским языком преподавания, а родному немецкому учить их как одному из школьных предметов (Лютова, 1978, с. 106).

Собирая языковой материал для изучения процесса советизации языка российских немцев, в том числе и материал для сравнений и сопоставлений, мы, конечно, в первую очередь выписывали русизмы, встречавшиеся в газетах, книгах, документах, издаваемых на местном немецком языке. Одним из первых таких слов, привлечших наше внимание, было существительное *Arbuse* ‘арбуз (большой, круглый, сочный, сладкий плод огородного растения из семейства тыквенных)’,³² чужеродное, как нам сразу показалось, в немецком языке. В дальнейшем пойдет речь именно о нем.

Итак, согласно данным словарей, *Arbuse* – это в немецком языке³³ русизм³⁴ (перенятый русским языком из персидского³⁵), ср. записи в немецких толковых словарях: «*Arbuse* [ar‘bu:zə], die; -, -n [russ. *arbus* < pers. *arbūza*, eigtl. = *Eselsgurke*³⁶]: *Wassermelone*» (DGWDS-1977, т. 1, с. 184); «russ. *Arbus* < pers. *harbuza*, eigtl. = *Eselsgurke: Wassermelone*» (DGWDS-1999, т. 1, с. 285),³⁷ а также в словарях иностранных слов:³⁸ «*Arbuse* die, -, -n <aus gleichbed. russ. *arbus*, dies aus pers. *charbuza*, eigtl. „Eselsgurke“>: *Wassermelone*, in warmen Gebieten angebautes Kürbisgewächs» (DGFWB, с. 133).

Однако в немецком литературном языке, функционирующем в Германии, словарная единица *Arbuse* мало распространена, редко употребляется.³⁹ Она не

³¹ Ср.: *Da oben kommt ein Russ gefahren / Mit'm Lange Droschke. / Sitzt ein zittlich Männche druf, / Handelt mit Kartoschke* (Жирмунский, 1933, с. 101).

³² Приводится по ТСРЯ.

³³ Однако существует и другое мнение. Оно представлено WDW, ср.: «*Arbuse* = *Wassermelone* [zu lat. *arbutum* „Erdbeere“]» (с. 425).

³⁴ Русизмами называем здесь – независимо от этимологии – такие слова, которые пришли в немецкий язык из русского языка (ср.: Вейлерт, 1979, с. 83). *Arbuse* – это один из многочисленных ориентализмов, попавших в язык российских немцев из языков народов России и СССР через посредство русского языка. Сверхпредставленность русизмов-ориентализмов считается одной из отличительных черт немецкого советского языка (Mędelska – Jankowiak-Rutkowska, 2011).

³⁵ См. ЭСРЯ (т. 1, с. 83–84).

³⁶ ‘Ослиный огурец’. Буквально это означает ‘огурец величиной с осла’; см. http://ru.wikipedia.org/wiki/Камышинский_арбузный_фестиваль – время доступа: 21.09.2013.

³⁷ На персидско-русское происхождение слова *Arbuse* указано также в новейшем электронном словаре: «persisch-russisch» (<http://www.duden.de/rechtsschreibung/Arbuse> – время доступа: 21.09.2013).

³⁸ Другое мнение, а именно латинская этимология, представлено в словаре иностранных слов WFWL: «*Arbuse* <f, -, -n> *Wassermelone* [< lat. *Arbutum* „Erdbeere“]» (с. 69).

³⁹ См.: <http://www.duden.de/rechtsschreibung/Arbuse> (время доступа: 21.09.2013).

фиксируется, напр., этимологическими словарями EHDS и EW, объяснительными словарями BW и SUSW, как правило, не вводится в переводные немецко-инопольские словари (см., к примеру, WSPNNP, TEDS, НРС, БНППНС⁴⁰), исключение: немецко-польский словарь (GWDP, т. 1, с. 142).

Между тем, словарная единица *Arbuse*, как показало наше исследование, очень распространена в языке российских немцев. Она применялась ими задолго до советизации этого кода в 20-е и 30-е гг. XX в. и употребляется немцами России по сей день.

Итак, согласно источникам, проанализированным Г. Г. Дингесом, российские (поволжские) немцы занялись выращиванием арбузов⁴¹ почти сразу же после прибытия в Россию.⁴² Пишет об этом Христиан Г. Цюге,⁴³ подмастерье, уроженец города Геры в Тюрингии, в 1765 г. присоединившийся к колонистам, направленным в Россию (Дингес, 1929, с. 201). В его книге зафиксирована форма с глухим согласным: *Arpusen*, ср.: *Noch lieber verzehrten sie eine Art von Melonen, welche Arpusen genannt werden, und von einem sehr angenehmen Geschmacke sind.*⁴⁴ По словам Г. Г. Дингеса (1929, с. 204): «Можно, однако, не сомневаться, что не только Х. Г. Цюге, но и всем другим немцам бросался в глаза арбуз и что еще в то время почти во всех селах заимствовано русское название его». Интересующий нас русизм нашел отражение и в анонимной рукописи, относящейся к 1827 и 1828 гг. Он отмечен Г. Г. Дингесом (1929) среди других характерных русских заимствований, ср.: *Beloturka*,⁴⁵ *Arbusen*, *Bachtschu*,⁴⁶ *Sarpinkasche*, *Sarpinka*, *Prikastchiki*, *Semalinken*⁴⁷ (с. 208). В рукописи поволжского колониста А. Шнайдера (1849 г.) находим словоформу с удво-

⁴⁰ Не фиксируется и электронными словарями, напр.: PONS. Online-Wörterbuch Deutsch-Polnisch, <http://www.pons.de/shop/> (время доступа: 21.09.2013), PONS. Online-Wörterbuch Deutsch-Englisch, <http://www.pons.de/shop/> (время доступа: 21.09.2013).

⁴¹ Занимаются этим делом и в наши дни. В городе Камышин Волгоградской области каждый год в конце сентября проходят зрелищные мероприятия, т. н. Камышинские арбузные фестивали (девиз фестиваля 2011, в котором приняли участие 27 тыс. человек: *Волга – матушка, Арбуз – батюшка*); см. http://ru.wikipedia.org/wiki/Камышинский_арбузный_фестиваль (время доступа: 21.09.2013).

⁴² Исследователи Нижнего Поволжья и 1769 г. писали о Камышине следующее: «Жители питались от посева дынь и арбузов [...], ни в каком другом посеве не упражнялись». А вот запись от 1839 г.: «Главное занятие жителей камышинского уезда составляет земледелие, ибо грунт жирен и изобилует жизнотворными силами. Там много сеют арбузов, кои бывают отличной доброты». См. http://ru.wikipedia.org/wiki/Камышинский_арбузный_фестиваль (время доступа: 21.09.2013).

⁴³ Züge, Christian Gottlob: *Der russische Colonist. Naumburg 1802–1803* (приводится по: Дингес, 1929, с. 201).

⁴⁴ Еще охотнее едят они [т. е. русские] род дынь, которые называются арбузами и очень приятны на вкус.

⁴⁵ *Белотурка* (сорт пшеницы).

⁴⁶ *Бахча* 'поле, засеянное арбузами, дынями, расположенное в степи, вдали от усадьбы (на юге)' – ТСРЯ (заимствование в форме винительного падежа).

⁴⁷ *Землянка*.

енным с: *Arbussen* (Дингес, 1929, с. 212). С 1864 по 1866 г. в Саратове выпускалась газета «Saratowsche Deutsche Zeitung», адресованная поволжским колонистам-крестьянам. В ней Г. Г. Дингесом найдена не только словоформа *Arbussen*, но и целый ряд базирующих на ней сложных слов, ср.: *Arbusenfelder*, *Arbusenlandstück*, *Arbusenbau*, *Arbusenacker* (с. 216). В архивных документах правления села Прайс⁴⁸ под 1842 г. записано: *Arbusen Roppen*⁴⁹ (с. 220), под 1857 г.: *Gemeinde Arbussen Acker*,⁵⁰ *Arbusen-Roppen*, *Arbusen-Acker* (с. 221).

В собранном нами немецком языковом материале 20-х и 30-х гг. XX в. также выступает, при этом – многократно, существительное *Arbuse*.

Это слово встретилось нам в русско-немецком словаре (РНС-1934), составленном российским немцем Алексеем Ф. Несслером и изданном в Москве в 1934 г. Оно зафиксировано, правда, на втором месте, как второстепенное соответствие, ср.: *арбуз* – *Wassermelone*, *Arbuse*, однако фиксация этой лексемы словарем, предназначенным российским немцам и составленным одним из них, доказывает ее распространенность в языке немецкого меньшинства в 30-е гг. XX в. Интересно заметить, что в первое издание словаря А. Ф. Несслера (РНС-1929) слово *Arbuse* не введено, отмечена только простая переводная пара *арбуз* – *Wassermelone*.

Особое существительное *Arbuse* введено также в буквари,⁵¹ изданные в столице Немреспублики (АССР НП), городе Энгельсе, и предназначенные детям российских (прежде всего – поволжских) немцев. Этот факт – подобно фиксации в словаре – не только доказательство распространенности данной лексемы, но и признание ее нормативности, своего рода кодификация, а также, по всей вероятности, свидетельство вытеснения из речи части немецкого меньшинства того времени общенемецкого синонима *Wassermelone*, ср.:

Die Kollektivisten verkauften Mehl, Kartoffeln, Arbussen und anderes (BF-1935, с. 53);

Die Kollektivisten verkauften Mehl, Obst, Arbussen, Fleisch, Butter und Käse (BF-1937, с. 83).

Слово *Arbuse* попадалось нам также, например, в ежемесячном немецко-язычном журнале «Der Kämpfer» (далее: DK) от 1935 г., выпускаемом в городе Энгельс и адресованном поволжским немцам, ср.:

Noch nie im Leben hatte er solchen unbändigen Hunger nach Arbussen (DK № 8–9, с. 54, 55, 56, 57).

Кроме того, слово *Arbuse* запечатлено в этом источнике и в составе словосочетания (сложного слова):

⁴⁸ Приговоры, штрафные книги и др.

⁴⁹ Срывание арбузов.

⁵⁰ Аренда за общественную бахчу.

⁵¹ Подробнее о них: Mędelska – Cieszkowski – Jankowiak-Rutkowska, 2012; Jankowiak-Rutkowska, 2013; Мэндэльска, 2012а.

Er konnte die Arbusenfelder am Abhang der Bodenwelle überblicken (DK № 8–9, с. 54).

В нашем материале имеется также запись из сборника поэзии российских немцев:

[...] *wo die saftigsten Arbusen / labten uns zur Mittagsrast* [...] (GE, с. 218).

В 20-е и 30-е гг. XX в. арбузы успешно разводились российскими немцами и русизм *Arbuse* широко применялся, о чем свидетельствуют, кроме материала, собранного нами и – частично – приведенного выше, записи из меннонитского села Хортица, ср. фонетическую запись: *arbu:s*, а также *bersztaund* ‘баштан’ (Quiring, 1928, с. 108; см. также: Жирмунский, 1979, с. 492). Кроме того, в немецких диалектах Поволжья, наряду с новыми (т. е. порожденными советской эпохой) заимствованиями, Николаем Н. Берниковым (1941) замечены старые русские заимствования, не утратившие своей материальной опоры, такие как именно *арбуз*, *бахча*, *амбар* (с. 260).

В послевоенное время особое существительное *Arbuse* отмечалось многими лингвистами, изучавшими немецкие диалекты СССР, оно привлекает внимание диалектологов вплоть до наших дней – напр., Генрих Я. Панкрац (1965) заметил, что, заимствуя русское слово, немцы поменяли его род (перевели из мужского рода в женский): *Erbühs* (с. 31). В форме *Harbus* наш русизм известен в немецких островных говорах Сибири (Москалюк, 2003, с. 169), в формах *harp:use / arbu:z*: используется немцами Северного Таджикистана (Смирницкая, 2002, с. 218).

Долгое время русское влияние на язык российских немцев наблюдалось почти исключительно в области лексики. В первую очередь переселенцы заимствовали у своих русских соседей названия таких предметов,⁵² с которыми впервые в жизни столкнулись именно на своей новой родине (Жирмунский, 1979, с. 492), в том числе и обозначения плодов и овощей, разведением которых жители немецких поселений занялись на Волге и на Украине. В Германии XVIII в. арбуз не был популярен (он культивировался в странах с сухим и жарким климатом). Немецкие переселенцы – выходцы из регионов, разрушенных войнами, этот экзотический фрукт не знали и с его немецким названием *Wassermelone* редко кто из них мог быть знаком. На новой родине обозначили этот экзотический плод русским словом *арбуз: Arbuse*. У их потомков, выращивающих арбузы в России, мало было возможностей столкнуться с литературным немецким названием, да и – ввиду широкого распространения слова *Arbuse* в языке немецкого меньшинства – не было у них никакой надобности вводить в обиход другое обозначение (Mędelska – Cieszkowski – Jankowiak-Rutkowska, 2012, с. 110–111).

Arbuse – русское⁵³ слово, одним из первых чужеродных слов попавшее в язык выходцев из Германии XVIII в., вполне укоренилось в речи российских

⁵² В широком смысле слова *предмет*.

⁵³ У части немцев – украинское.

немцев и бытует в ней еще и в наши дни. Его наличие – это один из отличительных признаков словарного запаса немцев России. Можно предположить, что язык российских немцев стал одним из источников, из которых русизм *Arbuse* вошел в немецкий язык, употребляемый в Германии, и – как довольно редкий синоним родного *Wassermelone* – стал отмечаться некоторыми словарями.⁵⁴

Источники

- BF-1935 – BELLENDIR, N.: Fibel. Engels: Deutscher Staatsverlag 1935. 81 S.
BF-1937 – BELLENDIR, N.: Fibel. Engels: Deutscher Staatsverlag 1937. 96 S.
DK – Der Kämpfer. Monatsschrift für Literatur und Kunst. Organ des Bundes der Sowjetschriftsteller der ASSRdWD 1935.
GE – ВОРМСБЕХЕР, Гуго (сост. и предисловие): Die Glocken in der Erde. Sammelband der russlanddeutschen Poesie. Подземные колокола. Сборник поэзии российских немцев. Москва: Литературное агентство «Варяг» 1997. 311 с.

* * *

- РНС-1929 – НЕССЛЕР, Алексей Ф. (ред.): Русско-немецкий словарь. Москва: Советская энциклопедия 1929. 992 с.
РНС-1934 – НЕССЛЕР, Алексей Ф. (ред.): Русско-немецкий словарь. Москва: Советская энциклопедия 1934. 1342 с.

Литература

- БЕРЕНД, Нина Г.: Демографическая характеристика носителей севернобаварского говора села Ямбург Алтайского края. В сб.: Вопросы диалектологии и истории немецкого языка. Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 3. Ред. Г. Г. Едиг. Омск: Издательство Омского государственного педагогического института им. А. М. Горького 1978, с. 10–14.
БЕРНИКОВ, Николай Н.: Процесс перестройки фонетической структуры крестьянской речи (из наблюдений над современными немецко-волжскими языковыми отношениями). В: Ученые записки ЛГУ. Серия филологических наук. Выпуск 3, 1941, № 58, с. 255–291.
БОНИ, Роза А.: О типах межъязыковой интерференции. В сб.: Вопросы структуры германских языков. Выпуск 3. Ред. Г. Г. Едиг. Омск: Издательство Омского государственного педагогического института им. А. М. Горького 1978, с. 23–30.
БУГАЙ, Николай Ф.: Депортация немцев с юга России в 40-е годы: причины, ход, последствия. В сб.: Российские немцы на Дону, Кавказе и Волге. Материалы Русско-Германской научной конференции, 22–26 сентября 1994 г. Ред. Е. А. Шервуд. Москва: Международный союз немецкой культуры 1995, с. 40–52.
ВЕЙЛЕРТ, Артур А.: Типологическая классификация волжско-немецкого диалекта. В сб.: Вопросы строя немецкой речи. Выпуск 3. Ред. А. М. Косякин. Владимир: Министерство просвещения РСФСР 1975, с. 97–106.
ВЕЙЛЕРТ, Артур А.: Русское слово в немецкой диалектной речи. В: Вопросы языкознания, 1979, № 3, с. 82–94.

⁵⁴ Другой возможный (параллельный?) путь – заимствование из латинского языка.

герман, Аркадий А.: Немгосиздат. В кн.: Немцы России. Энциклопедия. Т. 2. Ред. М. В. Карев и др. Москва: Общественная академия наук российских немцев 2004, с. 630.

герман, Аркадий А. – ПЛЕВЕ, Игорь Р.: Немцы Поволжья: краткий исторический очерк. Саратов: Издательство Саратовского университета 2002. 144 с.

герман, Аркадий А. – ИЛАРИОЛОВА, Татьяна С. – ПЛЕВЕ, Игорь Р.: История немцев России: учебное пособие. Москва: МСНК-пресс 2007. 543 с.

ДИЗЕНДОРФ, Виктор Ф.: Екатеринбург-Баронск-Екатеринбург-Марксштадт-Маркс: судьба крупнейшего немецкого поселения в Поволжье. В сб.: Российские немцы на Дону, Кавказе и Волге. Материалы Русско-Германской научной конференции, 22–26 сентября 1994 г. Ред. Е. А. Шервуд. Москва: Международный союз немецкой культуры 1995, с. 196–210.

ДИЗЕНДОРФ, Виктор Ф. (сост.): Немцы России. Населенные пункты и места населения. Энциклопедический словарь (приложение к энциклопедии Немцы России). Москва: Общественная академия наук российских немцев 2006. 470 с.

ДИНГЕС, Георг Г.: К изучению говоров Поволжских немцев (результаты, задачи, методы). В: Ученые записки Саратовского университета имени Н. Г. Чернышевского, 1925, т. IV, выпуск 3, с. 12–20.

ДИНГЕС, Георг Г.: О русских словах, заимствованных поволжскими немцами до 1876 года. В: Ученые записки Саратовского государственного университета им. Н. Г. Чернышевского, 1929, т. VII, с. 195–236.

ДУЛЬЗОН, Андрей П.: Проблема скрещения диалектов по материалам языка немцев Поволжья. В: Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка, 1941, т. III, с. 82–96.

ЖИРМУНСКИЙ, Виктор М.: Итоги и задачи диалектологического и этнографического изучения немецких поселений СССР. В: Советская этнография, 1933, № 2, с. 84–112.

ЖИРМУНСКИЙ, Виктор М.: Проблемы переселенческой диалектологии. В сб.: Общее и германское языкознание. Ред. В. М. Жирмунский. Ленинград: Наука 1979, с. 491–516.

ЗИНКОВСКАЯ, Нина Я.: Некоторые особенности языковой ситуации в населенных пунктах с русско-немецким населением. В сб.: Языки и топонимия Алтая. Межвузовский сборник. Ред. И. А. Воробьева. Барнаул: Издательство Алтайского государственного университета 1981, с. 98–106.

КАРЕВ, Владислав М. и др. (ред.): Немцы России. Энциклопедия. Т. I. Москва: Общественная академия наук российских немцев 1999. 832 с.

КАРЕВ, Владислав М. и др. (ред.): Немцы России. Энциклопедия. Т. II. Москва: Общественная академия наук российских немцев 2004. 747 с.

КУБИЦКАЯ, О. и др. (ред.): Немцы России. Энциклопедия. Т. III. Москва: Общественная академия наук российских немцев 2006. 893 с.

ЛЮТОВА, Тамара Ф.: Демографическая характеристика носителей немецких говоров Любинского района Омской области. В сб.: Вопросы структуры германских языков. Выпуск 3. Ред. Г. Г. Едиг. Омск: Издательство Омского государственного педагогического института им. А. М. Горького 1978, с. 100–106.

ЛЮТОВА, Тамара Ф.: Из истории возникновения немецких поселений на Волыни. В сб.: Вопросы диалектологии и истории немецкого языка. Межвузовский сборник научных трудов. Ред. Г. Г. Едиг. Омск: Издательство Омского государственного педагогического института им. А. М. Горького 1979, с. 50–54.

МОСКАЛЮК, Лариса И.: О некоторых лексических отличиях немецких говоров. В сб.: Вопросы диалектологии и истории немецкого языка. Межвузовский сборник научных трудов. Ред. Г. Г. Едиг. Омск: Издательство Омского государственного педагогического института им. А. М. Горького 1979, с. 55–61.

МОСКАЛЮК, Лариса И.: Социолингвистические аспекты речевого поведения российских немцев в условиях билингвизма. Барнаул: Издательство Барнаульского государственного педагогического университета 2000. 166 с.

МОСКАЛЮК, Лариса И.: Явления интерференции в лексико-семантической системе островных немецких говоров. В сб.: Немцы Сибири: история и культура. Материалы Четвертой международной научно-практической конференции. Омск, 29–30 мая 2002 г. Ред. Н. А. Томилов – Т. Б. Смирнова. Новосибирск: Издательский дом «Наука» 2003, с. 167–172.

МЭНДЭЛЬСКА, Иоланта: Об исследовательском проекте: Советизация языка российских немцев в 20-е и 30-е гг. XX века. В: Язык и социальная действительность, 2012, № 1–2 (3–4), с. 147–162.

МЭНДЭЛЬСКА, Иоланта: Об индоктринации детей российских немцев (на основе немецкого буквара от 1937 г.). В сб.: VI Международные Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения: сборник научных работ. Т. VI. Севастополь: Издательство Севастопольского городского гуманитарного университета 2012, с. 87–98.

ПАНКРАЦ, Генрих Я.: Об ассимиляции заимствований из славянских языков в нижне-немецком диалекте в СССР. В сб.: Вопросы языкознания и методики преподавания иностранных языков (сборник статей). Ред. Г. Я. Панкрац. Алма-Ата: Издательство Алма-Атинского государственного университета 1965, с. 28–35.

ПЛЕВЕ, Игорь Р.: Манифест Екатерины II от 22 июля 1763 г.: обещания и реальность. В сб.: Российские немцы на Дону, Кавказе и Волге. Материалы Русско-Германской научной конференции, 22–26 сентября 1994 г. Ред. Е. А. Шервуд. Москва: Международный союз немецкой культуры 1995, с. 26–32.

СМИРНИЦКАЯ, Светлана В.: Архивные материалы академика В. М. Жирмунского по изучению немецких поселений в России. В сб.: Российские немцы. Проблемы истории, языка и современного положения. Материалы международной научной конференции. Анапа, 20–25 сентября 1995 г. Москва: Готика 1996, с. 55–60.

СМИРНИЦКАЯ, Светлана В.: Исследователи немецких диалектов Поволжья. В кн.: Труды по германистике и истории языкознания. Ред. С. В. Смирницкая. Санкт-Петербург: Наука 2002, с. 294–297.

СМИРНИЦКАЯ, Светлана В. – БАРОТОВ, М. А.: Немецкие говоры Северного Таджикистана. В кн.: Труды по германистике и истории языкознания. Ред. С. В. Смирницкая. Санкт-Петербург: Наука 2002, с. 151–312.

ЧЕБОТАРЕВА, Валентина Г.: Государственная и национальная политика в Республике немцев Поволжья 1918–1941 гг. Москва: Общественная академия наук российских немцев 1999, 464 с.

ЧЕБОТАРЕВА, Валентина Г.: Язык немецкий. В кн.: Немцы России. Энциклопедия. Т. III. Ред. О. Кубицкая и др. Москва: Общественная академия наук российских немцев 2006, с. 865–890.

ЧЕБОТАРЕВА, Валентина Г. – ЧЕРКАЗЬЯНОВА, Ирина В.: Образование. В кн.: Немцы России. Энциклопедия. Т. II. Ред. М. В. Карев и др. Москва: Общественная академия наук российских немцев 2004, с. 681–682.

ЧЕНЦОВ, Виктор В.: Проблема политических репрессий против немцев Украины в свете документов НКВД. В сб.: Вопросы германской истории. Немцы в Украине. Материалы немецко-германской научной конференции, Днепропетровск, 26–29 сентября 1995 г. Ред. С. И. Бобылева. Днепропетровск: Издательство Днепропетровского государственного университета 1996, с. 164–174.

ШЛЕЙХЕР, Иосиф И.: Пособие по истории российских немцев. Барнаул: Издательство Алтайского краевого института повышения квалификации работников образования 1992. 96 с.

* * *

BEREND, Nina – JEDIG, Hugo: Deutsche Mundarten in der Sowjetunion. Geschichte der Forschung und Bibliographie. Marburg: N. G. Elwert Verlag 1991. 403 S.

BEREND, Nina – POST, Rudolf: Wolgadeutscher Sprachatlas (WDSA) (aufgrund der von Georg Dinges 1925–1929 gesammelten Materialien bearbeitet und herausgegeben von Nina Berend, unter Mitarbeit von Rudolf Post). Tübingen – Basel: Francke 1997, S. 5–15.

BRANDES, Detlef: Einwanderung und Entwicklung der Kolonien. In: Deutsche Geschichte im Osten Europa. Rußland. Hrsg. G. Stricker. Berlin: Siedler Verlag 1997, S. 35–110.

DINGES, Georg: Über unsere Mundarten. In: Beiträge zur Heimatkunde des deutschen Wolgagebietes. Pokrowsk (Kosakenstadt): Abteilung für Volksbildung des Gebiets der Wolgadeutschen 1923, S. 62–72.

DINGES, Georg (bearbeitet von Berend Nina, unter Mitarbeit von Rudolf Post): Wolgadeutscher Sprachatlas (WDSA). Tübingen – Basel: Francke 1997. 320 S.

IWANOW, Mikołaj: Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939. Warszawa – Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1991. 399 s.

JANKOWIAK-RUTKOWSKA, Maria: Radzieckie elementarze dla dzieci Niemców Rosyjskich wydane w roku 1937 przez Nemgosizdat i Ukrdershazmen. In: Диалог культур: лингвокультурологическая база гуманитарного образования. Ред. Т. А. Яценко и др. Симферополь: Издательство «Доля» 2013, с. 123–127.

LEBIODA, Tadeusz: Niemcy rosyjscy w polityce RFN na tle ich znaczenia w Rosji i relacjach niemiecko-rosyjskich w latach 1763–2003. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum 2004. 548 s.

MĘDELSKA, Jolanta: Исследовательский проект: Советизация языка российских немцев в 20-е и 30-е гг. XX века. В: Dialog kultur. Języki wschodniosłowiańskie w kontakcie z polszczyzną i innymi językami europejskimi. Red. J. Mędelska – E. Titarenko. Bydgoszcz – Symferopol: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2013, s. 196–206.

MĘDELSKA, Jolanta – CIESZKOWSKI, Marek: Pierwsze sowietyzmy w niemieczyźnie współczesnej (na podstawie porewolucyjnego słownika rosyjsko-niemieckiego). In: Sprachkontakte in Zentraleuropa. Sprach- und Kulturkontakte in Europas Mitte. Studien zur Slawistik und Germanistik 1. Hrsg. A. Kątny. Frankfurt am Main: Peter Lang 2012, S. 91–111.

MĘDELSKA, Jolanta – CIESZKOWSKI, Marek – JANKOWIAK-RUTKOWSKA, Maria: Kartka z mrocznych dziejów szkolnictwa Niemców nadwołżańskich. In: Linguistica Bidgostiana, 2012, t. IX, s. 102–123.

MĘDELSKA, Jolanta – JANKOWIAK-RUTKOWSKA, Maria: О советской версии языка немцев Поволжья, отраженной московским словарем А. Ф. Несслера. В сб.: V Международные Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения: сборник научных работ. Т. V. Севастополь: Издательство Севастопольского городского гуманитарного университета 2011, с. 205–221.

MĘDELSKA, Jolanta – JANKOWIAK-RUTKOWSKA, Maria: *Kolchoskontor, Spezumsiedler, Balanda, Schtschi* и другие лексические особенности в языке поэзии российских немцев. In: Slavia Orientalis, 2014, t. LXIII, nr 1, s. 89–108.

QUIRING, Jacob: Die Mundart von Chortitza in Süd-Russland. München: Druckerei Studentenhaus München, Universität 1928. 128 S.

STRICKER, Gerd (Hrsg.): Deutsche Geschichte im Osten Europas. Rußland. Berlin: Siedler Verlag 1997. 699 S.

ZÜGE, Christian Gottlob: Der russische Colonist. Naumburg 1802–1803 (приводится по: Дин-гес, 1929, с. 201).

Сокращения словарей и энциклопедий

БНПРС – ВАСИЛЬЕВ, Олег П. (сост.): Большой немецко-русский и русско-немецкий словарь. Москва: Дом славянской книги 2010. 896 с.

НРС – ГЛЕН-ШЕСТАКОВА, Надежда В. – ЛИНДНЕР, Вера Б. – ОРЛОВА, Агнесса О. – РАХМАНОВ, Игорь В. (сост.): Немецко-русский словарь. Москва: Русский язык 1983. 526 с.

ТСРЯ – УШАКОВ, Дмитрий Н. (ред.): Толковый словарь русского языка. Т. 1–4. Москва: Советская энциклопедия 1934–1940. 5525 с. (Т. 1: А – Кюрины. 1562 с.; т. 2: Л – Оловеть. 1039 с.; т. 3: П – Ряшка. 1424 с.; т. 4: С – Ящуриный. 1500 с.)

ЭСРЯ – ФАСМЕР, Макс: Этимологический словарь русского языка. Т. 1–4. Москва: Прогресс 1987. 2936 с. (Т. 1: А – Д. 573 с.; т. 2: Е – Муж. 671 с.; т. 3: Муза – Сят. 831 с.; т. 4: Т – Яшур. 861 с.).

* * *

BW – WERMKE, Matthias – KUNKEL-RAZUM, Kathrin – SCHOLZE-STUBENRECHT, Werner (Hrsg.): Duden. Das Bedeutungswörterbuch. Band 10. Mannheim: Bibliographisches Institut 2002. 1152 S.

DGFWB – BAER, Dieter – FRITZSCHE, Pia – HERFURTH, Michael: Duden. Das große Fremdwörterbuch. Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter. Mannheim: Bibliographisches Institut 2000. 1552 S.

DGWDS-1977 – DROSDOWSKI, Günther (Hrsg.): Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden. Mannheim – Wien – Zürich: Bibliographisches Institut 1977. 2992 S.

DGWDS-1999 – SCHOLZE-STUBENRECHT, Werner (Hrsg.): Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag 1999. 4800 S.

GWDP – PIPREK, Jan – IPPOLDT, Juliusz: Großwörterbuch Deutsch-Polnisch. T. 1–2. Warszawa: Staatlicher Verlag / Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna 1976. 2116 s.

EHDS – DROSDOWSKI, Günther (Hrsg.): Duden. Bd. 7. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. 2. Aufl. Mannheim – Wien – Zürich: Dudenverlag 1989. 839 S.

SNPPN – BENDER, Anna – ŻAK, Krzysztof (oprac.): Słownik niemiecko-polski i polsko-niemiecki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowo-Techniczne 1994. 489 s.

SUSW – SCHOLZE-STUBENRECHT, Werner – WERMKE, Matthias (Hrsg.): Duden. Bd. 8. Die sinn- und sachverwandten Wörter. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag 1997. 858 S.

TEDS – LINDEMANN, Herman: Taschenwörterbuch der englischen und deutschen Sprache, zweiter Teil, Deutsch-Englisch. Berlin – Schöneberg: Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung 1912. 506 S.

WDW – WAHRIG, Gerhard: Deutsches Wörterbuch. Mit einem Lexikon der deutschen Sprachlehre. München: Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH 1986. 1493 S.

WFWL – WAHRIG, Gerhard: Fremdwörterlexikon. München: Mosaik Verlag 1983. 828 S.

WSPNNP – CZERSKA, Urszula – WALEWSKI, Stanisław (oprac.): Wielki słownik polsko-niemiecki, niemiecko-polski. Berlin – Monachium – Warszawa – Wiedeń – Zurych – Nowy Jork: Langenscheidt 2005. 1439 S.

Электронные источники

EW – KÖBLER, Gerhard: Etymologisches Wörterbuch. 1995. Online: <http://www.koeblergerhard.de/derwbhin.html> (время доступа: 21.09.2013).

<http://www.duden.de/rechtschreibung/Arbuse> (время доступа: 21.09.2013).

PONS. Online-Wörterbuch Deutsch-Polnisch. Online: <http://www.pons.de/shop/> (время доступа: 21.09.2013).

PONS. Online-Wörterbuch Deutsch-Englisch. Online: <http://www.pons.de/shop/> (время доступа: 21.09.2013).

http://ru.wikipedia.org/wiki/Камышинский_арбузный_фестиваль (время доступа: 21.09.2013).

Resumé

O SLOVE *ARBUSE* AKO JEDNOM Z PRVÝCH RUSIZMOV V JAZYKU RUSKÝCH NEMCOV

V štúdiu je prezentovaný proces formovania nemeckých nárečových ostrovov v Rusku a v bývalom Sovietskom zväze. Od 2. polovice 18. storočia sa do Ruska sťahovali obyvatelia rôznych nemeckých oblastí. Ruské úrady ich najčastejšie umiestňovali do tzv. kolónií ako kompaktných osád dedinského typu, obyčajne od seba vzdialených. Nemci masovo osídľovali Povolžie, južné Rusko, Krym, Kaukaz, ako aj okolie Petrohradu, Novgorodu, Voroneža či Volyň.

Prisťahovalci z Nemecka boli nositeľmi rôznych dialektov a nárečí. Pri usadzovaní v kolóniách sa najčastejšie združovali podľa náboženského vyznania alebo s ohľadom na priateľské vzťahy vzniknuté počas cesty do Ruska. V dôsledku toho sa v jednej kolónii usídľovali ľudia hovoriaci až niekoľkými desiatkami nárečí. Ich pôvodné nárečia sa navzájom miešali a vytvárali spoločný kód, ktorý si však – vzhľadom na nedostatok kontaktu so živou nemčinou – zachovával archaické príznaky.

Napriek značnej izolovanosti Nemcov od Rusov sa výpožičky z ruštiny objavili v ich jazyku rýchlo, už počas dlhej cesty do novej vlasti. Nemci preberali najmä lexiku, ktorá bola nevyhnutná pre každodenný život.

Pri výskume sovietskeho variantu jazyka ruských Nemcov autori štúdie zistili, že sa v ňom často vyskytuje rusizmus *Arbuse*, ktorý je – ako ukazujú údaje slovníkov – v nemčine používanej v Nemecku zriedkavý. Z výsledkov výskumu vyplynulo, že výraz *Arbuse* je v jazyku ruských Nemcov jedným z najstarších a najrozšírenejších rusizmov. Špecifický jazykový kód ruských Nemcov sa akiste stal jedným z prameňov, odkiaľ táto výpožička prenikla aj do spisovného nemeckého jazyka ako zriedkavé synonymum domáceho *Wassermelone*.

OBRAZ ČLOVEKA V JAZYKU

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 11. septembra 2013 na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Editor: Juraj Vaňko. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2014. 330 s. ISBN 978-80-558-0560-3

OBSAH

- Juraj Vaňko:** Antropocentrizmus v jazyku a v jazykovede
Juraj Dolník: Komunikácia cez prizmu ega
Ján Kačala: Obraz človeka v jazykových kategóriách
Eva Tibenská: Antropocentrický, egocentrický a individualistický princíp v syntaxi
Ladislav Janovec: Věta a představové schéma
Pavol Žigo: Topológia deja v rámci vzťahu *aspekt – tempus – modus*
Йозеф Сипко: Лингвокультурология личностей и «личностей»
Kazimierz Michalewski: Językowe kategoryzowanie (stygmatyzowanie) ludzi
Jana Pekarovičová: Lingvokulturémy ako súčasť interkultúrnej komunikácie
Slavomír Ondrejovič: „Koľko rečí vieš, toľkokrát si človekom.“ Kontexty jedného okridleného výrazu
Ján Gallo: Funkčno-sémantická kategória personálnosti v konfrontácii slovenčiny a ruštiny
Anastasia Borisova: The Concepts of Man and Humanity in the Japanese Translations of the Book of Psalms
Anna Guzy: Wpływ głosu na postrzeganie i opis cech osobowości człowieka
Jana Sokolová: Sémantika a pragmatika údivu
Sylvia Sojda: Refleksywność i pasywność w języku słowackim – uwagi wstępne
Mariola Szymczak-Rozlach: Leksyka eufemizująca
Katarína Dudová: Jazykový obraz chcenia v slovenčine
Zuzana Kováčová: Obraz človeka v kognitívnej frazeológii
Наталья Корина – Зузана Варгова: Славянская фразеология, связанная с названиями родства
Alena Bohunická: Sebaprezentácia a metafora
Lenka Paučová: Pozícia autora v polyfonickej románe
Ольга Руда: Епонімічний термін у психіатрії: структура і семантика
Pavol Odaloš: Človek a mediálne udalosti v bulvárnej a nebulvárnej tlači
Danuta Kępa-Figura: Pragmatyka komunikacji medialnej – wybrane zagadnienia
Patrik Petráš: Hodnotenie tempa reči v spravodajských reláciách televízie a rozhlasu percipientmi
Bernadeta Niesporek-Szamburska: Z perspektywy twórcy: profile czarownicy w literaturze dla dzieci
Maria Wtorkowska: Motywacje wybranych formacji językowych u dziecka dwujęzycznego

THE USE OF VERBS IN BUSINESS E-MAIL COMMUNICATION – A PRAGMALINGUISTIC CORPUS STUDY

MOJCA NIDORFER ŠIŠKOVIČ

Department for Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Slovenia

NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca: The Use of Verbs in Business E-mail Communication – a Pragmalinguistic Corpus Study. *Journal of Linguistics*, 2014, Vol. 65, No 1, pp. 23 – 36. (Bratislava)

Abstract: Corpus analyses conducted with the help of special tools have become more widely used in all areas of linguistics, including discourse analysis, genre analysis and pragmatics. The paper presents a pragmalinguistic research study of verbs, carried out on a specialized corpus of authentic correspondence of (chains of) Slovene business e-mails, *Posle-pis*. The corpus tools Oxford WordSmith Tools 5.0 and Sketch Engine were used for analysis, and the research was followed by a comparison of language use with two Slovene reference corpora *FidaPLUS* and *Gigafida*. The study confirms the hypothesis that business discourse via e-mail has inherent characteristics that are shown through the frequency of use of certain verbs and verb forms. Certain forms were also identified which prove the conventionalized language use of business e-mail discourse.

Key words: verb, discourse analysis, corpus linguistics, pragmatics, e-mail

1 INTRODUCTION

Over the past fifteen years e-mail has become a part of everyday life both in the workplace and at home. It is the most commonly used electronic and computer-mediated communication tool, maintaining its role even during the massive increase in the use of social networks. Despite the fact that its rapid growth has decreased in recent years due to the many newly developed communication tools (Skype, social networks, Twitter, Viber, etc.), the number of email users and of e-mails sent is still growing. According to recent data by the Radicati agency (Radicati, 2013), in 2013 183 billion emails were sent every day worldwide.

Since its inception in the 1970s e-mail communication has had a powerful impact, with new patterns of communication developing and to some extent also becoming conventionalized. However, research into e-mail communication began only in the late 20th and early 21st century (Baron, 1998, 2002; Crystal, 2001; Gains, 1999; Gimenez, 2000; Kranjc, 2003, 2004; Mallon – Oppenheim, 2002; Nidorfer Šiškovič, 2007, 2008, 2009, 2010; Rice, 1997). Research has mainly been based on small specialized corpora of e-mails exploring new ways of communication between interactants and detecting changes according to different language use. They have

mainly focused on the stylistic characteristics of business e-mail letters, comparing them with traditional business letters printed on paper and sent via regular post. However, some recent articles (cf. Bhatia, 2005; Louhiala-Salminen – Kankaanranta, 2005; Yli-Jokipii, 2005; Gimenez, 2005; Swales 2004) are more devoted to the identification of new discourses in electronically mediated communication, as they emerge in globalized businesses and in international and multicultural organizations, with the emphasis on English as a lingua franca. In a survey carried out for this research, the focus was on the discourse of e-mail letters in Slovene, and especially the use of verbs. Analysis was carried out into whether the choice of verbs shows recognizable patterns either in the use of specific types of verbs or verb forms and related phrases that can be recognized according to their frequency of occurrence as part of conventionalized use in the discourse of business e-mails. The pragmatic categories of the used verbs were studied by using a specialized corpus of 300 business e-mails built for the purpose of the research. A quantitative and qualitative analysis corpus approach was used. Corpus tools facilitated analysis of large amounts of authentic language material, followed by an interpretation of the data.

2 INTERACTION AND THE DISCOURSE OF E-MAIL COMMUNICATION

One of the most characteristic features of electronically-mediated communication is interactivity. Interactants exchange messages for work purposes and quite often there are a number of exchanges per day. Thus we can talk about dialogic discourse between at least two, but often more interactants, due to the simple use of functions enabled by e-mail programmes to send the same e-mail message as carbon copies or blind carbon copies to multiple recipients. Business discourse arising from the exchange of electronic messages in a chain of e-mails between two or more interactants has the features of both written text and of multimodality, enabled and encouraged by the software: adding links and attachments with different visual and aural texts of different formats to the message. The main characteristics of this type of communication are speed and ease of transmission, and at the same time a decrease of the importance of grammatically correct writing, allowing typographical errors and mistakes at all linguistic levels, while increasing the significance of added items by which emotions are shown, and elements of spoken language. A result of the complexity of multimodal communication enabled by electronically-mediated communication is that it requires a different, more complex and integrated methodological research approach.

3 CORPUS APPROACH IN LINGUISTICS

A corpus approach has established itself in all areas of linguistics, i.e. using sets of real world texts to obtain data on language use, and at the same time as a methodological approach to research. Research based on the systematic collection of materials, i.e. authentic examples of language use, began to be used more intensively

in the 1960s (Biber – Finegan, 1991; Gorjanc – Fišer, 2010, p. 16). An important factor was the intensive development of computer science and information technology. Electronic database records replaced the paper format and there were many special tools developed which enable complex statistical analyses of large amounts of data. A corpus is now defined as a computerized database of texts or parts of texts collected according to the same criteria for various purposes, but mainly linguistic research (Atkins et al, 1992, p. 1). At first, corpora were used in linguistics for research in lexicology as a basis for creating new dictionaries (Gorjanc, 2005; Gantar, 2007) and descriptive grammars of languages (Biber et al, 1999; Cvrček, 2010). After 1995, however, corpus research was extended to discourse analysis and pragmatics, and the first corpora of spoken communication were built. Corpus linguistics, by using specific tools from the corpus of texts, obtains information about language patterns. Analysing the frequency of occurrence and concordances offers insights into the characteristics of texts and language use (see also Sinclair, 2004; Adolphs, 2008). This allows researchers to provide an accurate description that leads to a deeper understanding of the relationship between recurrent linguistic forms and their function in discourse (Adolphs, 2008, p. 8). The quantitative processing and the data it provides serve as a firm basis for further in-depth qualitative linguistic analyses and interpretation.

3.1 Reference corpora for Slovene

The first comprehensive new generation reference corpus for Slovene, *FidaPLUS*, was built in 2006. It was made available to the public and comprised of texts from a variety of sources and fields, containing 621 million words. In 2011, a more extensive reference corpus of Slovene, *Gigafida* was built, which incorporated most of the *FidaPLUS* corpus among its 1,200 million words, as well as the corpus of spoken texts *GOS*. A particularly accessible part of the corpus is its most balanced subcorpus *Kres*. *Gigafida* facilitates modern linguistic research and contrastive studies of Slovene language use. In addition to these corpora, there is *Nova beseda*, built by the Slovene Academy of Science and Art, which includes 318 million words, but includes less differentiated texts genres and media. One advantage of carrying out the research with the reference corpora *FidaPLUS* and *Gigafida* is that they are included in the corpus tool Sketch Engine. Thus, in addition to basic analysis, such as the production of its wordlist, concordances and keywords can be displayed, and a verbal sketch or thesaurus can be produced. For these reasons, in addition to the special corpus *Poslepis*, the corpora *FidaPLUS* and *Gigafida* were used in this survey as a reference.

4 PRAGMALINGUISTIC RESEARCH

4.1 Pragmalinguistic context

„Pragmatics explores the semantic functions of language in actual use as a complex form of behaviour that forms the meaning (...) Significance, which is the

main subject of a pragmatic research, is not a stable partner of linguistic form, but it is dynamically formed in the process of language use” (Verschueren, 2000, p. 26) „(...) or in institutionalized types of conversation (...) with a specific structure” (ibid., p. 61). The overall focus of the studies of linguistic pragmatics is therefore „the understanding of language meaning as a dynamic process, which operates in the relationship between context and structure with varying degrees of exit/variation” (ibid., p. 107). For this reason pragmatics should explore a range of meanings arising from the contextual nature embedded in speech as action, forming implicit meaning: whether there is the inability of complete explicitness, conventional language resources or strategies for the exploitation of impossibility in the formation of interest (ibid., p. 46).

In this research study the pragmatic perspective was used as a basis when designing the process and also later in the interpretation of data from the corpus analysis. Pragmatics studies the products of language use (Verschueren, 2000, p. 15), and the functioning of language in real contexts of use (ibid., p. 24). The starting point is to examine the meaning of the words of which a certain utterance or speech act consists, but also taking into account the context and the circumstances that characterize the words and utterances with additional, more or less explicit or implicit meanings. There are full texts included in the corpus, and texts are examples of authentic language use. Speech act theory has marked the methodology of pragmatic research by its explanations of procedures and conditions, the use of language, and possible situations and contexts that affect the illocutionary force. Pragmatics identifies whether a particular speech act performed by an interactant is an invitation, a request or an apology, and is (also) interpreted as an invitation, request or apology by the recipient. Nevertheless, Svenja Adolphs (2008, p. 7) observes that many presented cases did not account for authentic language use, but that researchers rather gained their data formed specifically for the purpose of their research, for example through questionnaires, completed forms, interviews, focused on a particular speech act. With the corpus approach the focus of research is placed elsewhere: the corpus of texts of authentic language ensures that the approach to the exploration of a single act is extended by taking into account a larger amount of text, and also that there are various quantitative data on the corpus that offer a wider view into the language use. By comparing the quantitative and qualitative analyses, findings can be synthesized and connected to the broader context of the business environment and the characteristics of business communication, or to examine a specific research question.

In addition to the already mentioned features, the analysis takes into account the factors of business communication. It is identified as formal communication, and the form of electronic business letters must be taken into account by the interactants. Moreover, business communication is a highly targeted activity, and therefore the language use is subordinated to the achievement of the business purpose, as well as

to the achievement of the objectives of the organization that a participant in the discourse represents. The need for directness which ensures that the addressee has clearly understood the message, and the need to be polite at the same time are united in business discourse. Both have been recognized in pragmatic studies of language use in business letters and correspondence in Slovene (e.g. Kalin Golob, 2003). Both issues will be addressed in connection with the use of verbs in speech acts.

4.2 The corpus *Posle-pis*

Corpus based research of e-mail business discourse in Slovene was carried out on the specialized corpus *Posle-pis* (Nidorfer Šiškovič, 2011). Specialized corpora are different from reference corpora of a specific language in that they are of lesser scope, are focused on a specific area of research, and are designed and built for a specific purpose or research question.

In this case, a specialized corpus of emails was built, i.e. dialogic discourse of business communication by e-mail when participants in communication perform work. Email messages are exchanged by two or more interactants and so in the analysis a chain of emails that were exchanged by two or more interactants on a particular theme was taken as a unit rather than individual email messages. The corpus consists of 300 exchanged emails in 43 chains. These are messages sent to a known addressee or addressees, not messages to be sent to a wider public or as part of mass mailings. Moreover, the messages represent business rather than social discourse and are expected to follow certain rules of behaviour, called netiquette. There were a total of 67 different participants, 42 female and 25 male. Regarding their fields of work they came from companies (25 subjects), non-commercial organizations, i.e. state administration, education, health care and associations (29 subjects) and individuals (13 subjects).

E-mail chains in the corpus *Posle-pis* consist of 3 to 19 business emails, with the average chain length being 7 emails. At the beginning of the chain there is in most cases a longer first e-letter, in which the participant introduces a certain topic, adding explanations and descriptions to support the main topic and the participants' communication purpose, and the chain ends with the message in which usually the realization of the purpose is expressed. The basic corpus data are that it comprises of 18,763 tokens, of 4,599 types.

4.3 Corpus analysis

For the purposes of the research, the data from corpora *FidaPLUS*, *Gigafida* and *Posle-pis* were first analysed with corpus tools, then different qualitative methods were used for further analysis of the data, followed by interpretation. Oxford WordSmith Tool 5.0¹ (1996, 2007; Scott, 2008) is one of the most widely

¹ Oxford WordSmith Tool 5.0 was created in 1996, in the research version 5.0 from the year 2007 was used.

used corpus analysis tools as it enables many types of data processing and searching. It is adapted to work with large corpora, but it also supports the searching of differently labelled texts. It allows users to create frequency wordlists and concordances, it counts word phrases and collocations, and supports the calculation of keywords. It accepts text files (txt), as well as pdf and doc file formats, using filters. To a certain extent it can be used free of charge. Sketch Engine was also used: a tool that allows more complex corpora searches. Among the corpora of different languages, Slovene reference corpora are also included, i.e. *FidaPLUS* (Krek – Kilgarriff, 2006) and, from 2013, *Gigafida*. With the help of this tool a thesaurus can be produced by analysis of similarity of context, and word sketches produced by using ready-made typical syntactic patterns for Slovene. In order to achieve adequate analysis the corpora must be labelled and morphosyntactically marked and lemmatized, i.e. each token is attributed with the basic form of the word. The corpus analysis of Slavic languages, such as Slovene, Slovak and Serbian, is a more difficult task due to their inflectional richness, which is a lot higher than in English. Therefore, there are specific tools, such as morphosyntactic markers and lemmatizers, developed for such languages. For Slovene there is an online service JOS ToTaLe, into which the corpus *Posle-pis* was fed and processed as a UTF-8 character set text. The prepared text was then transferred into the Sketch Engine tool.

4.4 Research into verb use

Verbs are parts of speech used to describe an action, state, occurrence or perception. Pragmatics sees verbs as the centre of a speech acts. The semantic base of a speech act is a proposition, which is „a linguistic translation of an event, action, act, state, or activity in the verbal frame of meaning or an utterance. The main part of the event is expressed by a verb” (Kunst Gnamuš, 1984). A certain proposition can be used to form different utterances according to the communication purpose we wish to express.

The corpus research on *Posle-pis* corpus was conducted in three phases, in which the goals of the research and its methods were connected:

- by creating a list of the most common words, it was established which verbs were most commonly used by the email authors;
- by creating the list of concordances² of the most common verbs from the *Posle-pis* corpus, the characteristics of their environment and their pragmatic force were investigated;
- the results were compared with the concordances of the same verbs from the Slovene reference corpora *FidaPLUS* and *Gigafida*, to research linguistic use and potentially conventionalized forms.

² A concordance is a word or phrase with its immediate context.

4.4.1 Lists of the most frequently used verbs

The Sketch Engine tool was used to produce a wordlist of the Slovene reference corpus *FidaPLUS*; then WordSmith Tools 5.0 was used to produce a wordlist of the *Posle-pis* corpus. There were 132 words on the list that occurred in more than ten email chains out of the 43 chains of the corpus. To compare the results of both corpora, we also used the first, i.e. the 132 most frequently used words from the *FidaPLUS* wordlist. The wordlists of both corpora showed that the most common verbs that were included in the list were the following (written in infinitive forms):

- the *Posle-pis* corpus: *prositi* (to ask), *poslati* (to send), *imeti* (to have), *sporočiti* (to inform), *zanimati* (to be interested in), *iti* (to go);
- the *FidaPLUS* corpus: *imeti* (to have), *iti* (to go).

The result shows that in both corpora there are only two verbs very high in the wordlist, i.e. *imeti* (to have) and *iti* (to go). Such an outcome of the quantitative research may be explained by the fact that both verbs are among the most basic and commonly used verbs, not only in Slovene, but also in most other languages. The verbs that top the wordlist of the *Posle-pis* corpus are also the following: *prositi* (to ask), *poslati* (to send), *sporočiti* (to inform) and *zanimati* (to be interested in).

The list of verbs shows that they are closely connected with the discourse of email communication, and its interactive form, i.e. chains of emails: authors very often ask (*prosijo*) for some data, services, goods; they have (*imajo*) information, answers, goods; they send (*pošiljajo*) information, attachments, translations, articles; they inform about (*sporočajo*) something or make an enquiry about something with the phrase 'I am interested in' (*zanima me*). The subjects in the corpus used these verbs very often, i.e. in more than 10 chains, in the following forms:

- *prositi* (to ask): *prosim* (56 occurrences in 29 chains);
- *poslati* (to send): *pošiljam* (31 occurrences in 22 chains); *pošljem* (21 occurrences in 15 chains);
- *imeti* (to have): *imam* (22 occurrences in 12 chains); *imamo* (21 occurrences in 13 chains);
- *sporočiti* (to inform): *sporočite* (22 occurrences in 13 chains); 13 occurrences: *prosim, (da mi) sporočite*;
- *zanimati* (to be interested in): *zanima* (21 occurrences in 15 chains); 15 occurrences *zanima me*;
- *iti* (to go): *gre* (14 occurrences in 12 chains).

The first number in brackets shows all the examples in the emails, the second shows the number of chains in which examples were used. The most used verb is 'ask' (*prositi*) in the 1st person singular form *prosim*: it was used 56 times in 29 different chains (there were 43 chains altogether). The high rate of usage of this form confirms the focus of business discourse – to get to the point as directly as possible,

i.e. to get information, an answer, service, goods etc., with the use of direct form of request and word 'please' (*prosim*) as an interjection.

The next important finding was that participants used verbs not in impersonal forms and the passive voice, which has always been considered in Slovene to be a neutral business and more formal form, but in personal forms, mostly the 1st person singular of the verbs 'ask' (*prosim*), 'send' *pošiljam, pošljem*; 'I ask you to inform me' (*prosim, da mi sporočite*); 'I am interested in' (*zanima me*). As for the verb 'have' (*imeti*), there was almost equally frequent use of the 1st person singular *imam* (22 occurrences in 12 chains) and the 1st person plural *imamo* (21 occurrences in 13 chains). The use of the plural form is explainable by the business context and the fact that participants identify themselves as representatives of and part of an organization, association or company regarding themselves as 'us': for example, *izdelek imamo na zalogi* (we have the product in stock).

A single form which was found in the 3rd person singular was the verb form *gre* (14 examples in 12 chains); it was used three times with the meaning 'to move, to go', e. g. *potem gre v lekturo* (then it goes to be proofread); *gre v ponedeljek tudi na Madžarsko* (he is going to Hungary on Monday) and *na porodniško gre 2. aprila* (she is going on maternity leave on the 2nd of April). In most cases (9) it was used in the meaning of speaking about something, e. g. *Gre za povsem novo podobo* (It is about a completely new image); *Ja, gre za isto zadevo* (Yes, it is about the same matter) etc.

4.4.2 A comparison of data in the corpora *Posle-pis*, *FidaPLUS* in *Gigafida*

The findings of the research into verb use in the corpus *Posle-pis* was compared with a reference corpus for the Slovene language *FidaPLUS*, and later also with the more extensive reference corpus of Slovene *Gigafida*. The comparison between the corpora *Posle-pis* and *FidaPLUS* showed a significant difference in the use of personal and impersonal verb forms. In *Posle-pis* the most used forms of the verb *imeti* (to have) were the 1st person singular *imam* (22 occurrences) and the 1st person plural *imamo* (21 occurrences); however, in *FidaPLUS* the most frequently used forms were the 3rd person singular and plural *ima, imajo*. In both corpora, the verb *iti* (go) was used mainly in the 3rd person singular (*gre*). The results confirmed the interactive nature of email communication, and the more personal approach due to the use of the 1st person singular. The latter can be explained by the fact that participants seek closeness, as in spoken communication and business communication.

The analysis of the data on verb use in the reference corpus *Gigafida* showed that the most frequent of the used verbs was *imeti* (to have): there were 4,295,288 concordances of all the verb forms. The second was the verb *iti* (to go) with 1,472,025 concordances. The same order of verb frequency was shown by analysis of the *FidaPLUS* wordlist. The concordance list of the verb *prostiti* (to ask) from

the corpus *Gigafida* showed 162,267 verbs in different verb forms, but the most frequent form of the verb or the interjection was *prosim* (I ask/please) with 70,765 cases, and it represented a high percentage, i.e. 43.6 percent of all concordances. The rest of the verbs in *Gigafida* were used with the following frequencies: *sporočiti* (to inform) in all the verb forms in 143,867 concordances, which is the least frequent among the studied verbs, all the forms of the verb *zanimati* (to be interested in) in 213,095 concordances, and the verb *poslati* (to send) in all forms 259,864 concordances. The proportions among the verbs indicate that the verb *sporočiti* (to inform) is used more often in specific situations, and the verb *zanimati* (to be interested in) and *sporočiti* (to inform) are used more widely and are part of general discourse.

4.4.3 The phrase *prosim, sporočite* (please, inform)

The use of the phrase *prosim, sporočite* (please, inform) was examined in the *Gigafida* corpus, as the results from the *Posle-pis* corpus showed a large frequency of use (13 occurrences out of 22 with the verb *sporočite*). The frequency in the reference corpus showed only 38 concordances, so the use is rare in general Slovene, but the result also proves that the phrase is a characteristic of business emails. The study of the co-text of all the 38 concordances from *Gigafida* showed that the tokens were from the following areas: internet (20 tokens), literature (1), magazines (11) and newspapers (6). The phrase was in all cases used by participants in spoken genres, e. g. a conversation in the pilot's cabin, or in computer mediated genres where the speakers write to readers or web page users, in interactive texts, such as reader's questions, invitations or instructions to magazine readers. The single example that came from literary genres emerged in direct speech. The corpus data shows that the linguistic use of the phrase is a characteristic of email discourse, as part of its interactive elements. Further, it can be stated that the phrase has become a conventionalized form of business email discourse. In the imperative form *sporočite* (inform) it represents a speech act in the form of a direct request and it is always used with the verb *prositi* or the interjection *prosim* (please) in the 1st person singular (the form in the 1st person plural *prosimo, sporočite* appears in the *Gigafida* corpus only 7 times). The latter is used in the form of an interjection with the pragmatic force of mitigation of the request and at the same time an expression of politeness. This form of the request is direct and at the same time also polite, so it is often used in business discourse.

4.4.4 Concordance of the verb *zanima* (to be interested in)

The list of concordances of the verb *zanima* (figure 1) from *Posle-pis* showed some specific characteristics: beside the verb form *zanima* there was in most of the examples (15 out of 21) the 1st person singular form of the reflexive pronoun: *zanima me* (I am interested in).

	A	B
16	8/8	
17		
18	N	Concordance
19	1	Tartinijevem trgu se strinjam. Zanima me še, koliko èasa tra
20	2	koliko bomo dobili od prodaje! Zanima me če že mam družino
21	3	m primeru nimam nič od tega ;) zanima me, kaj mislite kakšne
22	4	t sva jih nekako poimenovala . Zanima me, kdaj bi se lahko o
23	5	èe se ti zdi zadeva za letos zanima, tudi cenovno sprejeml
24	6	evo, èlanek imam pred sabo, me zanima, kako je z naslovi in
25	7	a na kožo vsem bralcem, ki jih zanima kako zahodni upravljav
26	8	at poskušal, pa žal ni šlo ... Zanima pa me za naprej. Ravno
27	9	na to, da si mož iz prakse me zanima, èe bi lahko na tem po
28	10	i na omejena državna sredstva. Zanima nas oziroma veseli bi
29	11	la glede ponudbe za lzdelek41. Zanima me, ali je gospa ravna
30	12	ker vlagatelj to prav gotovo zanima. Se prabi èim bolj kon
31	13	pooblašèenemu servisu. Zato me zanima, èe bi lahko konektor
32	14	rav lepa hvala. Sedaj me pa še zanima, ali me na prihodnjem
33	15	e èasa le še do srede. Zdaj me zanima nekaj. Ali bi ti lahko
34	16	lme26 Žrjvo! Hvala za poslano. Zanima me, ali so cene fiksne
35	17	ega žal ne dovoljujejo. Èe vas zanima, vas prosim, da nam po
36	18	za nadgradnjo lzd19 programa. Zanima me, èe ste utegnili po
37	19	lnoma zadošèa a kljub vsemu me zanima kako je z novo. Hvala
38	20	osim, ali vas omenjena ponudba zanima oziroma javite, ali va
39	21	iko, ampak poenostavila, pa me zanima, če sem dovolj. Ne da
40		

Figure 1: Concordances for the token *zanima*

The result is comparable with other verbs in the 1st person singular, and at the same time it shows that specifically the use of the phrase *zanima me* is of high frequency. It can thus be assumed that it is a conventionalized form used by participants to enquire for information. In Figure 1 there is also an example of noise (the 5th concordance) in the corpus, which may have a significant influence on the results and findings. The corpus tool included the example of the text in the concordance list because there was a spelling mistake made by the participant (instead of *zanimiva* he or she wrote *zanima*). It was therefore necessary to correct the results and leave out the token. In contrast with *Posle-pis*, from *Gigafida* a list of concordances included 117,737 occurrences, most of them of direct speech from spoken texts. Among them,

there were 28,298 concordances for the 1st singular person form *zanima me* (I am interested in). If we compare the concordances of both corpora, the results again show that the share of the studied phrase is larger in the *Posle-pis* corpus, which also confirms the hypothesis that its use is characteristic of business emails.

5 CONCLUSION

In the article the results are given of a pragmalinguistic study of verbs and their most frequently used forms in business email communication in Slovene. The analysis was carried out on the specialized corpus *Posle-pis*, built for the purposes of the research, which consists of 300 authentic emails in 43 chains. Wordlists were produced using the corpus tools Wordsmith Tools 5.0 and Sketch Engine of the most frequently used words in the corpus *Posle-pis* and the Slovene reference corpus *FidaPLUS*; comparative analysis was also carried out with the largest reference corpus for the Slovene language, *Gigafida*. The results showed that the studied genre of business discourse, i.e. email communication, has recognizable characteristics by which it can be differentiated from general linguistic use. The list of the most frequently used verbs also confirmed that email communication is an interactive discourse in which the participants in most cases use the 1st person singular or the 1st person plural verb forms. There was high frequency of specific verbs: *prosim* (the verb to ask, also used in the 1st person singular or plural as an interjection), *pošiljam* (to send), *sporočite* (to inform), *zanima* (to be interested in). Corpus research confirmed the hypothesis that some manifestations of linguistic use in business email discourse are conventionalized. Most of these were taken from spoken communication, as indicated by the studied co-text. Other research has shown that such transfers are quite common in email discourse. An example of a conventionalized form is a polite expression of request involving the phrase *zanima me* (I am interested in) or *prosim, da mi sporočite* (please, inform me).

With the continuation of research into individual speech acts other specifics of email discourse might also be identified, as well as the rhetorical strategies of the business email communication participants. Moreover, it would also be interesting to carry out plurilingual research into business email discourse, and compare the linguistic use in different languages, to either confirm or negate assumptions that in recent years language-specific linguistic patterns have become a lot more common, in comparison to the Anglo-Saxon practises that predominated globally in the early years of email use.

References

ADOLPHS, Svenja: *Corpus and Context: Investigating Pragmatic Functions in Spoken Discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins B. V. 2008. 151 pp.

- ADOLPHS, Svenja: *Introducing Electronic Text Analysis*. Oxon, New York: Routledge 2006. 176 pp.
- ATKINS, Sue – CLEAR, Jeremy – OSTLER, Nicholas: Corpus design criteria. In: *Literary and Linguistic Computing* 7, 1992, pp. 1 – 16.
- BARON, Naomi S.: Letters by phone or speech by other means: the linguistics of email. In: *Language and Communication* 18. Elsevier Science 1998, pp. 133 – 170.
- BARON, Naomi S.: Who Sets E-Mail Style? Prescriptivism, Coping Strategies, and Democratizing Communication Access. In: *The Information Society* 18. Taylor and Francis 2002, pp. 403 – 413.
- BHATIA, Vijay K.: Interdiscursivity in Business Letters. In: *Genre Variation in Business Letters*. Eds. Paul Gillaerts – Maurizio Gotti. Bern: Peter Lang AG 2005, pp. 32 – 54.
- BIBER, Douglas – FINEGAN, Edward: On the exploitation of computerized corpora in variation studies. In: *English Corpus Linguistics*. Eds. Karin Aijmer – Bengt Altenberg. London, New York: Longman 1991, pp. 204 – 220.
- BIBER, Douglas – JOHANSSON, Stig – LEECH, Geoffrey – CONRAD, Susan – FINEGAN, Edward: *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman 1999. 1232 pp.
- BROWN, Penelope – C. LEVINSON, Stephen: *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press 1978. 345 pp.
- The CCSARP Coding Manual. In: *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*, Eds: S. Blum-Kulka – J. House – G. Kasper. Norwood, NJ: Ablex, 1988, pp. 273 – 294.
- CRYSTAL, David: *Language and the Internet*. Cambridge University Press 2001. 272 pp.
- CVRČEK, Václav: *Mluvnice současné češtiny 1*. Praha: Karolinum 2010. 353 pp.
- GAINS, Jonathan: Electronic Mail – A New Style of Communication or Just a New Medium?: An Investigation into the Text Features of E-mail. In: *English for Specific Purposes* 1999, vol. 18/1, pp. 81 – 101.
- GANTAR, Polona: Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU 2007. 279 pp.
- GIMENEZ, Julio C.: Business e-mail communication: some emerging tendencies in register. In: *English for Specific Purposes* 19. Elsevier Science Ltd. 2000, pp. 237 – 251.
- GIMENEZ, Julio C.: Unpacking Business Emails: Message Embeddedness in International Business Email Communication. In: *Genre Variation in Business Letters*. Eds. Paul Gillaerts – Maurizio Gotti. Bern: Peter Lang AG 2005, pp. 235 – 255.
- GORJANC, Vojko – FIŠER, Darja: *Korpusna analiza*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani 2010. 88 pp.
- GORJANC, Vojko: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Izolit 2005. 163 pp.
- KALIN GOLOB, Monika: *Kaj moram vedeti o dopisih*. Ljubljana: GV Založba 2003. 70 pp.
- KRANJC, Simona: *Jezik v elektronskih medijih*. In: *Slovenski knjižni jezik: aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Mednarodni znanstveni simpozij Obdobja — metode in zvrsti, Ljubljana, 5.–7. december 2001. Ed. Ada Vidovič Muha. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani 2003, pp. 435 – 446.
- KRANJC, Simona: *Jezikovna zvrstnost v sodobnih medijih*. In: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. Mednarodni znanstveni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, Ljubljana, 27. – 28. november 2003. Ed. Erika Kržišnik, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani 2004. pp. 395 – 405.
- KREK, Simon – KILGARRIFF, Adam: *Slovene Word Sketches*. 5. slovenska/1. mednarodna konferenca jezikovnih tehnologij, Ljubljana 2006.
- KUNST GNAMUŠ, Olga: *Govorno dejanje – družbeno dejanje*. Komunikacijski model jezikovne vzgoje. Ljubljana: Pedagoški inštitut 1984. 190 pp.
- KUNST GNAMUŠ, Olga – NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca – SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca: *Posrednost in argumentacija v govoru F(p) — T(r): zgradba stavka med informacijo, argumentacijo in konverzacijo* (Zbirka Diskurzivne študije). Ljubljana: Pedagoški inštitut, Center za diskurzivne študije 1997. 135 pp.

LOUHIALA-SALMINEN, Leena – KANKAANRANTA, Anne: »Hello Monica, kindly change your arrangements«: Business Genres in a State of Flux. In: *Genre Variation in Business Letters*. Eds. Paul Gillaerts – Maurizio Gotti, Maurizio. Bern: Peter Lang AG 2005, pp. 32 – 54.

MALLON, Rebecca – OPPENHEIM, Charles: Style used in electronic mail. *Aslib Proceedings* 54/1 2002, pp. 8 – 22.

NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca: Značilnosti elektronskega diskurza. Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Ed. Irena Orel. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. *Obdobja, Metode in zvrsti* 24, 2007, pp. 163 – 174.

NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca: Vljudnost v elektronskih sporočilih — jih pišemo ali govorimo? In: *Slovenščina med kulturami*. Ed. Miran Košuta. Slovenski slavistični kongres, Celovec – Pliberk, 2.–4. 10. 2008. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije 2008, pp. 339 – 346.

NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca: Žanrski pristop k analizi poslovnih e-sporočil. In: *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ed. Marko Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. *Simpozij Obdobja* 28, 2009, pp. 271 – 277.

NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca: Pragmatičnojezikoslovna analiza elektronskih poslovnih pisem v slovenščini. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010.

RICE, Rodney P.: An analysis of stylistic variables in electronic mail. *Journal of Business and Technical Communication* 11/1, 1997, pp. 5 – 21.

SCOTT, Michael: Developing Wordsmith. In: *International Journal of English Studies* 2008, vol. 1/8, pp. 153 – 172.

SEARLE, John R.: *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge. Cambridge University Press 1969. 203 pp.

SINCLAIR, John M.: *Trust the Text: Language, Corpus and Discourse*. London: Routledge 2004. 212 pp.

SWALES, John M.: *Research Genres. Explorations and applications*. Cambridge University Press 2004. 314 pp.

THURLOW, Crispin – MROCZEK, Kristine: *Digital Discourse: Language in the New Media*. Oxford University Press 2011. 408 pp.

VERSCHUEREN, Jeff: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba /*cf, 2000. 477 pp.

VINTAR, Špela: Računalniška orodja za jezikoslovce in prevajalce. In: *37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani 2001, pp. 319 – 332.

YLI-JOKIPII, Hilka, 2005: An Integrated Analysis of Interactive Business Writing. In: *Genre Variation in Business Letters*. Eds. Paul Gillaerts – Maurizio Gotti. Bern: Peter Lang AG, pp. 32 – 54.

Sources

Radicati: Email Statistics report: www.radicati.com; access 31. 1. 2014.

FidaPLUS: <http://www.fidaplus.net>

Gigafida: <http://www.gigafida.net>

Kress: <http://www.korpus-kres.net/>

Nova beseda: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html

NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca: *Korpus Posle-pis. Pragmatičnojezikoslovna analiza elektronskih poslovnih pisem v slovenščini*. Doktorska disertacija, Priloga 2. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010. CD-ROM.

Tools for corpus analyses

Oxford WordSmith Tools 5.0: <http://www.lexically.net/wordsmith/>

Projekt JOS: <http://nl.ijs.si/jos/>

Sketch Engine: www.sketchengine.co.uk

ToTaLe Text Analyzer: <http://nl2.ijs.si/analyze/>

Resumé

POUŽÍVÁNIE SLOVIES V OBCHODNEJ E-MAILOVEJ KOMUNIKÁCI – PRAGMALINGVISTICKÝ VÝSKUM NA ZÁKLADE KORPUSU

Využívanie nástrojov na korpusovú analýzu sa rozširuje do všetkých oblastí lingvistiky, od diskurznej analýzy, žánrovej analýzy po pragmalingvistiku. Používanie jazyka sa spoznáva a skúma na korpuse autentických textov a na základe korpusov, z ktorých vychádzajú slovníky moderných jazykov. V príspevku vychádzame z analýzy špecializovaného korpusu slovinskej obchodnej elektronickej korešpondencie *Posle-pis* a zameriavame sa na slovesá a ich pragmatické využitie v interaktívnom internetovom diskurze. Na analýzu najpoužívanejších slovík a ich kontextov sme využili korpusové nástroje The Oxford WordSmith Tool 5.0 a Sketch Engine. V príspevku prezentujeme tiež niektoré pragmalingvistické kategórie, ktoré je možné pomocou korpusov sledovať.

Najdôležitejším zistením nášho výskumu je, že sme identifikovali najfrekvencovanejšie slovesá v slovinskej obchodnej e-mailovej komunikácii, ako *prosim* (prosím), *pošiljam* (posielam), *sporočíte* (oznámte), *zanima me* (zaujima ma). Svojím významom a častým výskytom v prvej osobe singuláru dokladujú a potvrdzujú tieto slovesá interaktívny charakter e-mailovej korešpondencie. Získané údaje sme porovnávali s dvoma referenčnými korpusmi pre slovinšský jazyk – *FidaPLUS* a *Gigafida* a následné zistenia potvrdili predchádzajúce hypotézy.

Na základe korpusových dát je možné konštatovať, že niektoré formy jazyka sú dostatočne frekvencované na to, aby sme ich mohli považovať za konvencionalizované v prípade jazyka obchodných e-mailov v slovinčine, napr. *prosim*, *da mi sporočíte* a *zanima me*. Zásadný význam v tejto oblasti by mohol mať nadväzujúci medzikultúrny výskum.

ESEJ

MAREK MIKUŠIAK

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta UK v Bratislave

MIKUŠIAK, Marek: Essay. Journal of Linguistics, 2014, Vol. 65, No 1, pp. 37 – 50. (Bratislava)

Abstract: The aim of this paper is to clarify some important features of a specific text genre called essay. There are discussed some strategies according to which we might successfully write and read the essays, instead of analysing a general concept of essay and traditional searching for the necessary and sufficient features. In this contribution the term of essay is divided into two categories named „academic essay” and „classic essay”. The main part of this paper focuses on the classic essay that is explained by the triangle whose vertices are represented by „factuality”, „authenticity” and „literariness”. It is demonstrated that in this case we might criticise weakened coherence of the text, but just with the regard to the classic essay as a compromise between truth and elegance.

Key words: essay, academic essay, classic essay, text coherence, Montaigne, writing strategies, reading strategies

Nie je jednoduché napísať netriviálnu vetu o eseji, na prvý pohľad sa totiž zdá, že akýkoľvek jadrný výrok bude vždy len stupienkom, na ktorý môžeme vyjsť, aby sme ponad múry ohraničujúce naše úvahy zahliadli nejaký protipríklad. Esej sa vzpiera definícii, odoláva rodovo-druhového zaradeniu. Teoretici k tejto skutočnosti pristupujú rôzne, tí optimistickejší nepoľavujú v preosievaní podstatných charakteristík, iní naproti tomu prijímajú esej, ako je, vo všetkých jej variáciách, mnohokrát však za cenu protirečenia, ktoré sú nášľapnými mínami nepremyslene obsadeného teritória. A sú aj takí, ktorí, diskutujúc o eseji, neskrývajú vlastné rozpaky. Podobné duševné porovy zvyčajne zachvacujú vnútro študenta povereného napísať esej. Existuje pomerne veľké množstvo „návodov“, ako napísať dobrú esej, problém spočíva v tom, že študent si nemôže byť nikdy istý, či si vybral ten správny. Inými slovami, úloha napísať esej na bližšie nešpecifikovanú objednávku je zradná v tom zmysle, že nikdy presne nevieme, za čo nám zatlieskajú, čo akceptujú a čím ich nahneváme. Hoci esej môže mať – a ukážeme si, že aj skutočne má – taktiež normovanú podobu, ani to nás nemusí uchrániť pred možnými rizikami. Predovšetkým v prostredí, kde esejistika nemá príliš bohatú tradíciu, je okrem absencie (niekedy domnelej absencie) nasledovaniahodných vzorov hlavným úskalím absencia relatívne pevnej a opodstatnenej mriežky čitateľských očakávaní a preferencií. V kapitole *modus čítania* sa pokúsím takúto mriežku načrtnúť.

V tomto príspevku predkladám návrh, ako sa môžeme s fenoménom eseje teoreticky vysporiadať, a to spôsobom užitočným pre autorov, ako aj pre čitateľov (na-

pokon, mnohokrát sa títo dvaja stretávajú v jednej osobe). Ak to zjednoduším, skutočne hodlám objasniť, čo je to esej. Ide o ohromné zjednodušenie, veď už vieme, že esej sa vzpiera definícii. Avšak pokus „zvládnuť“ esej neznamená len rekognoskáciu neprehľadného esejistického terénu, ale aj vytyčovanie orientačných bodov a hraníc tam, kde sa nám fakticky stratili z dohľadu. V dôsledku toho sa nám, samozrejme, niektoré texty pomenované slovom „esej“ z nášho hľadáča vytratia. Ako pri každom upratovaní, aj tu musíme vyniesť smeti.

Všimnime si v tejto súvislosti napríklad knihu nemeckého filozofa Ernsta Cassirera s názvom *Esej o človeku*. Ide skutočne o esej? Mali by sme aj toto dielo zahrnúť do množiny exemplárov nášho momentálneho záujmu? Isteže nie, *Esej o človeku* je filozofická kniha. Ak nás napríklad osloví šéfredaktor renomovaného kultúrneho periodika, či by sme pre tento časopis napísali esej o človeku, rozhodne od nás neočakáva tristostránkový rukopis knihy. Esaj je kratšia, ak opomenieme tzv. minieseje, jej štandardný rozsah sa pohybuje zhruba v rozmedzí 5 až 35 strán. Exaktnejšie povedané, štandardnú esej prečítame na jedno posedenie. Práve vďaka takémuto štandardu sa teraz môžu prihlásiť o slovo výnimky. Mimochodom, Cassirerova kniha nie je ani len výnimkou, názvom *Esej o človeku* autor vôbec nevymedzuje žáner, ale odkazuje na rovnomennú básnickú skladbu anglického poeta Alexandra Popea.

ZÁKLADNÉ PROTIREČENIE

Podľa francúzskeho semiológa Rolanda Barthesa (1994) je esejistický text miestom, kde písanie súperí s analýzou. Dá sa povedať, že R. Barthes taktó vyjadril *esejistický ethos*, sformuloval základné protirečenie, ktoré esejista prijíma ako výzvu.

Všimnime si teraz samotný zvrät „písanie súperí s analýzou“: na jednej strane je vecne adekvátny, na druhej strane však púta našu pozornosť samotná formulácia, máme chuť povedať, že je to *dobře napísané*. Práve túto bipolárnosť možno pokladať za základný konštitučný prvok eseje. V tomto bode panuje u teoretikov pozoruhodná zhoda, preto ak si máme niečo podčiarknuť, tak to, že esejistika operuje v priestore medzi odbornou sférou a umením. Barthesova formulácia je však azda o čosi presnejšia, pretože upozorňuje na moment „súperenia“. Esajistiku možno v tomto zmysle chápať ako pocívové hľadanie textového výrazu, kde literárne prostriedky nie sú použité na osvieženie, ale na „usmernenie“ interpretácie, na akési posrčenie čitateľa smerom k pravde. No tu sme už jednou nohou v špekuláciách.

V každom prípade ak ostaneme pri tom, že esej sa nachádza na pomedzí odbornej sféry a umenia, zrejme sa pred nami otvára možnosť situovať konkrétne esejistické texty na pomyselnú škálu autorských preferencií. V zásade tu rozhoduje zistenie, či autor dbal väčšmi na to, o čom písal, alebo mu záležalo skôr na samotnom spôsobe písania (na originálnom ozvláštnení textu). Kým limitou druhého prípadu je obyčajné štylistické cvičenie, limitou prvého prípadu *môže byť* tzv. akademická esej.

AKADEMICKÁ ESEJ

V súčasnosti je akademická esej pomerne stabilným textovým formátom, ktorý sa etabloval predovšetkým v prostredí univerzít západného typu. Napísať akademickú esej v podstate znamená napísať odbornú prácu, ktorá je určitým spôsobom formálne koordinovaná a ktorá z hľadiska štruktúry čitateľa nemá čím prekvapiť. Ako už zaznelo, pri písaní akademickje eseje má autor na zreteli predovšetkým to, o čom píše, pretože spôsob písania je v tomto prípade akoby predurčený. Prirodzene, takýto obrázok je príliš zjednodušený, jednako však vystihuje akademickú esej prinajmenšom v tom, že ju situuje do určitého normatívneho rámca: všetci vopred vieme, ako *by mala* vyzerat'.

Načrtíme zreteľnejšie kontúry. Základná požiadavka na každú akademickú esej znie: text musí byť vnútorne organizovaný. Existujú rôzne možnosti organizácie textu, dôležité je iba to, aby bola jedna z nich realizovaná. To znamená, že akademická esej má vždy určitú vnútornú štruktúru, kompozičný rozvrh. Jednou z možností je lineárne rozvíjanie problematiky, pri ktorom autor postupuje v texte plynule vpred, iný prípad predstavuje povedzme radiálna organizácia, tu sa autor neustále vracia k východisku, aby ho prediskutoval z rozličných aspektov, atď., atď. No nech už má akademická esej tú či onú vnútornú organizáciu, normatívnou konštantou zostáva požiadavka explicitne vymedziť východisko úvah a ukázať, k čomu sme sa v texte napokon dopracovali.

Akademická esej musí byť prehľadná, jasná, autor sa nemôže spoliehať na text „medzi riadkami“. Veľmi dôležitý je úvod, ktorým si takpovediac získavame čitateľa. Úvod je oficiálna pozvánka k textu, kde predstavujeme tému, východiská, prípadne časť pointy článku. Všetko aj v tomto prípade závisí od autorskej stratégie. Niekedy nám stačí naznačiť, o čom bude v texte reč, pretože samotná téma je nesmierne zaujímavá; v iných prípadoch musíme poodhaliť aj kúsok záverečnej pointy, lebo inak čitateľa nadobro stratíme. Často sa v úvode objavuje aj stručný náčrt štruktúry textu; autor takto čitateľovi poskytuje určité usmernenie, predovšetkým mu však implicitne signalizuje prehľadnosť a usporiadanosť. Týmto spôsobom koncipovaný úvod sa na jednej strane javí ako pomerne schematická a stereotypná záležitosť, ktorá nám môže pripadať ako bizarné akademické prežúvanie slov, na druhej strane ho ale môžeme chápať ako výraz autorovej dominancie nad textom, odvahy vylážiť všetky karty na stôl.

Dobрым príkladom štandardného úvodu akademickje eseje je nasledovný úryvok, pochádzajúci z pera slávneho oxfordského filozofa Johna Langshawa Austina:

Predmetom tejto state je zvrat „význam slova“. Má tri časti, z ktorých prvá je najbanálnejšia a druhá najzamotanejšia; všetky sú príliš dlhé. V prvej časti sa pokúsim objasniť, že slovné spojenie „význam slova“ je zvyčajne – ak nie vždy – nebezpečný nezmyselný výraz. V ostatných dvoch rozoberiem dve otázky, ktoré sa

vo filozofii často kladú a ktoré treba podrobiť novému a starostlivému skúmaniu, ak nás povrchný zvrät „význam slova“ nemá naďalej zaťažovať. (1998, s. 250)

Úvod akademickej eseje môže byť od ostatného textu zreteľne oddelený, rovnako tak ho ale môžeme ohraničiť pomocou nového odseku. A hoci máme do činenia s textovým formátom, ktorý je v podstate konzervatívny, neznamená to, že každý úvod akademickej eseje musí byť napísaný formálne. Všimnime si nasledujúci príklad:

Na ontologickom probléme je zvláštna jeho jednoduchosť. Vyjadriť ho možno dvoma jednoduchými slovami: „Čo je?“ a odpovedať jedným slovom – „Všetko“, pričom každý prijíma túto odpoveď ako pravdivú. Hovoríme tým však iba to, že jestvuje to, čo jestvuje. No v rozličných prípadoch máme dôvod nesúhlasiť, a tak tento problém pretrváva stáročia. (Quine, 2005, s. 13)

Autorom úryvku je známy filozof a vynikajúci esejista Willard Van Orman Quine, ktorý v tomto prípade zvolil inú stratégiu ako J. L. Austin. Quineov úvod je očividne menej formálny, hoci ani tu autor nezľavuje z vecného a jasného vyjadrovania. Sledujme teraz na chvíľu Quineovu stratégiu: Autor nám stručne a jasne vysvetlí, čo je ontológia, a tým zároveň objasní tému článku. Následne sformuluje pomerne úsmevný truizmus a hneď vzápätí, poslednou vetou úvodu nás prekvapí, štuchne nás do boku s pomyselným „čítaj ďalej!“. Môžeme si všimnúť, a na to nech nezabudnú predovšetkým začínajúci esejisti, že literárne ozvláštnenie textu v žiadnom prípade nepredpokladá „bombastický“ slovník. Literárne precizovanie akademickej eseje je predovšetkým jazyková hra so štylistickými nuansami.

Okrem úvodu predstavuje obligátnu súčasť každej akademickej eseje takisto záver. O tom však zrejme netreba strácať príliš veľa slov. Povedzme azda len toľko, že v závere textu musí byť čitateľovi jasné, k čomu autor napokon dospel. Opäť môžeme uplatniť rozličné stratégie, niekto uprednostňuje formálny a graficky vyčlenený záver, iní sa k záveru prepracúvajú plynule a nechávajú ho „splynúť“ s ostatným textom. V závere sa obyčajne objavujú schémy typu „Dokázali sme, že.../Dokázal som, že...“ a pod.

Napokon sa zastavme pri jednej z kľúčových obsahových charakteristík akademickej eseje, ktorou je argumentácia. Práve v tomto ohľade môže autor akademickej eseje skutočne zlyhať, a to predovšetkým vtedy, ak sa podujme na výlučne deskriptívne rozvíjanie témy. Pod deskripciou tu treba chápať (okrem iného) každý eklekticky vystavaný text, v ktorom autor „usporadúva“ názory autorít bez zreteľnej súvislosti s postojom, ktorý k problematike zaujíma on sám. Naproti tomu argumentačné rozvíjanie témy znamená postupné kladenie tvrdení proti iným tvrdeniam v snahe nájsť logicky korektnú cestu k záverečnému (a pokiaľ možno originálnemu) stanovisku. V štandardnej akademickej eseji autor zvyčajne predstaví teoretický problém, potom uvedie možné riešenia, s ktorými bude neskôr polemizovať, ale ešte predtým,

než prejde do protiútok, podporí niekoľkými argumentmi opozičnú stranu. Na prvý pohľad kľukatá autorská stratégia má svoje opodstatnenie: Čím silnejšieho súpera máme, tým bude mať naše prípadné víťazstvo väčšiu cenu.

V skratke sme načrtli ideálny obrázok, každá minca má však dve strany. Nemali by sme preto strácať zo zreteľa, že akademická esejistika môže vyústiť do pomerne ťažkopádnej a nezáživnej „hry“ riadiacej sa jediným pravidlom: treba vyvrátiť tvrdenia ostatných. Problém, samozrejme, nespočíva v samotnej požiadavke argumentovať, ale v tom, keď sa túžba po poznaní transformuje do túžby po „víťazstve“. Takéto prípady sa často končia neprehľadnými argumentačnými bitkami, ktoré pôsobia ako snaha získať z kľúča od trinástej komnaty malú ošumelú kľúčenku.

KLASICKÁ ESEJ

Keď použijeme výraz „esej“ so zámerom odkázať na množinu textov rôznorodého strihu, ktoré oslovujú čitateľa vybrúsenou štylistikou, špecifickým autorským nasadením a ktoré na úrovni kompozície odmietajú formalizmus akademických prác – v tom prípade hovoríme o *klasicknej eseji*. Texty patriace do tejto kategórie sú súčasťou tradície, na začiatku ktorej bol so svojim brilantným dielom *Eseje* francúzsky filozof Michel de Montaigne. Tento autor si z dobovej francúzštiny vypožičal slovo *essai*, aby hneď na úvod upozornil, že to, čo sa čitateľovi dostáva do rúk, sú akési „pokusy“, texty písané akoby nanečisto; v priebehu čítania veľmi rýchlo zistíme, že ide o literárne pôsobivé „pokusy“ vysporiadať sa s rozličnými fenoménmi ľudského sveta z pozície takzvaného zdravého rozumu.

Dnes už zrejme samotným slovom „esej“ *nezdôrazníme* to, čo ním v minulosti signalizoval M. de Montaigne, azda aj preto niektorí súčasní esejisti explicitne upozorňujú na amatérsky rozmer vlastných textov, na fakt, že píšú o veciach, ktorým vlastne ani poriadne nerozumejú. Exemplárnym príkladom je Pavel Vilikovský, slovenský spisovateľ a prekladateľ, ktorý sa necíti byť odborníkom ani vo sfére umeleckej literatúry; hoci sa beletriou zaoberal takmer celý život, v úvode jednej zo svojich esejí (ktorá je zároveň listom priateľovi) zdôrazňuje, že je „Nanuk, človek primitívny“, zajatec prvej signálnej sústavy, teda sveta nejasných pocitov a tušení“ (2004, s. 252). Pravdaže, rýchlo si môžeme domyslieť, že tu v skutočnosti ide o určité gesto, ktoré je odrazom intelektuálnej skromnosti autora, vedomia, že k predkladanému stanovisku možno sformulovať kritické pripomienky upozorňujúce na neúplnosť textu, na vágnosť použitých slov a pod. Ba v niektorých prípadoch to autori vyjadria celkom priamo – napríklad v eseji s názvom *Bezmocná Európa alebo Cesta do stratena*, ktorá pochádza z pera rakúskeho spisovateľa a esejistu Roberta Musila, sa hneď na úvod dočítame, že „autor je skromnejší a menej nápomocný, než naznačuje samotný názov [eseje]“ (1984a, s. 225). Z toho všetkého ale nevyplýva, ako by sa mohol niekto domnievať, že klasická esej za nič neručí; ak by to tak bolo, zrejme by sme ju neodlíšili od štylistického cvičenia.

MODUS PÍSANIA

Základnou motiváciou na rozpochybovanie esejistického pera by nemala byť len snaha predviesť sa, ale predovšetkým túžba, resp. potreba niečo *povedať*. Dobrý autor sa so slovami nehrá, súperí s nimi. Výsledkom je text, ktorý na čitateľa pôsobí nástojčivo a sugestívne. Sebavedomé vyznenie eseje je na prvý pohľad v príkrom protirečení s gestom signalizujúcim intelektuálnu skromnosť autorov, treba si však všimnúť, že v prvom prípade charakterizujeme samotný text ako výsledok autorovej snahy sformulovať určitý postoj k problému, zatiaľ čo v druhom prípade hovoríme o autorovom postoji k sebe samému (tu teda ide o iné poschodie, o postoj „druhého rádu“, ktorý, prirodzene, nemôžeme automaticky predpokladať u každého – akiste nájdeme aj autorov, ktorí pokladajú vlastné názory za *absolútne správne*).

Sebavedomý ráz eseje možno v nejednom prípade vnímať ako prirodzený dôsledok literárneho precizovania textu, ktorý by okrem iného mal mať dobrý spád. Mnohí uznávaní esejisti sú vyzdvihovaní napríklad aj preto, že v ich textoch nenájdeme vetu navyše. Spôsob, akým píšú, je živý, miestami prekvapujúci, udržiava čitateľa v strehu. Slovenský lingvista Jozef Mistrík v tejto súvislosti tvrdí:

Gramatika esejistického textu je funkčne nápadná, pútajúca pozornosť, dirigujúca tempo percepcie textu. Gramatika tu diriguje ako televízna kamera – raz na pohľad zblízka, inokedy na pohľad zďaleka. Raz to spôsobuje retardáciu, a hneď akceleráciu vnímania. Esej je sugestívna nielen svojím obsahom, ale aj svojou formou. (1974, s. 330)

J. Mistrík pomocou metafory „gramatika esejistického textu“ upriamuje našu pozornosť na špecifické parametre formy, resp. vnútornej organizácie klasickej eseje. Pravdaže, hovorí v tejto súvislosti o vnútornej organizácii môže byť zavádzajúce, pretože klasická esej je v istom zmysle neorganizovaná, „nedisciplinovaná“. Zároveň treba povedať, že klasická esej takpovediac programovo stiera hranicu medzi formou a obsahom – nemôžeme ju „preložiť“ do normálnej reči“ bez rizika, že niečo dôležité z autorovho odkazu stratíme. Ak teda predsa len chceme rozpoznať „vnútorný plán“ klasickej eseje, mali by sme ho vnímať vždy ako výsledok určitého kompromisu.

Klasickú esej môžeme situovať do pomyselného trojuholníka s vrcholmi reprezentujúcimi *autentickosť* – *vecnosť* – *literárnosť*. Ak túto schému prijmeme, tak sa klasická esej skutočne musí nachádzať v priestore medzi uvedenými – nazvime ich – hraničnými bodmi. Už som spomínal, že každá esej musí byť do určitej miery vecná, autor skrátka vždy píše *o niečom*, nemôže teda surrealistickým spôsobom vyťahovať vety z klobúka. Autentickosť spočíva zase v tom, že autor pred nami neskrýva vlastný názor, vlastné hodnoty, ktoré podmieňujú jeho úvahy. Napokon literárnosť by sme mohli stručne zachytiť ako hľadanie adekvátneho výrazu, na úrovni vety je to snaha trafiť klinec po hlavičke, na úrovni textu snaha sprostredkovať čitateľský zážitok.

Všimnime si teraz detailnejšie základňu nášho trojuholníka, ktorá vedie od autenticity k literárnosti. Dá sa povedať, že povest' klasickej eseje ako „nedisciplinovaného“ žánru môžeme vysvetľovať práve vzhľadom na tieto dva vzťažné body.

Najprv si všimnime texty, ktorých autorom je Michel de Montaigne. V tomto prípade je nepochybne kľúčovým bodom autenticita. Autor sám zdôrazňuje, že mu nejde o štylistické vývrtky, ale predovšetkým o poctivý literárny autoportrét. Pravda, Montaigne čitateľa trochu zavádza, keď hneď v úvode *Esejí* naznačuje, že sa bude zaoberať výhradne vlastnou osobou; v skutočnosti týmto spôsobom vyjadruje predovšetkým nasledujúci fakt: nech už je tá-ktorá eseja o čomkoľvek, zrkadlí sa v nej vždy aj samotný autor, jeho svetonázor, prípadne jeho naturel. Z hľadiska spôsobu písania je teda podstatné to, že M. de Montaigne takpovediac premýšľal na papieri, píše o veciach otvorene, nezahmlieva, a keď nevie, povie „nevím“. Literárna pôsobivosť jeho textov je dôsledkom nenúteného, voľného, hoci stále skutočne poctivého *písania*. Ak teda v tejto súvislosti hovoríme o určitej formálnej neustrojenosti esejí, vidíme, že v základe tohto faktu stojí autorov zámer písať podľa hesla *čo na srdci, to na papieri*.

Predchádzajúce poznámky doplníme pomerne rozsiahlym citátom, ktorý M. de Montaigne napísal ako úvod k *Esejam* a ktorý dobre ilustruje úprimný, sebaironizujúci, ale nepochybne aj dôvtipný štýl tohto pozoruhodného muža:

Milý čitateľ, túto knihu Ti ponúkam z úprimného srdca. Už od prvej stránky Ti vravím, že som sledoval iba domáci a súkromný cieľ. Vôbec mi nešlo o to, aby som Ti poslúžil ani si nechcem získať slávu. Na taký zámer mi nestačia sily. Napísal som ju pre pohodlie príbuzných a priateľov: Ak ma stratia (čo sa už čoskoro stane), môžu v nej nájsť niektoré črty mojej povahy a nálad, a tak si doplnia a oživíva obraz, ktorý o mne majú. Keby som bol hľadal priazeň sveta, krajšie by som sa vyobliekal a predstavil sa premysleným vystupovaním. Chcem, aby videli môj jednoduchý, prirodzený, každodenný spôsob života, bez strojenosti a cifrovania: ved' opisujem seba samého. Budú tam čítať v živých farbách o mojich chybách a o tom, ako som sa v skutočnosti správal, pokiaľ mi to úcta k verejnosti dovolila. Keby som prebýval medzi národmi, ktoré vraj doteraz žijú v sladkej slobode prvotných zákonov, uist'ujem Ťa, že by som sa bol veľmi rád opísal celý a celkom obnažený. Sám som teda látkou svojej knihy. A takým frivolným, daromným námetom Ti škoda mámiť voľný čas. Nuž zbohom, milý čitateľ. (2007, s. 5)

Vidíme, že M. de Montaigne explicitne odmieta akékoľvek zámerné štylizovanie vlastných textov, a teda aj akúkoľvek sebaštylizáciu. Pôsobivý literárny prejav možno v tomto prípade pokladať skôr za epifenomén, ktorý je výsledkom súhry takých faktorov, ako je spontánnosť, priamočiarosť, nadhľad a, samozrejme, spisovateľský talent. Montaigneov literárny prejav je plný irónie, pretože Montaigne je plný irónie. Už tu teda vidíme, prečo klásť dôraz na autentický rozmer eseje, na fakt, že esejista sa akoby vkladá do textu, účastní sa na vlastnom písaní nielen autorsky, ale aj osobnostne.

Pravdaže, Montaigneovo dielo nemožno jednoducho vyhlásiť za esejistický *kánon*. Ak zohľadníme povahu toho typu esejistiky, ktorú dnes možno pokladať za materské znamienko obdobia moderny, a ak ju (azda trochu neprávom a zjednodušujúco) vyhlásime za esejistický štandard, tak potom môžeme povedať, že M. de Montaigne položil základy klasickej eseje, ktorá následne vykročila smerom od autenticity k literárnosti. Inými slovami, jedným zo základných parametrov klasickej eseje je vybrúsený štýl. A zatiaľ čo u Montaigna nájdeme minipríbehy, denníkové fragmenty, resp. v skratke opísané udalosti, ktoré autor zažil alebo o nich počul, a ktoré buď ilustrujú, o čom autor premýšľal, alebo sú látkou na premýšľanie, tak esejistika nasledujúcich generácií tieto prvky značne zredukovala. Klasická esej sa v tomto zmysle intelektualizovala, oslabila sa naratívnosť textov a posilnil sa ich diskurzívny charakter. *Písanie* sa stalo podnecovaním intelektuálnej fantázie, ktoré na úrovni štýlu koketuje s umením. „Nedisciplinovanosť“ klasickej eseje sa v tomto prípade javí ako prirodzený výraz literárnosti, umeleckého písania, ktoré má porušovanie noriem a rúcanie jazykových stereotypov takpovediac v náplni práce.

Ako už bolo povedané, priznať eseji určitú štylizovanosť neznamená rozpustiť autora v jazykovej ekvilibristike. Klasická esej je v zásade subjektívna, nezaobíde sa bez autora, ktorý prinajmenšom implicitne vytýči základné hľadisko či hodnotový rámec. Na druhej strane, dôležitou súčasťou modu písania je taktiež viera, že subjektivitu nejakým spôsobom *prekročíme*; je to viera, alebo aspoň tušenie, že na spôsobe, akým pracujeme s dostupnými čriepkami sveta, je čosi univerzálne. Americký esejista Ralph Waldo Emerson to vyjadril nasledovne:

Veriť vlastnej myšlienke, veriť, že to, čo pokladáš za pravdivé vo svojom srdci, je pravdou všetkých – v tom je genialita. (1893, s. 45)

MODUS ČÍTANIA

Existuje niekoľko pripomienok, ktoré možno adresovať klasickej eseji ako sťažnosť. Azda najzávažnejšie je presvedčenie, podľa ktorého klasická esej využíva literárne prostriedky na mútenie vody, aby sa triviálne fakty na dne zdali zaujímavejšie, záhadnejšie, hodné podrobného komentára. To, čo sa dá povedať jednoducho – pokračuje sťažnosť –, esejisti zbytočne komplikujú, snažia sa čitateľa začarovať metaforami a vyhnúť sa kritike. Klasická esej je pre autorov bezpečným útočiskom, kde sa namiesto seriózneho poznania pestuje alibizmus obrazov.

Uvedenú námietku možno ďalej podporiť všeobecným tvrdením J. Mistríka, podľa ktorého „esej nepriňaša nové vedecké poznatky a nič nové nevysvetľuje (...)“ (1974, s. 323). Ak má totiž J. Mistrík pravdu, klasická esej z kognitívneho hľadiska akoby nemala čím čitateľa obohatiť.

Hoci sú sformulované pripomienky nepochybne zaujímavé, domnievam sa, že sú zároveň značne zavádzajúce. Predovšetkým, ak nie sme natoľko prísni, aby sme

pokladali za (vedecké) poznanie len to, čo dokážeme artikulovať jazykom matematiky, tak aj klasická eseje môže sprostredkovať určité poznanie. A pokiaľ by J. Mistrík trval na tom, že „esej nič nové nevysvetľuje“, mali by sme ho aspoň doplniť: „ – avšak staré vysvetľuje po novom“.

Zavádzajúce je taktiež apriórne odmietanie komplikovaného spôsobu písania. Už všeobecnosť tejto námietky podkopáva jej relevanciu. V každom prípade, tu by sme si mali predovšetkým všimnúť, že naznačená kritika vychádza z neadekvátneho modu čítania. Esej totiž predpokladá práve takého čitateľa, ktorý rezignoval na jednoduchosť, ktorý namiesto čierneho-bieleho videnia preferuje skôr farby. Ilustrovať tento čitateľský postoj možno poukázaním na situáciu, keď sa človek sám stáva objektom zjednodušenia, keď sa o ňom druhí vyjadrujú stručne a jasne a on cíti, aké je to všetko nepresné.

Ako vidíme, komplikovanosť eseje môže byť dôsledkom intelektuálnej poctivosti. Autor vypracúva vlastné stanovisko, ktoré sa snaží nasvietiť z viacerých strán, preskúmava konzekvencie, vyzdvihuje detaily, hľadá adekvátne a objasňujúce metafory a zároveň dbá na to, aby nepodliezal nastavenú štylistickú latku. Klasická eseje predpokladá čitateľa, ktorý je nanajvýš ústretový a uvedené špecifiká rešpektuje. Teória eseje – tým, že na tieto špecifiká explicitne upozorňuje – môže byť užitočná práve ako určitý koordinátor ústretovej interpretácie. V tomto duchu môžeme čítať aj nasledujúce teoretické upozornenie:

Rozvíjanie myšlienky a jej dovedenie do konečných dôsledkov vyžaduje proces systematizácie, ktorého sa esejista pridržuje len veľmi zriedkavo. Jeho duch je príliš slobodný. Píše tak, ako myslí, a svoju produkciu považuje za natoľko späť so sebou samým, že nepovažuje za potrebné, či dokonca možné, aby svoj pohľad obrátil nazad, aby modifikoval, adaptoval alebo reorganizoval už napísané. (...) Namiesto toho, aby táto vlastnosť eseje bola jej nedostatkom, je jedným z jej najcharakteristickejších znakov. Esajista považuje práve toto za svoje poslanie, chce otvárať nové cesty a nabádať, aby ho čitateľ nasledoval. (Gómez-Martínez, 1996, s. 30 – 31)

Autor, španielsky teoretik eseje José Luis Gómez-Martínez nás zjavne nabáda k tomu, aby sme ku klasickej eseji pristupovali obozretne; prv než začneme hovoriť o „nedostatkoch“, mali by sme sa zamyslieť nad povahou tohto textového útvaru. S tým, samozrejme, nemožno nesúhlasiť, otázne však je, či sa ako čitatelia s autorovou úvahou uspokojíme. Problém môžeme vidieť v tom, že záver, ku ktorému Gómez-Martínez prichádza, nevyplýva z tvrdení o slobodnom duchu. Esajista skutočne predkladá akýsi návrh vydať sa v uvažovaní novou cestou, avšak rozhodnutie neobracat' sa za stopami po vlastnom pere, rozhodnutie ponechať text tak, ako je, a to aj napriek možným nezrovnalostiam, ktoré môžu zásadne narúšať koherenciu textu – takéto rozhodnutie ako čitatelia nedokážeme ani identifikovať, ani posúdiť. Neustrojenosť textu je predsa jedným z prostriedkov literárnej štylizácie! A ak sa aj autor

skutočne pokúša o bezprostredný záznam vlastných myšlienkových pochodov, stále si možno položiť otázku: Naozaj čítame eseje preto, aby sme spoznali myšlienkové pochody toho-ktorého autora? Domnievam sa, že ak je takáto motivácia relevantná, zrejme je až sekundárna – v prvom rade predsa vždy sledujeme to, o čom autor píše a čo o tom píše. A v takom prípade nám narušená koherencia textu jednoducho zabláňa vo výhľade a my máme právo sa sťažovať. Pravdaže, aj tu sa žiada citlivejšie rozlišovanie, drobné nezrovnalosti v texte sme takmer povinní zamiesť pod koberec, ak tým napríklad lepšie vynikne bravúrny spôsob autorovho uchopenia témy.

Keďže klasická esej je väčšmi návrh než dôkaz, čitateľ by mal vnímať predovšetkým „logiku textu“, nemal by však príliš lipnúť na logickej priezračnosti. Predovšetkým tzv. *prísni čitatelia* zvyknú v súvislosti s klasickou esejou kriticky upozorňovať na neprehľadnosť textu, na vágnosť použitých slov, na nedostatok explicitných argumentov a pod. Takýto prístup, prirodzene, nie je správny. Klasická esej nepredpokladá čitateľa, ktorý ju bude chytať za slovíčka, pretože v tom prípade by esejista nemohol ponúknuť nič zo svojho spisovateľského talentu, ktorým si chce čitateľa získať. S uvedeným konštatovaním sa zrejme uspokojia predovšetkým tí, ktorí dôverne poznajú nezáživnosť akademického diskurzu, prípadne tí, ktorí dokážu oceniť pomerne prízemné, jasné a priamočiare vysvetlenie.

Pravda, pri vysvetľovaní povahy klasickej eseje môžeme postúpiť o čosi ďalej, klasicкую esej ako „nedisciplinovaný“ a do určitej miery improvizovaný text môžeme vidieť ako externalizovanú formu myslenia. Mohli by sme uvažovať napríklad takto: Keď premýšľame, tak obyčajne premýšľame v pojmoch, ktoré nie sú exaktne definované, premýšľame takpovediac vnútri nášho skúsenostného sveta, v ktorom sme si dané pojmy osvojili. Samozrejme, ak aj s touto skratkovitou úvahou súhlasíme, stále ostáva otázne, k čomu nás takéto chápanie eseje má priviesť. J. L. Gómez-Martínez poukazuje na spriaznenosť eseje s myslením, aby nás primäl k takému spôsobu čítania, pri ktorom budeme citlivo vnímať samotný „proces zrodu myšlienok“ a ktorý v dôsledku toho vedie k tolerancii prípadnej autorovej nedbanlivosti (pozri Gómez-Martínez, 1996, s. 50 – 55). Ako som už naznačil, takýto názor, pokiaľ ospravedlňuje eróziu koherencie textu, pokladám za problematický.

Niektorí autori však prichádzajú k odlišnému a azda ešte závažnejšiemu záveru; v tejto súvislosti spomeňme pozoruhodný článok Theodora W. Adorna s názvom *Esej ako forma*, kde sa esejistika vykladá ako spôsob *plnohodnotného* (nevyparovaného) písania:

Spôsob, akým esej zaobchádza s pojmi, by sme najlepšie mohli prirovnať k správaniu sa človeka, ktorý je v cudzej krajine nútený hovoriť tamojším jazykom, a nie len školometsky zlátavať reč z jednotlivých prvkov. Bude čítať bez slovníka. Pokiaľ zahliadne v neustále sa meniacich podmienkach rovnaké slovo tridsaťkrát, uistí sa o jeho zmysle väčšmi, než keby vyhľadával jednotlivé slovníkové významy, ktoré sú väčšinou príliš úzko vymedzené vzhľadom na zmeny kontextu a príliš neurčité vzhľadom na nezameniteľné nuansy, ktoré kontext

v každom jednotlivom prípade zakladá. Takéto učenie je prirodzene vystavené omylom, a tak je to aj s esejou ako formou; za svoju blízkosť k otvorenej duchovnej skúsenosti platí nedostatkom istoty, ktorého sa norma etablovaného myslenia bojí ako smrti. (1996, s. 21)

Dá sa povedať, že T. W. Adorno pokladá používanie nedefinovaných pojmov prinajmenšom za výraz poctivosti esejistického písania. Esejista prijíma pojmy tak, ako sa mu núkajú, nepotrebuje žiadne logické explikácie; avšak Adorno ide v skutočnosti ešte ďalej, konštatujúc, že esejistika – chápaná ako revolta proti demagógii skrývajúcej sa za osvietenským zbožšťovaním abstraktnej racionality – bojuje proti definíciám pojmov takmer programovo; T. W. Adorno píše:

[Esej] rozpoznáva, že požadovanie striktných definícií už dlho slúži na to, aby sa prostredníctvom definitorických manipulácií s významami pojmov odpratalo všetko iritujúce a nebezpečné, čo v daných pojmoch žije. (s. 20)

Tu vidíme, akým spôsobom možno s pojmom eseje filozoficky pracovať. Otázne je, či sa tým navzdory prvému dojmu eseji v skutočnosti nevzdialime. Z Adornovho článku nie je celkom jasné, kedy je reč o eseji a kedy je esej ako oficiálny predmet záujmu len príležitosťou rozrozprávať sa o tyranii rozumu. T. W. Adorno poukazuje na antagonizmus medzi esejistickou formou a formou etablovaného akademického písania, tým nám však podsúva zavádzajúcu interpretačnú mriežku. Zmyslom esejistického písania akiste nie je popieranie osvietenskej ideológie. A pokiaľ autor v klasickej eseji bližšie objasnil niektoré pojmy, neznamená to, že tým automaticky pokrivil alebo znesvätil „pravú esejistickú formu“.

Pozrime sa teraz na iný, azda menej špekulatívny spôsob, ako sa vyrovnat' s faktom, že esejista nepracuje „exaktne“. Racionalitu textu, ktorú ako bežní, filozofickými úvahami neznepokojení čitatelia od kvalitnej eseje prirodzene požadujeme, možno chápať ako komponent, ktorý je v texte prítomný *implicitne*. A pokiaľ sa skutočne chceme podujat' na kritické čítanie, mali by sme sa najprv pokúsiť požadovanú racionalitu textu určitým spôsobom (predovšetkým ústretovo) zrekonštruovať. Je otázne, nakoľko takýto prístup protirečí duchu Adornovej vízie. V každom prípade napríklad v súčasnej (pragmatickej) teórii argumentácie nie je dôraz na implicitnú racionalitu textov vôbec nezvyčajný (pozri napr. Eemeren – Grootendorst, 2004).

Ako už bolo povedané, od kvalitných esejistických textov prirodzene očakávame to, čomu bežne hovoríme vnútorná logika. Pri čítaní klasickej eseje sice nemusíme nevyhnutne rekonštruovať autorove argumenty, pokiaľ ale chceme čítať jednotlivé texty *kriticky* (vecne), nič iné nám zrejme nezostáva. Nepochybujem však o tom, že je možné aj iné *čítanie*. Predovšetkým netreba zabúdať na literárnu tvár klasickej eseje, ktorá si určite zasluhuje čitateľovu pozornosť. V tejto súvislosti sa nám ponúka štylisticky precízne koncipovaný text, ktorý plynie zväčša pokojne, vyrovnane, oplýva pozoruhodným nadhľadom a šírkou záberu a zavše nás pobaví (seba)ironizu-

júcimi poznámkami. Domnievam sa, že prísni čitatelia, o ktorých bola reč vyššie, práve tieto momenty nedokážu dobre doceniť; akoby si nevededovali, koľko úsilia stojí hľadanie kompromisu medzi pravdou a eleganciou.

Napokon sa zamyslime na tým, čo pre čitateľa môže znamenať vyššie spomínaný autentický rozmer esejistiky. V teórii eseje sa niekedy hovorí o *hlase* v texte. Hoci sú tu pokusy o ostrejšie dištinkcie chronicky nepresné a takmer vždy zavádzajúce, ak by sme predsa len chceli vymedziť pojem *hlas*, tak v kontexte tohto príspevku ho možno chápať ako prostriedok uzátvorkovania literárnosti, ktorého zmyslom je poukázanie na previazanosť eseje so životom a myslením jej autora. Avšak čitateľom môže prichodiť takéto teoretické kľúčkovanie pomerne málo informatívne, pretože to, ako máme údajnú prítomnosť autora v texte „čítať“, je naďalej otázne.

Keďže sa zaoberáme interpretačne náročnými textami, autor klasickej eseje je pre nás tak trochu záhadná figúra, o ktorej si nevieme urobiť celkom jasný obraz. Americký teoretik eseje Peter Elbow (2000, s. 150) nás azda aj preto upozorňuje na tri typy autorov: Môžeme predpokladať autora, ktorý najprv trikrát meria a až potom strihá, t. j. ktorý si dáva pozor na slová, zvažuje možné námietky čitateľov a pod. Rovnako tak môžeme predpokladať autora, ktorý píše z akéhosi pretlaku nápadov, zachytáva na papieri to, čo mu spontánne prichodí na um, pričom sa nádejá, že sa napokon dopracuje k originálnemu a netriviálnemu stanovisku. Napokon môžeme predpokladať autora, ktorý čitateľa pozýva na akési mentálne dobrodružstvo; koncipuje text s absolútnym ohľadom na čitateľa, využíva rozličné literárne stratégie, aby jeho dielo nebolo len informatívne, ale aby bolo pre čitateľa skutočným zážitkom.

Domnievam sa, že dobrý esejista je sumou všetkých troch elbowovských teoretických entít. Otáznymi však ostávajú jednotlivé pomery, ktoré klasická esej nerada prezrádza. V súvislosti s názormi J. L. Goméza-Martíneza som ale naznačil, že čitateľ tieto problémy môže ponechať bokom: zaujímavé budú zrejme iba pre tých, ktorí radi špicľujú v zákulisí. Ak sa namiesto toho sústredíme na klasickú esej ako na text hľadajúci si svoje miesto v rámci pomyselného trojuholníka *autentickosť* – *vecnosť* – *literárnosť*, otázka, pred ktorou stojíme, znie takto: Môžeme ako čitatelia očakávať od klasickej eseje okrem toho, že sa niečo dozvieme a že spôsob, akým sa to dozvieme, bude literárne uhladený, svieži a bohatý na štylistické finesy – môžeme tu očakávať ešte niečo navyše? Odpoveďať na uvedenú otázku kladne znamená vydať sa na cestu, ktorá je len veľmi slabo ohraničená. Napriek tomu pokladám za hodné spomenúť postreh R. Musila, ktorého vyjadrenia na margo eseje možno chápať ako kladnú odpoveď na našu otázku. Z Musilových poznámok je zrejmé, že esej nie je len súbor myšlienok, ktoré sú správne alebo nesprávne a ktoré sú sformulované tak, aby prebúdali náš sentiment, esej nás podľa Musila môže a chce taktiež „oslovit“ (1984b, s. 97). Ostaňme pri tomto fragmente ako pri možnej odpovedi, pretože celá Musilova úvaha sa pohybuje kdesi medzi pravdou a tušením (mimochoďom, aj takto by sme mohli vyznačiť esejistický revír). Ak sme však ochotní pripustiť, že klasická esej je text, na ktorom sa autor osobnostne účastní, tak Musil azda len prízvukuje, že

rovnaká účasť na texte je možná aj zo strany čitateľa. Vtedy sa stáva čitateľ partnerom v rozhovore ľudí, o ktorých by sme povedali, že sú na jednej vlne.

* * *

V úvode som sa zaviazal objasniť, čo je to esej, a teraz mi neostáva nič iné než dúfať, že sa mi to aspoň čiastočne podarilo. Tí, ktorí očakávajú záverečný triumf v podobe definície, budú zrejme sklamaní, pretože si na takú ohromnú teoretickú syntézu skutočne netrúfam. Na druhej strane, ak už tušíme, čo sa od nás ako od budúcich autorov esejí očakáva, a ak zároveň dokážeme k esejam iných autorov pristupovať takým spôsobom, ktorý možno pokladať za interpretačne adekvátny (ústretový), tak sa bez exaktnej definície zrejme zaobídeme; stačí skrátka vedieť, čo máme robiť – ako to iste všetci poznáme z bežného života, keď si napríklad domáce povinnosti plníme aj napriek tomu, že nepoznáme definície „vysávania“ či „bielizne“.

V príspevku som vytýčil niekoľko hraníc a orientačných bodov, ktoré pokladám za nápomocné. Pravda, nepredpokladám, že existuje napr. demarkačná čiara oddeľujúca akademickú a klasickú esej, z môjho pohľadu preto poukazovanie na hraničné, resp. hybridné texty veľa neznamená. No tým o vlastnej koncepcii netvrdím nič mimoriadne: je skrátka orientačná. A všetkým, ktorí by chceli esejistiku (jej *pre* a *proti*) skutočne poznať, nemožno odporučiť nič lepšie, než aby začali skutočne eseje skutočne čítať.

Literatúra

ADORNO, Theodor Wiesengrund: Der Essay als Form. In: Noten zur Literatur (4. Aufl.). Frankfurt am Main: Suhrkamp 1996.

AUSTIN, John Langshaw: Význam slova. Preklad R. Konrád – M. Zouhar. Organon F 5, 1998, č. 3, s. 250 – 265.

BARTHES, Roland: Prednáška. In: Rozkoš z textu. Preklad A. Blahová – M. Míňarik. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1994, s. 166 – 183.

van EEMEREN, Frans – GROOTENDORST, Rob: A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-dialectical Approach. Cambridge University Press 2004. 228 s.

ELBOW, Peter: Everyone Can Write. Essays toward a Hopeful Theory of Writing and Teaching Writing. New York: Oxford University Press 2000. 475 s.

EMERSON, Ralph Waldo: Self-Reliance. In: Essays. London: George Routledge and Sons 1893, s. 45 – 87.

GÓMEZ-MARTÍNEZ, José Luis: Teória eseje (Esej ako literárny žánr, štúdium jej vlastností). Preklad P. Šišmišová. Bratislava: Archa 1996. 135 s.

MISTRÍK, Jozef: Esejistiký štýl. In: Slovenská reč, 1974, roč. 39, s. 321 – 331.

de MONTAIGNE, Michel: Eseje. Preklad A. Vantuch. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2007. 301 s.

MUSIL, Robert: Das hilflose Europa oder Reise vom Hundertsten ins Tausendste. In: Essays, Reden, Kritiken. Hrsg. Von Anne Gabrisch. Berlin: Volk u. Welt 1984a, s. 225 – 249.

MUSIL, Robert: [Über den Essay]. In: Essays, Reden, Kritiken. Hrsg. Von Anne Gabrisch. Berlin: Volk u. Welt 1984b, s. 95 – 99.

QUINE, Willard Van Orman: O tom, čo je. In: Z logického hľadiska. Bratislava: Kalligram 2005, s. 13 – 35.

VILIKOVSKÝ, Pavel: List priateľovi Petrovi Michalovičovi. In: Vyznania naivného milovníka. Bratislava: Kalligram 2004, s. 252 – 256.

Poznámka autora: Za nesmierne cenné rady a pripomienky k pôvodnej verzii textu ďakujem Alene Bohunickej, Beáte Šubjakovej, Matúšovi Jarabovi a Róbertovi Macovi.

TESTOVANIE LEXIKÁLNEJ KOMPETENCIE NEMČINY SLOVENSKO-NEMECKÝCH A NEMECKO(RAKÚSKO)-ČESKÝCH/SLOVENSKÝCH ADOLESCENTNÝCH BILINGVISTOV

JOZEF PALLAY

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Ústav slavistiky Filozofickej fakulty
Univerzity v Ľubľane, Slovinsko

PALLAY, Jozef: Testing the Lexical Competence of German in Slovak-German and German(Austrian)-Czech/Slovak Adolescent Bilinguals. *Journal of Linguistics*, 2014, Vol. 65, No 1, pp. 51 – 76. (Bratislava)

Abstract: The paper builds on our previous work in the field of bilingual education and/or the process of natural bilingualisation of Slovak-German bilinguals in Slovak educational diasporas (educational islands) in Austria. Starting point of psycholinguistic testing based on classic American Peabody Picture Vocabulary Test (PPVT-III in its revised and German version) presented in this paper is the thesis of initial lagging behind of linguistic (lexical, grammatical) competence level of language L2 of bilingual children from preschool age in relation to various sociolinguistic variables, which, however, with age may, under certain favourable conditions nearly equal competence of monolinguals and in the area of reception of language even exceed it. For testing the reception levels of German mental lexicon we used two approximately equally large groups of respondents in a bilingual secondary grammar school in Bratislava and Vienna. The hypothesis of our research was that bilingual Austrian-Czech/Slovak bilinguals from Austria would achieve significantly better results than the Slovak-German bilinguals from Slovakia. The test results, however, surprisingly disproved our hypothesis and want to contribute to the debate on setting minimum standards of language competence of bilinguals as well as on optimisation of conditions of bilingual or monolingual education of not only Slovaks abroad.

Key words: bilingualism, educational diasporas, lexical competence, psycholinguistics

1. ÚVOD

Psycholingvistický výskum na pozadí tradičných sociologických premenných predstavený v tejto štúdií je jedným z prvých terénnych empirických výskumov v oblasti slovensko-nemeckého bilingvizmu. Zameraný je primárne na zisťovanie úrovne recepcie hovorenej reči, recepcie mentálneho lexikónu v nemčine slovensko-nemeckými a nemecko(rakúsko)-slovenskými/českými bilingvistami na Slovensku a v Rakúsku. Potreba takéhoto výskumu je motivovaná stúpajúcou intenzitou jazykového kontaktu slovenčiny a nemčiny. Vďaka vysokej prestíži nemčiny, ako aj jej rakúskej variety je výsledkom takéhoto kontaktu vznik prirodzeného, spoločenského, ale aj edukačného, ba dokonca intenčného (starší termín umelého, pozri Štefánik,

2000; Pallay, 2003) bilingvizmu časti slovenského obyvateľstva, ktoré je historicky, geograficky a migračne (súkromne, profesijne aj edukačne) úzko spojené s nemecky hovoriacimi krajinami, najmä so susedným Rakúskom a jeho hraničným regiónom v oblasti Bratislavy. Vzájomná koexistencia predkov dnešných Slovákov a Rakúšanov v tomto regióne je historicky doložená a datuje sa do obdobia približne posledného tisícročia. Začiatky jazykových kontaktov siahajú do 9. storočia a súviseli so šírením kresťanstva ešte pred vznikom veľkomoravského štátu. Nemčina sa stala sprostredkovateľom staršej vrstvy lexiky latinského pôvodu. Vplyv nemčiny (starej hornej nemčiny) v oblasti vinohradníckej terminológie má na západnom Slovensku v okolí Bratislavy v malokarpatskej a v nitrianskej vinohradníckej oblasti dávne korene, sem prichádzali v polovici 13. storočia po tatárskom pustošení nemeckí kolonisti z blízokých rakúskych oblastí (Žigo, 1998, s. 51). Obdobie po roku 1948 a radikálnych spoločensko-politických zmenách vo vtedajšom Československu malo za následok pretrhnutie prirodzeného kontaktu medzi predstaviteľmi oboch etníc. Slovenská (väčšinou záhoráckym dialektom hovoriaca), česká (ale aj moravskočeská) minorita vo Viedni a v oblasti povodia rieky Moravy od Wolfsthalu, Hainburgu, Marcheggu až po Hohenau zo strachu pred stigmatizáciou z nelojality voči Rakúsku vzhľadom na udalosti vo voľakedajšej ČSSR radšej zamlčovala svoju etnicitu a hlásila sa k rakúskej národnosti. Dnes už možno v súlade s mnohými výskumami hovoriť o zabudnutej menšine (Ondrejovič, 1993a, 1993b, 1998). Lingvistické výskumy z oblasti jazykových kontaktov nemčiny a slovenčiny z rakúsko-slovenského pomedzia sa týkajú väčšinou sémantiky a etymológie (nárečovej) lexiky (napr. Palkovič, 1998; Newerkla, 2008, 2009, 2010/2011, 2011a, 2011b; Žigo, 2008 a iné).

V období posledných približne 25 rokov narastá význam fenoménu edukačnej migrácie, väčšinou ide o dochádzanie slovenských detí do škôl v blízkom pohraničí v susednom Rakúsku (tzv. Schulpendler), do tzv. edukačných diaspór, resp. edukačných ostrovov (analogicky ku Štolcovým nárečovým ostrovom, porov. Pallay, 2009b). Preto sa čoraz naliehavejšie nastoľuje otázka, či adepti takejto migrácie spĺňajú aspoň minimálne štandardy jazykovej kompetencie nevyhnutnej na relatívne bezproblémovú socializáciu v novom jazykovom plurilingválnom prostredí. Otázka minimálneho štandardu musí byť zo strany lingvistov precíznejšie zodpovedaná. V našich úvahách vychádzame z grosjeanovskej tézy, že bilingvista nie je mechanickým súčtom dvoch monolingvistov (Grosjean, 1989; Štefánik, 2000; Pallay, 2010).

Keďže neexistujú špeciálne testy na testovanie jazykovej a komunikatívnej kompetencie bilingvistov, jediným tertiom comparationis sú existujúce testy pre monolingválnu populáciu, avšak s tým, že je potrebné fundovane stanoviť hranicu minimálneho štandardu. Doterajšia prax pri prijímaní žiakov na školy v Rakúsku závisí vo veľkej miere okrem aspoň minimálnej kompetencie v nemčine aj od stupňa kompetencie v angličtine ako sprostredkujúcom jazyku. Do istej miery je toto riešenie postačujúce, avšak aj vyššia či vysoká kompetencia v angličtine nemusí zaručiť bezproblémovú adaptáciu žiaka v novom prostredí. Popri psychologických a jazyko-

vých faktoroch tu vystupuje do popredia aj sociologická otázka multikulturality dnešného moderného Rakúska a s ňou úzko súvisiaci všeobecnospoločenský problém koexistencie majoritného rakúskeho etnika s existujúcimi minoritami.

Novodobý fenomén slovensko-nemeckého bilingvizmu je vo svojich začiatkoch primárne výsledkom cudzojazyčnej edukácie (vyučovania nemčiny na školách v bývalej ČSSR a jej relatívne vysokej úrovne) a až následne socializácie v prirodzenom nemecky hovoriacom prostredí. Vďaka otvoreniu rakúskeho vzdelávacieho systému aj pre žiakov zo susedných krajín po roku 1990 prichádza k obnoveniu voľakedajších kontaktov vo všetkých oblastiach spoločenského života. Na Slovensku a v Rakúsku vyrástla generácia novodobých slovensko-nemeckých(rakúskych) a nemecko(rakúsko)-slovenských prirodzených edukačných bilingvistov. Autochtónni, ako aj novopristaňovaní Slováci sa v Rakúsku stávajú oficiálne uznanou minoritou (Volksgruppe) a slovenčina oficiálne uznaným materinským jazykom pôvodných aj novodobých Rakúšanov a Slovákov hlásiacich sa k slovenskej alebo zmiešanej rakúsko-slovenskej identite. Práve oni a úroveň ich jazykovej lexikálnej kompetencie sa stali predmetom predkladaného výskumu. Jeho výsledky môžu slúžiť ako návod na optimalizáciu výchovného a edukačného procesu tak, aby viedol k bezproblémovému spolunažívaniu majoritnej rakúskej a minoritnej slovenskej komunity. Povedané analogicky s Jurajom Dolníkom, tvoria implikačný referenčný rámec nášho výskumu a majú prispieť k vyjasneniu otázky, aké externé intervencie do edukačných podmienok je nutné realizovať v záujme čo možno najbezproblémovejšej socializácie. Vychádzame tu pritom zo všeobecnej idey, že základom sociálnej interakcie je komunikácia, a preto v nej hrá centrálnu rolu otázka jazyka ako dorozumievacieho nástroja (porov. Dolník – Pilecký, 2012, s. 4). V našom konkrétnom prípade túto rolu zohráva úroveň receptívnej lexikálnej kompetencie nemčiny slovensko-nemeckých(rakúskych) bilingvistov v Rakúsku a na Slovensku ako jeden zo základných predpokladov ich úspešnej socializácie. Táto lexikálna kompetencia bilingvistov je reprezentovaná predovšetkým charakterom a obsahom ich receptívneho mentálneho lexikónu. Výsledky testovania môžu v prípade záujmu zainteresovaných vzdelávacích inštitúcií pomôcť pri optimalizácii a zlepšení študijných výsledkov nielen slovensko-nemeckých bilingvistov.

2. VÝCHODISKÁ, CIELE, METÓDY A HYPOTÉZY PSYCHOLINGVISTICKÉHO VÝSKUMU

Prvoradým cieľom nami realizovaného terénneho psycholingvistického výskumu bolo získanie prvých empirických údajov pre potreby neskoršieho stanovenia minimálnych štandardov jazykovej kompetencie (úrovne lexikálnej recepcie) slovensko-nemeckých bilingvistov v nemeckom jazyku. Minimálna hranica jazykovej kompetencie v nemčine by mala byť predpokladom úspešného adaptovania sa v pro-

cese edukácie v bilingválnom vyučovaní v cudzom (rakúskom, nemeckom, švajčiarskom, luxemburskom ap.) alebo aj čisto slovenskom prostredí (bilingválne slovensko-nemecké školy na Slovensku). Bezprostredným motívom na realizáciu testovania boli skúsenosti, ktoré získala naša dcéra počas päťročnej školskej dochádzky v Rakúsku (2 roky na základnej škole v Marcheggu a 3 roky na štvorročnom bilingválnom gymnáziu vo Viedni). Vzhľadom na dlhodobu priemerné až podpriemerné študijné výsledky viacerých slovenských detí vo Viedni sme chceli zistiť, do akej miery dokážu bilingválni žiaci tejto školy porozumieť hovorenému slovu v nemeckom jazyku, či ich študijné neúspechy priamo nesúvisia s prípadným percepčným a recepčným deficitom v nemčine, a teda vlastne s ich dvojjazyčnosťou, resp. ich prípadným semilingvizmom. Indície a skúsenosti sprostredkované vlastnou dcérou, ako aj indície získané počas konzultácií s učiteľmi školy poukazovali v niekoľkých málo prípadoch na skutočnosť, že vo vyučovacej praxi inštitúcie, ktorá má bilingválnosť vo svojom názve, sa často porušoval základný Grosjeanov princíp dvojjazyčnosti o nemožnosti stotožňovať bilingvistu s dvomi ideálnymi monolingvistami. V praxi išlo o to, že niektoré profilové predmety vyučovali v súlade s tamojšou legislatívou pedagógovia, ktorí boli sami monolingvistami. Vo vyučovacom procese striktne vyžadovali monolingválny status a kompetencie monolingválnych rodených hovoriacich. To v prípade predmetov s vysokým stupňom abstrakcie ich opisu spôsobovalo často neprekonateľné študijné a následne výchovné problémy.

Pri výskume sme vychádzali z predpokladu, že slovenské bilingválne deti s edukačno-migračným pozadím (ale aj profesijno-migračným pozadím rodičov žiakov), predovšetkým v relatívne neskorom štádiu ich prechodu zo slovenského do rakúskeho školského vzdelávacieho systému, budú najmä bezprostredne po prechode výrazne zaostávať v kvalite dosiahnutých školských výsledkov za výsledkami bilingválnych česko-rakúskych a slovensko-rakúskych vrstovníkov z Viedne a Rakúska, ktorí žijú v Rakúsku od narodenia, prípadne od nástupu do materskej školy práve z dôvodu ich nižšej, resp. nedostačujúcej jazykovej kompetencie. Toto zaostávanie môže mať za následok zlyhanie jedinca, v dôsledku toho v lepšom prípade niekoľkoročné opakovanie jedného ročníka, alebo jeho návrat do slovenského vzdelávacieho systému, v horšom prípade neukončenie úplného stredoškolského vzdelania. Na porovnanie úrovne receptívnej kompetencie slovensko-nemeckých bilingvistov sme uskutočnili výskum aj na Slovensku na dvojjazyčnom slovensko-nemeckom bilingválnom gymnáziu v Bratislave. Tu sme vychádzali z hypotézy, že signifikantne horšie výsledky úrovne lexikálnej kompetencie v nemeckom jazyku dosiahnu slovenskí edukační bilingvisti študujúci síce dvojjazyčne, ale v slovenskom (dnes už takmer) monolingválnom prostredí kedysi plurilingválnej Bratislavy.

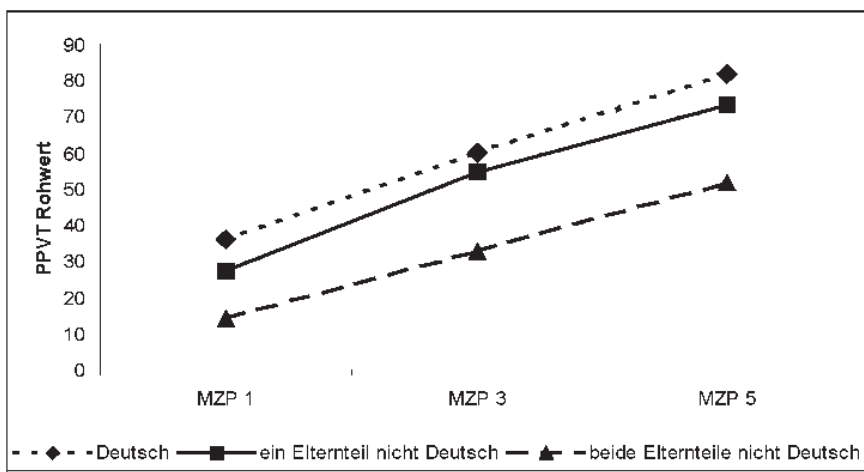
Metódou nášho výskumu bol empirický test na zistenie úrovne pasívneho receptívneho mentálneho lexikónu. Pre tieto potreby sme vybrali momentálne asi najrozšírenejší štandardizovaný a niekoľkokrát revidovaný americký test *Peabody Picture Vocabulary Test* (ďalej PPVT) autorov Lloyda M. Dunna a Leoty M. Dunno-

vej na zisťovanie úrovne lexikálnej kompetencie, receptívneho mentálneho lexikónu, v jeho nemeckej verzii PPVT-III autorov Stephana Bulhella a Hartmuta O. Häckera (Deutschsprachige Fassung des PPVT-III für Jugendliche und Erwachsene, Bulheller-Häcker 2003 – pozri Dunn – Dunn, 2003).

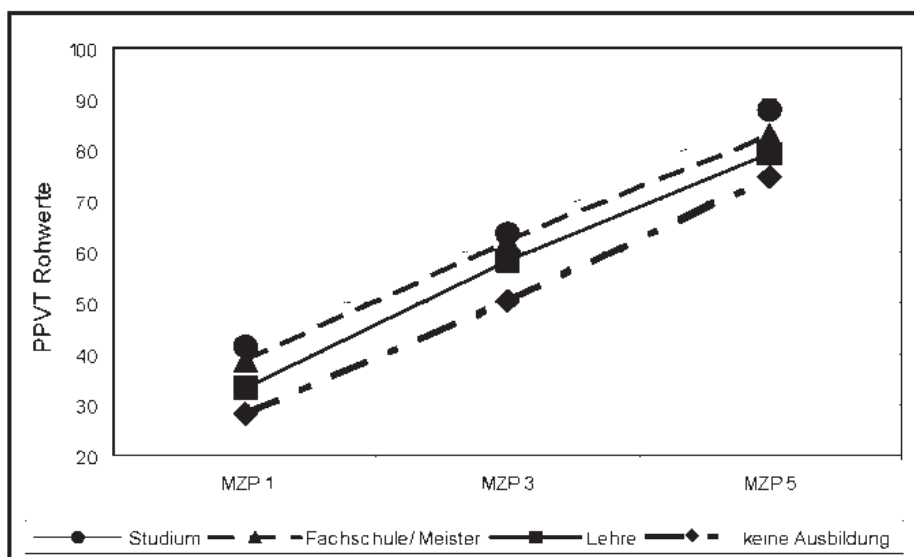
Jedným z teoretických východísk predkladaného výskumu je empiricky potvrdená téza o zaostávaní úrovne lexikálnej kompetencie u detí s iným materinským jazykom, ako je oficiálny jazyk väčšinového prostredia alebo vzdelávacej inštitúcie, už v predškolskom veku s tým, že toto zaostávanie je možné spomaliť a v závislosti od niektorých sociologických premenných najneskôr na konci obdobia adolescencie eliminovať, či dokonca dosiahnuť úroveň rodených hovoriacich. Autorky rozsiahlej štúdie o kontinuálnom polročnom testovaní jazykovej kompetencie a jej vývine u detí v predškolskom veku na základe sociologických premenných migračný status a stupeň vzdelania matky realizovanom v Nemecku na reprezentatívnej vzorke 547 rodín dokazujú zaostávanie v úrovni lexikálnej a gramatickej kompetencie detí s iným alebo čiastočne iným materinským jazykom oproti deťom, ktorých materinským jazykom oboch rodičov je nemčina. Druhou sociologickou premennou bol v tomto výskume stupeň vzdelania matky dieťaťa na osi vysokoškolské vzdelanie – stredná odborná škola – učňovská škola – bez vzdelania. V oboch prípadoch bol preukázaný istý kompetenčný deficit v neprospech detí s iným materinským jazykom ako nemčina u oboch rodičov detí, ako aj miernym, ale relatívne rýchlo kompenzovateľným deficitom detí s aspoň jedným rodičom s nemeckým materinským jazykom, respektíve bola preukázaná priama súvislosť medzi nižšou lexikálnou a gramatickou kompetenciou detí a stupňom vzdelania matky. Tieto dve kritériá boli pre našu situáciu relevantné najmä preto, lebo vo väčšine prípadov ide o deti rodičov, ktorých materinský jazyk nie je nemčina, ale minimálne v prípade bratislavských študentov bilingválneho gymnázia pravdepodobne o deti s vysokým stupňom vzdelania rodičov. Na účely testovania úrovne lexikálnej kompetencie sa použil rovnako ako v našom prípade americký test PPVT. Autorky mali na tento účel k dispozícii pracovnú verziu PPVT z roku 1997 v jej nemeckej mutácii od autorov Rossbach, Tietze a Weinert, ktorá sa používa na testovanie vekovej skupiny od 3 do 99 rokov (k tomu podrobnejšie Dubowy – Ebert – von Maurice – Weinert, 2009, s. 6), a podobne ako my sa zamerali len na evaluáciu tzv. hrubých výsledkov¹. Na testovanie gramatickej kompetencie bol v počiatkovej fáze testovania použitý známy Grimmov test *Subtest Verstehen von Sätzen aus dem Sprachentwicklungstest für 3-5jährige Kinder* (SETK 3-5, Grimm, 2001). V neskoršej fáze k nemu pribudli úlohy z testu TROG v nemeckej verzii (Test for the Reception of Grammar, Fox, 2006, k tomu podrobnejšie Dubowy – Ebert – von Maurice – Weinert, 2009, s. 6). Kvôli relevantnosti pre náš výskum uvádzame na ilustráciu grafy výsledkov lexikálnej kompetencie podľa testu PPVT zistené v predškolskom veku tesne pred nástupom na

¹ Vychádzame z originálneho termínu *Rohwert* z nemeckej adaptácie testu (p. Dunn – Dunn, 2003).

základnú školu. Mnohé slovenské deti, spočiatku so statusom monolingvistov – podobne ako ich vrstovníci z celého sveta – totižto prichádzajú do vzdelávacieho základškolského a stredoškolského systému Rakúska s nulovým alebo receptívnym lexičonom na úrovni monolingválnych rakúskych predškolákov.

Graf 1: Hrubé výsledky PPVT v predškolskom veku podľa materinského jazyka rodičov (podľa Dubowy – Ebert – von Maurice – Weinert, 2009, s. 8)

Graf 2: Výsledky detí v teste PPVT podľa vzdelania matky (ibid., s. 12)

3. MOŽNOSTI PSYCHOLINGVISTICKÉHO TESTOVANIA JAZYKOVEJ KOMPETENCIE SLOVENSKÝCH BILINGVISTOV

3.1 Test GMP

Na Slovensku v súčasnosti neexistujú pôvodné a štandardizované (psycho)lingvistické testy na zisťovanie úrovne jazykovej alebo komunikatívnej kompetencie slovenčiny. Z tohto dôvodu siahajú slovenskí lingvisti (psychológovia, sociológovia, pedagógovia, logopédi) po zahraničných osvedčených vzoroch, prípadne ich sami adaptujú a využívajú na vlastné potreby v praxi (napr. Kapalková – Slančová, 2007; Kapalková – Laciková – Slančová – Helbich, 2010). Z rovnakého dôvodu sme sa už skôr pokúsili o adaptáciu známeho štandardizovaného psycholingvistického testu autorky Márie Gósyovej známeho ako GMP do slovenčiny (originál testu pozri Gósy, 1995, 2006). Prvé návrhy tejto adaptácie sme už uverejnili (Pallay, 2012a,b). Tento test bol už adaptovaný do angličtiny, francúzštiny a nemčiny (napr. nemeckú adaptáciu testu vypracovala a problémy a skúsenosti z jeho použitia v Rakúsku u detí predškolského veku podrobne opísala Angéla Imreová; pozri Imre, 2006). Je veľmi komplexný, obsahuje 20 úloh a slúži na zisťovanie úrovne psycholingvistickej kompetencie detí (kontrola sluchu, resp. správneho počutia ako podmienky správnej percepcie a recepcie, percepcia, recepcia reči, riadiace procesy rečovej činnosti, t. j. procesy ukladania do pamäti, ako aj vyvolávania z pamäti a pod.). Pre verifikáciu a relevantnosť jeho fungovania v slovenčine bude potrebné po dohode s autorkou originálu urobiť v najbližšej budúcnosti kontrolné merania zvolením správneho výberu a kombinácie ťažiskových úloh. Test bol na Slovensku viackrát použitý v teréne pri zisťovaní úrovne perceptívnej a receptívnej kompetencie maďarčiny slovensko-maďarských a maďarsko-slovenských bilingvistov. Jeho výsledky poukazujú na signifikantne horšie výsledky percepcie (vnímania) maďarčiny bilingválnych Maďarov zo Slovenska, ktorí nedosiahli požadovaný minimálny štandard pre monolingválnych Maďarov, ako aj monolingválnych Maďarov z Maďarska (do výskumu boli na porovnanie zahrnutí aj monolingválni žiaci z Ostrihomu). Naopak, v úrovni recepcie (chápania) reči dosiahli lepšie výsledky bilingválne deti zo Slovenska, čo by mohlo v praxi podľa nás potvrdzovať pozitívny vplyv bilingvizmu na kognitívny rozvoj jedinca (porov. Vančová, 2007, s. 116).

3.2 Test PPVT (Peabody Picture Vocabulary Test). Test na zisťovanie úrovne receptívneho mentálneho lexikónu. Pôvodná a revidovaná verzia

Pôvodná americká verzia testu PPVT od autorov L. M. Dunna a L. M. Dunnovej pochádza z roku 1959 a jej prvotným zámerom bolo meranie receptívnej (lexikálnej) kompetencie širokých skupín obyvateľstva. Prípravy na výber vhodného lexikálneho korpusu siahajú už do roku 1953, keď sa začalo s výberom vhodných jednotiek z reprezentatívneho slovníka anglického jazyka *Webster's New Collegiate Dictionary*. Na začiatku bolo vybraných 3885 slov označujúcich substancie, deje, povolania, zvieratá, súvislosti ap. Podmienkou bolo, aby sa dali relatívne bezproblé-

movo graficky čiernobielo zobrazíť. Z pôvodného množstva bolo vybraných tristo slov, dvakrát po stopäťdesiat pre dve paralelné formy testu. Princíp testovania spočíva dodnes v tom, že testovaná osoba si vyberie zo štyroch obrázkov zobrazených na jednej strane ten, ktorý zodpovedá pojmu vyslovenému testujúcou osobou nahlas. Zmyslom testu je teda pochopenie/porozumenie hovorenej reči, pričom verbálna reakcia testovaného nie je podstatná, ak testujeme jednotlivco (v prípade hromadného testovania projekciou fólií je pochopiteľne irelevantná). Test bol až do dnešných dní dvakrát modifikovaný, prvýkrát v roku 1981, druhýkrát v roku 1996. Väčšina oprávnených výčitiek sa týkala napríklad nerovnováhy v otázkach rasových, rodových, náboženských a etnických. Tento modifikovaný variant testu (PPVT-R) bol určený na testovanie jednotlivcov vo veku dva až štyridsať rokov.

Tretia verzia testu, tzv. PPVT-III z roku 1996, bola prispôbena ďalším požiadavkám. Išlo o spôsob evaluácie testu, ktoré modifikoval najskôr Rush v druhej verzii z roku 1981 (PPVT-R), pričom upozornil na problémy ťažšej identifikovateľnosti, resp. relatívnej ľahkosti pre niektoré skupiny testovaných, teda otázky adekvátnosti, resp. nedostatočnosti niektorých vybraných hesiel. Táto tretia verzia testu z roku 1996 ukázala vysokú mieru korelácie s inými testami, okrem iného aj s inteligentnými testami. O jeho úspechu svedčí predovšetkým fakt, že bol medzičasom v spolupráci s autorami L. M. Dunnom a L. M. Dunnovou preložený do viacerých svetových jazykov (pozri španielsku verziu TVIP Test de Vocabulario en Imagenes Peabody, britskú verziu BPVS-II, holandskú Dutch receptive vocabulary, chorvátsku verziu PPVTIII-HR a iné). Test podrobili podrobnej analýze americkí autori Williams a Wang, jej výsledky, ako aj vlastnú detailnú evaluáciu testu možno nájsť u slovinských psychológov Nataše Bucikovej a Valentina Bucika (2003, s. 92 – 98).

Obe paralelné formy testu PPVT-III obsahujú po 204 lexém a štyri lexémy na začiatkové precvičenie. Test je na rozdiel od mnohých podobných možné použiť aj skupinovo, čo ho robí atraktívnym a efektívnym (obrázky sa premietajú skopírované na fóliách pre celé skupiny). Testovaní dostanú formulár na zaznačovanie správnych odpovedí. V ňom označia číslom od jeden do štyri ten obrázok, ktorý zodpovedá vyslovenému pojmu/slovu. Čas na spracovanie odpovede a zaznačenie správnej odpovede je dostatočne dlhý (približne 15 sekúnd pri testovaní jednotlivcov a približne 20 sekúnd pri testovaní celých skupín). Pri hromadnom testovaní treba počítať aj s možnosťou pokusov o vzájomné ovplyvňovanie, zvlášť vtedy, keď testujeme skupiny s viac ako 20 žiakmi v relatívne malých priestoroch. A to aj napriek tomu, že sú vopred upozornení na anonymitu celého testovania, ako aj na to, že testovanie nijako nesúvisí so školou a hodnotením.

3.3 PPVT-III v nemeckej verzii (Deuttsprachige Fassung des PPVT-III für Jugendliche und Erwachsene, Bulheller-Häcker, 2003)

Skúsenosti z prvého pokusu o adaptáciu testu do nemčiny ukázali, že veľké množstvo úloh bolo skôr ľahkých (s vysokým stupňom pravdepodobnosti správnej

identifikácie medzi 80 – 99 percentami). Z testu boli odstránené tie lexémy, ktoré boli problematické z dôvodu zložitosti ich lexikálno-sémantickej interpretácie, ako aj nedostatočného stupňa kontrastívnosti (nielen grafického zobrazenia) voči iným podobným pojmom. Takže napokon zostalo z pôvodných 204 jednotiek v nemeckej verzii S. Bulheller a H. O. Häckera po 89 v každom variante. Tým sa však zároveň zmenšil aj vekový rozsah testovaných osôb z pôvodného rozpätia približne 2 a pol roka až 90 rokov (USA) na 14 až 60 rokov (Nemecko). Jedným z dôvodov, prečo autori adaptácie testu upustili od najnižšej vekovej skupiny, je ten, že pre tieto vekové skupiny existujú v Nemecku viaceré štandardizované testy (pozri napr. Grimm, 2000, 2001; Grimm – Scholler, 1991; Kiese – Kozielski, 1996; cit. podľa Bulheller – Häcker, 2003, s. 14). Testovanie v období školskej dochádzky si vyžaduje skôr testy na komplexnejšiu diagnostiku viacerých typov kompetencií žiakov. Asi za najvhodnejšie sú momentálne považované klasické intelligenčné testy. A práve s tými vykazuje PPVT vo všeobecnosti najvyšší stupeň korelácie, aj keď diagnostikuje len čiastkovú kompetenciu recepcie hovorenej reči (mentálneho lexikónu).

Zmyslom verifikácie úrovne jazykovej (lexikálnej) kompetencie podľa PPVT-III je predovšetkým zisťovanie vhodnej voľby budúceho povolania, resp. zodpovedajúcej školskej inštitúcie. Výslovne prospešný a svojím spôsobom nenahraditeľný je PPVT-III v prípadoch testovania úrovne lexikálnej kompetencie detí, ktoré absolvovali časť školskej dochádzky v inej ako po nemecky hovoriacej krajine (napr. v Turecku, Bosne a Hercegovine, v Česku, na Slovensku ap.). Je preto metodologicky ideálny práve na testovanie slovenských detí v edukačných diaspórach Rakúska, príp. v bilingválnych školách s vyučovacím jazykom slovenským a nemeckým na Slovensku pred ich príchodom do konkrétnej vzdelávacej inštitúcie. Môže včas upozorniť zodpovedných pedagógov na možné študijné problémy žiakov v budúcnosti. Skúsení pedagógovia im po evaluácii testu môžu poradiť vo výbere vzdelávacej inštitúcie adekvátnej dosiahnutému výsledku v teste.

4. TERÉNNY VÝSKUM V RAKÚSKU A NA SLOVENSKU

4.1 Súkromné bilingválne štvorročné gymnázium vo Viedni ako významná slovenská edukačná diaspóra

Štvorročné Súkromné bilingválne gymnázium ORG Školského spolku Komenký vo Viedni (Privates Bilinguales Oberstufenrealgymnasium des Schulvereins Komenky Wien) je súkromným bilingválnym gymnáziom (autochtónnej aj novodobej migračnej) českej menšiny vo Viedni, resp. v Rakúsku. Okrem detí z česko-rakúskych rodín naň chodí aj relevantná skupina slovenských žiakov zo slovensko-rakúskych alebo slovenských rodín z Rakúska, ako aj zo Slovenska. Od školského roku 2000/2001, keď vzniklo, stúpol počet slovenských žiakov na 35 %. 60 % žiakov školy tvoria absolventi druhého stupňa bilingválnej základnej školy Školského

spolku Komenský vo Viedni. Vzdelávaciu inštitúciu s relatívne vysokým podielom slovenských študujúcich sme nazvali výrazom edukačná diaspora alebo metaforicky v analógii so Štolcovým nárečovým ostrovom ako edukačný ostrov (Pallay, 2012b). Gymnázium ORG des Schulvereins Komensky je takouto edukačnou diasporou. V súčasnosti na ňom študuje 80 študentov (www.orgkomensky.at). Na testovanie bol potrebný súhlas nadriadeného orgánu, vedenie gymnázia nám vyšlo maximálne v ústrety v zrealizovaní testovania. K dispozícii sme mali tri ročníky tohto gymnázia. Štvrtý, maturitný ročník v čase testovania už ukončil školskú dochádzku absolvovaním maturity a na testovaní sa nezúčastnil. Pretože sa v gymnáziu stretávajú žiaci s najrozličnejším osobným curriculum, bolo logicky možné očakávať rôznorodú mieru ich jazykovej kompetencie v nemčine, čo signalizovali aj praktické skúsenosti s každodennou školskou praxou sprostredkované našou dcérou. V nej sa, žiaľ, ojedinele vyskytovali aj cyklicky sa opakujúce prípady nezvládania požadovaných edukačných štandardov najmä zo strany slovenských bilingvistov.

4.2. Bilingválne gymnázium Bratislava

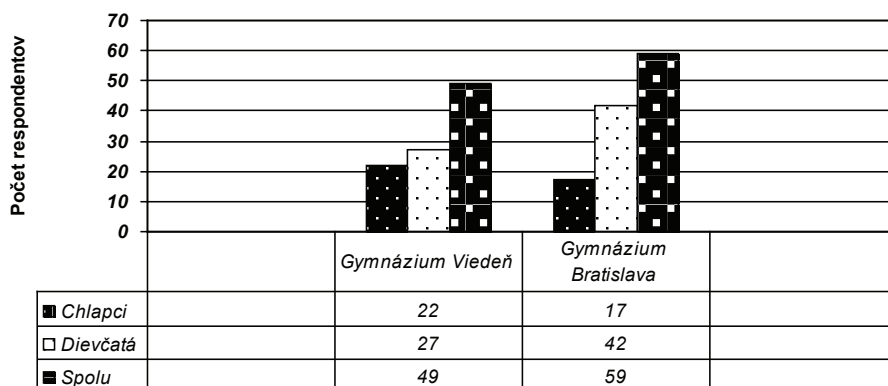
Bilingválne slovensko-nemecké Gymnázium na Bilíkovej ulici č. 24 v Bratislave s rozšíreným vyučovaním cudzích jazykov vzniklo v roku 1975. V novom vyučovacom modeli bola 7-hodinová týždenná dotácia vyučovania cudzieho jazyka oproti 3 hodinám v tradičnom modeli gymnázia humanitného a prírodovedného zamerania. Od roku 2008, keď vyšiel nový školský zákon, sa škola okrem 8-ročného a 4-ročného štúdia profiluje aj ako 5-ročné bilingválne gymnázium slovensko-nemecké a slovensko-anglické. V prvom ročníku tohto päťročného bilingválneho gymnázia majú žiaci 15 hodín zvoleného cudzieho jazyka, od druhého ročníka sa učia v „nemeckej“ triede predmety fyzika, chémia, dejepis v nemčine, v triede „anglickej“ predmety biológia, matematika, chémia, dejepis v angličtine. Štúdium na tejto škole je podmienené absolvovaním prijímacích skúšok, na rozdiel od viedenského bilingválneho gymnázia je to teda výberová škola, ktorá má v Bratislave aj na Slovensku vysokú prestíž. Jej absolvovanie oprávňuje študentov na zápis na univerzitné štúdium v Rakúsku bez povinnosti preukazovania jazykovej kompetencie v nemčine. Napriek tomu sme kvôli väčšinovo edukačnému typu vzniknutého bilingvizmu našich detí očakávali horšie výsledky v testovaní ich lexikálnej kompetencie v nemčine v porovnaní s prirodzenými nemecko(rakúsko)-českými/slovenskými bilingválnymi kolegami vo Viedni.

4.3 Štatistické údaje – respondenti

Na testovaní sa zúčastnilo spolu 108 respondentov, 59 v Bratislave a 49 vo Viedni. Respondentov z oboch gymnázií sme rozdelili do niekoľkých skupín. Okrem tradičných sociologických premenných podľa pohlavia a veku, ktoré sa zohľadňujú aj v PPVT, sme chceli zistiť v oboch skupinách vplyv pôvodu a prípadnej kombinácie vzdelávacích inštitúcií na ich jazykovú kompetenciu v nemčine. Vzdelávací sys-

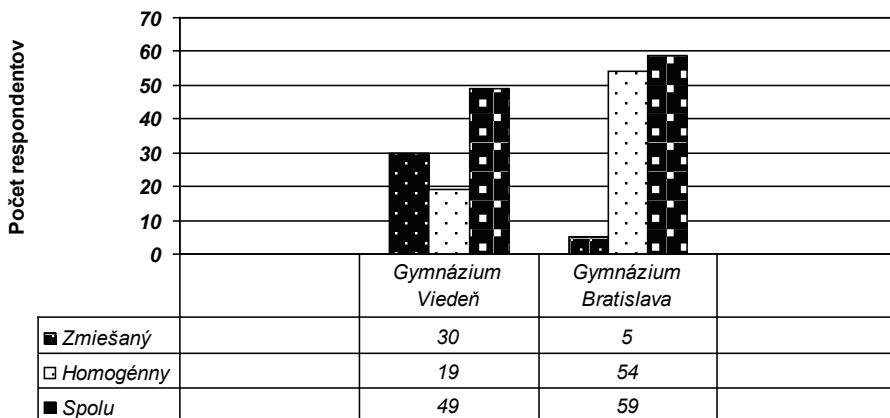
tém, ktorý bilingvisti absolvovali dosiaľ len v jednej krajine, sme nazvali homogénny, heterogénnym sme nazvali vzdelávací systém v dvoch (alebo viacerých) rozdielnych krajinách. V našom prípade sme rozlišovali skupiny žiakov z homogénneho rakúskeho alebo slovenského typu vzdelávacej inštitúcie a z heterogénneho slovensko-rakúskeho alebo česko-rakúskeho typu vo Viedni, resp. nemecko/švajčiarsko/rakúsko-slovenského typu v Bratislave. Počet 49 žiakov vo Viedni predstavoval všetkých žiakov tohto gymnázia okrem už spomenutého 4. ročníka. Približne polovicu z nich, presne 25, tvorili slovensko-nemeckí bilingvisti. Piaty žiaci boli česko-nemeckí bilingvisti z Českej republiky a zvyšok, 19 respondentov, rakúsko-českí/slovenskí bilingvisti z Rakúska. Napriek štatisticky relatívne malému počtu respondentov ide o jedinú početne relevantnú slovenskú edukačnú diaspóru v Rakúsku. Preto sme si pre potreby komparácie výsledkov vybrali v Bratislave približne rovnako veľkú skupinu slovenských bilingválnych žiakov v počte 59. Z nej len 5 žiakov už skôr navštevovalo školskú dochádzku v nemecky hovoriacom zahraničí (Rakúsko, Nemecko, Švajčiarsko). Z grafov vyplýva, že napríklad na Slovensku je nepomer medzi dievčatami a chlapcami v prospech dievčat, 27:22 vo Viedni oproti 42:17 v Bratislave.

Respondenti - Pohlavie

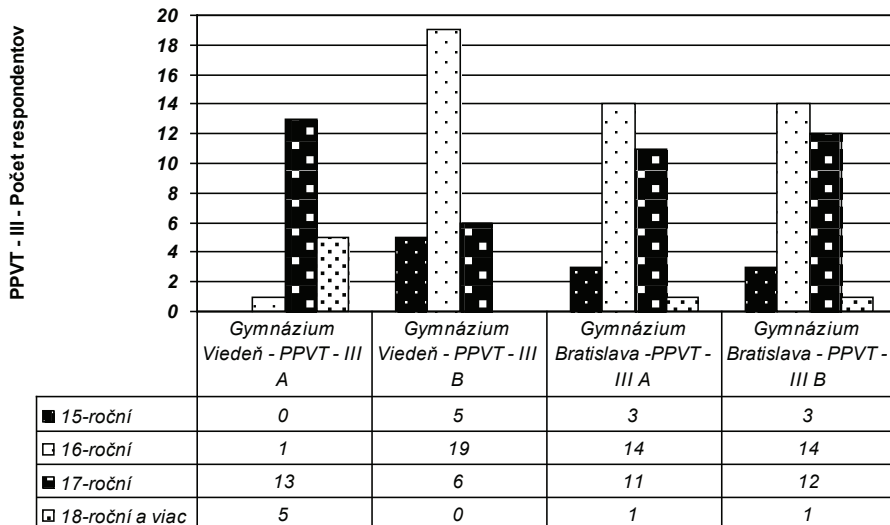
Graf 3: Počet respondentov podľa veku

Respondenti - Vzdelávací systém

Graf 4: Počet respondentov podľa vzdelávacieho systému

Respondenti - Vek

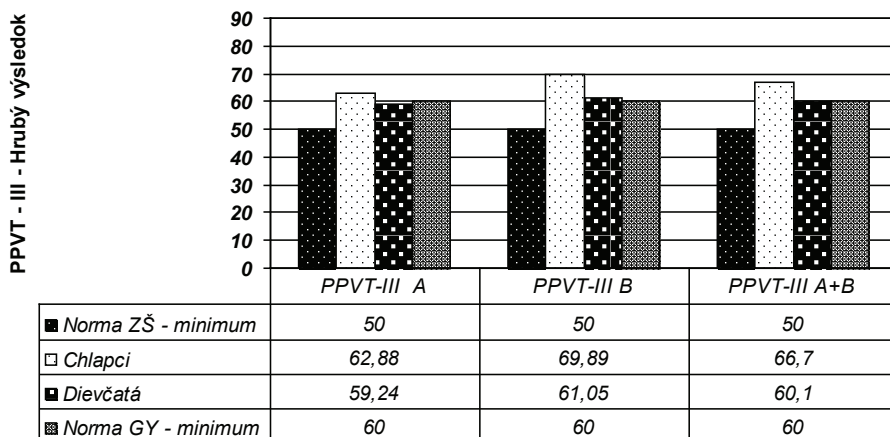

Graf 5: Počet respondentov podľa veku

5. VÝSLEDKY

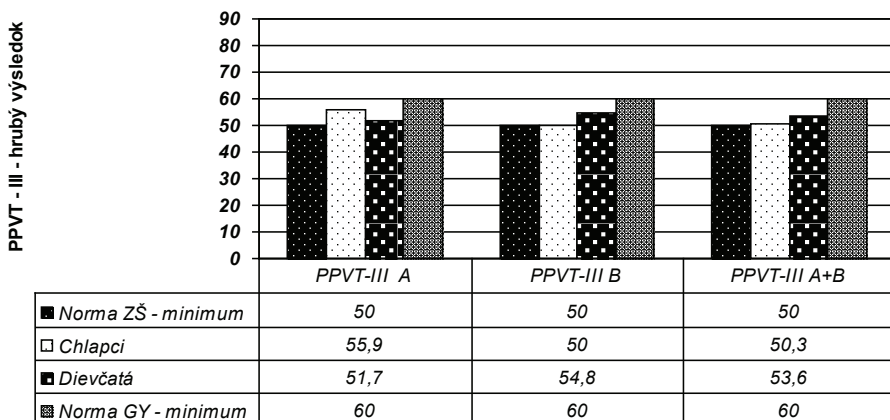
Na testovaní sa zúčastnilo celkovo 108 respondentov, 49 vo Viedni a 59 v Bratislave. Počet respondentov v Rakúsku nemohol byť objektívne vyšší z dôvodu celkovej roztrúsenosti slovenských bilingvistov v jednotlivých vzdelávacích inštitúciách. Ich presné zmapovanie je prakticky nemožné, na Slovensku (na Ministerstve školstva, mládeže a telesnej výchovy SR) neexistujú žiadne štatistiky počtu študentov študujúcich na zahraničných základných a stredných školách. Štvorročné Súkromné bilingválne reálne gymnázium Školského spolku Komenský vo Viedni je výnimkou. Je významnou a relevantnou slovenskou edukačnou diaspórou v Rakúsku, aj keď v nej zo štatistického hľadiska študuje relatívne málo slovenských žiakov. Aby nevznikol nepomer medzi porovnávaním celkových výsledkov medzi Viedňou a Bratislavou, v Bratislave sme testovali približne rovnako veľký počet študentov, teda 59, čo boli dve triedy tretieho ročníka, teda v priemere 16- a 17-roční bilingvisťi. Na oboch školách sme v približne rovnako veľkých dvoch skupinách použili oba varianty testu A aj B.

Výsledky - Pohlavie - Gymnázium Bratislava

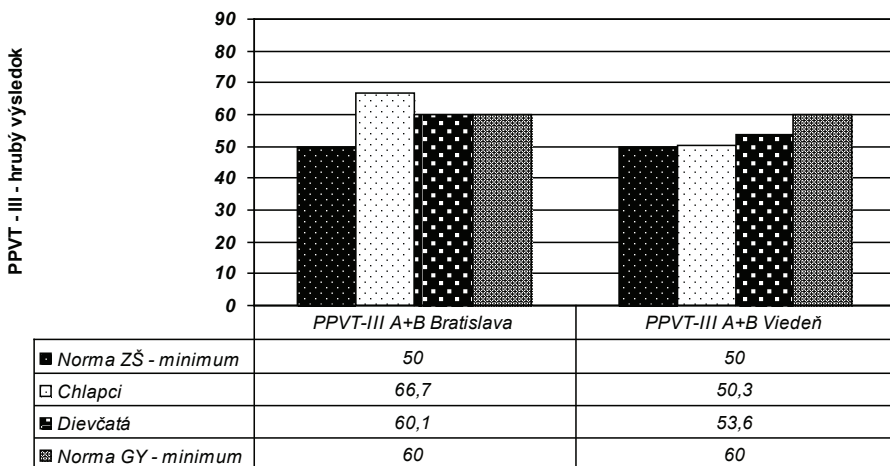
Graf 6: Dosiahnuté hrubé výsledky podľa pohlavia na bilingválnom gymnáziu v Bratislave

Výsledky - Pohlavie - Gymnázium Viedeň

Graf 7: Hrubé výsledky podľa pohlavia na gymnáziu vo Viedni

Výsledky - Pohlavie - Bratislava/Viedeň

Graf 8: Výsledky podľa pohlavia, porovnanie Bratislava – Viedeň

5.1 Pohlavie

Z výsledkov podľa tradičnej sociologickej premennej respondentov podľa pohlavia vyplýva, že v oboch porovnávaných skupinách dosiahli lepšie výsledky v Bratislave chlapci (zaokrúhlene 67 priemer z oboch testov A a B, počet respondentov 17) ako dievčatá (zaokrúhlene 60 priemer z oboch testov A a B, počet responden-

tiek 42). Obe skupiny dosiahli minimálny počet bodov úroveň lexikálnej recepcie reči požadovaných pre úroveň nemecky hovoriacich monolingválnych pätnásťročných žiakov základných škôl (50), obe zároveň dosiahli minimálny počet bodov pre úroveň 18-ročných nemecky hovoriacich monolingválnych žiakov po absolvovaní strednej školy (60). Dievčatá dosiahli priemerný výsledok presne 60 správnych odpovedí (test A priemer 59, počet respondentiek 21, test B priemer 61, počet respondentiek 21), čo predstavuje spodnú, minimálnu hranicu požadovanej kompetencie absolventa strednej školy. Chlapci dosiahli signifikantne lepší výsledok ako dievčatá, ich celkový výsledok dosiahol 67 správnych odpovedí (test A priemer 63, počet respondentov 8, test B priemer 70, počet respondentov 9), čo je vzhľadom na prestížnosť gymnázia ako vzdelávacej inštitúcie „nástnikov“ možno priemerný výsledok pre monolingválnu nemeckú populáciu, avšak v každom prípade obdivuhodný a nadpriemerný výsledok pre slovenskú bilingválnu populáciu žiakov v podmienkach dnešnej prakticky takmer monolingválnej Bratislavy.

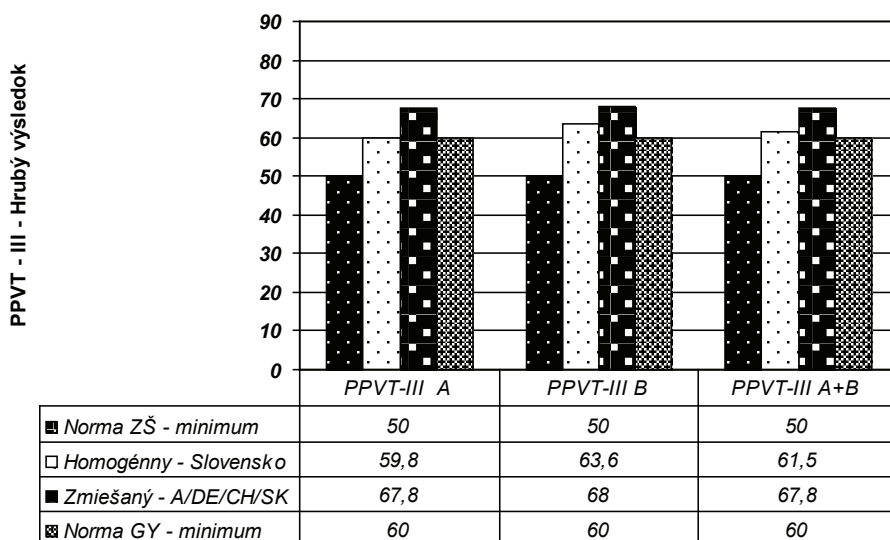
5.2 Výsledky podľa krajiny pôvodu vzdelávacieho systému

Podľa krajiny pôvodu rozlišujeme v našom príspevku vzdelávací systém homogénny a heterogénny (čiže zmiešaný), ktoré sa viažu na osobné curriculum bilingválneho dieťaťa. Pod homogénnym vzdelávacím systémom rozumieme absolvovanie školskej dochádzky len v jednej krajine, v prípade heterogénneho (zmiešaného) vzdelávacieho systému dieťa absolvovalo školskú dochádzku minimálne v dvoch krajinách.

Na pozadí sociologickej premennej podľa krajiny pôvodu vzdelávacieho systému dosiahli v Bratislave lepší výsledok žiaci z heterogénneho školského systému ako žiaci s homogénnym typom. Vo Viedni dosiahli podľa predpokladov lepší výsledok žiaci s homogénnym (čistým rakúskym) charakterom vzdelávacej inštitúcie ako žiaci z heterogénneho vzdelávacieho systému, ktorí počas školskej dochádzky zmenili krajinu navštevovania školy. Ide o bilingvistov s väčšinou profesijno-migračným pozadím rodičov, ale aj žiaci s osobným edukačno-migračným pozadím dochádzajúci do škôl v susedných štátoch v blízkom pohraničí – tzv. Schulpendler. Na gymnáziu v Bratislave bolo žiakov z heterogénneho typu (všetky po nemecky hovoriace krajiny) 5, ich celkový priemer dosiahol hodnotu zaokrúhlenú 68, čo predstavuje nadpriemernú, avšak vzhľadom na nízky počet malú výpočtovú hodnotu. Vo Viedni sa na testovaní zúčastnilo 25 žiakov s heterogénnym slovensko-rakúskym vzdelávacím systémom a dosiahli priemer zaokrúhlený 45 správnych odpovedí, čo znamená, že úroveň ich lexikálnej kompetencie leží 5 bodov od požadovaného minimálneho štandardu pre monolingválneho Nemca alebo Rakúšana po dosiahnutí základnej školy. V tomto priemere sú obsiahnutí, žiaľ, aj slovensko-nemeckí bilingvisti s výsledkom nižším ako 40 bodov. Tu podľa nás možno hovoriť už o semilingvisme, teda nedostatočnom ovládaní nemeckého jazyka zvlášť vtedy, keď ide o gymnázium ako o vrcholnú vzdelávaciu inštitúciu

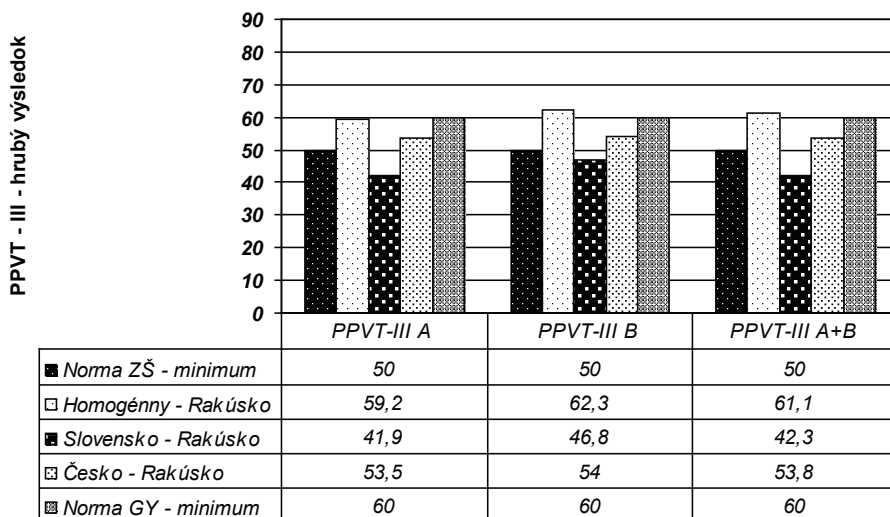
stredoškolskej mládeže. Predpokladáme, že práve títo študenti mali najväčšie študijné ťažkosti a niektorí z nich (aj niekoľkokrát) opakovali ročník alebo časom odišli zo školy. Počet respondentov z heterogénneho česko-rakúskeho vzdelávacieho systému bol 5, ich priemerný výsledok predstavuje hodnotu zaokrúhlene 54, čo je priemerná, ale dostačujúca hodnota úrovne ich lexikálnej kompetencie vzhľadom na ich vek. Sme si vedomí malého počtu a nereprezentatívnosti výsledkov tejto skupiny respondentov. Respondenti s homogénnym edukačným pozadím do sedemnásteho roku ich života v Bratislave dosiahli priemer 61,5, čím prekročili požadovaný minimálny štandard úrovne lexikálnej kompetencie v nemčine osemnásťročného monolingválneho absolventa strednej školy v Nemecku a Rakúsku o jeden a pol bodu už v sedemnástich rokoch tesne pred ukončením stredoškolskej dochádzky. Bilingválni rakúski vrstovníci (väčšinou rodení, autochtónni Viedňania, resp. Čechorakúšania) s homogénnym rakúskym typom vzdelávacieho systému (19 respondentov) dosiahli takmer identický priemer ako ich pôvodne monolingválni slovenskí vrstovníci. V priemere to bolo 61,1 správnych odpovedí, čo je síce mierne horší, ale úplne neočakávaný výsledok od výsledku bilingválnych Slovákov z Bratislavy (61,5). Obe skupiny žiakov splnili minimálny štandard úrovne pasívneho mentálneho lexikónu monolingválneho nemecky hovoriaceho jedinca. Treba ešte raz zdôrazniť, že tento výsledok bol pre nás najväčším prekvapením celého testovania. Aj napriek skutočnosti, že tu porovnávame lexikálnu kompetenciu v nemčine (pasívneho mentálneho lexikónu) iba 19 Rakúšanov a 54 Slovákov, tento výsledok je indíciou, že na požadovanú úroveň jazykovej kompetencie pravdepodobne nebude mať rozhodujúci vplyv krajina absolvovania vzdelávacieho systému či prirodzenosti jazykového prostredia, ktorého jazyk testujeme, ale skôr celková kvalita konkrétnej vzdelávacej inštitúcie a vyučovania nemčiny v nej a vysoká úroveň jej žiakov. Signifikantne horšie výsledky dosiahli vo Viedni tí, ktorí prešli zo Slovenska do Rakúska počas školskej dochádzky. Dosiahli priemer 42,3 bodu, čo je hlboko pod požadovaným štandardom už pre ukončenie základnej školy. Slovenskí žiaci v Bratislave z heterogénneho školského systému dosiahli nadpriemerný výsledok 67,8 bodu, ich počet (5) je príliš nízky na to, aby sa z toho dali robiť širšie závery. Išlo o žiakov, ktorí pobudli niekoľko rokov v zahraničí (Rakúsko, Nemecko, Švajčiarsko) a podobne ako ostatní na Slovensku sa museli podrobiť prijímacím pohovorom na strednú školu, a teda splniť požadovaný štandard v nemčine už pred začiatkom štúdia.

Výsledky - Vzdelávací systém - Gymnázium Bratislava

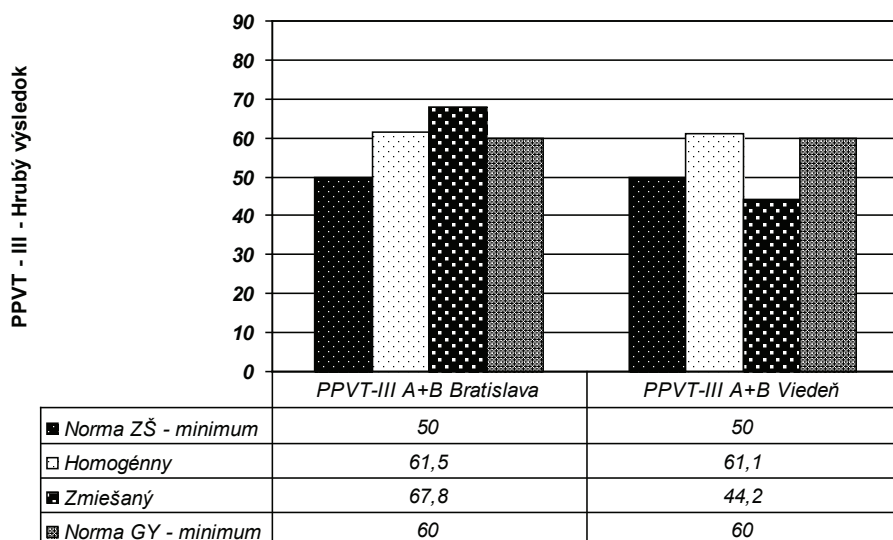
Graf 9: Výsledky podľa krajiny absolvovania vzdelávacieho systému – Gymnázium Bratislava

Výsledky - Vzdelávací systém - Gymnázium Viedeň

Graf 10. Výsledky podľa krajiny absolvovania vzdelávacieho systému – Gymnázium Viedeň

Výsledky - Vzdelávací systém - Bratislava/Viedeň

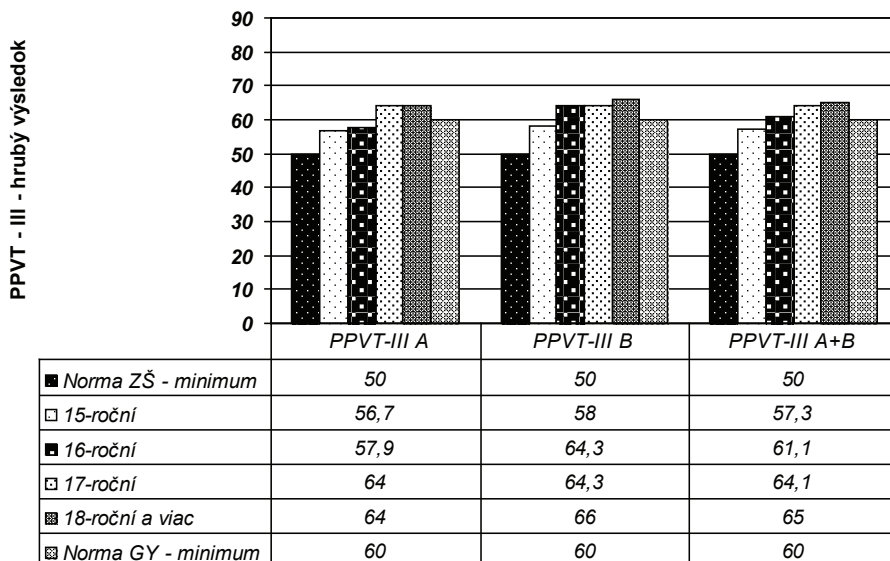

Graf 11: Výsledky podľa charakteru vzdelávacieho systému vzhľadom na pôvod krajiny – porovnanie Bratislava – Viedeň

5.3 Výsledky podľa veku

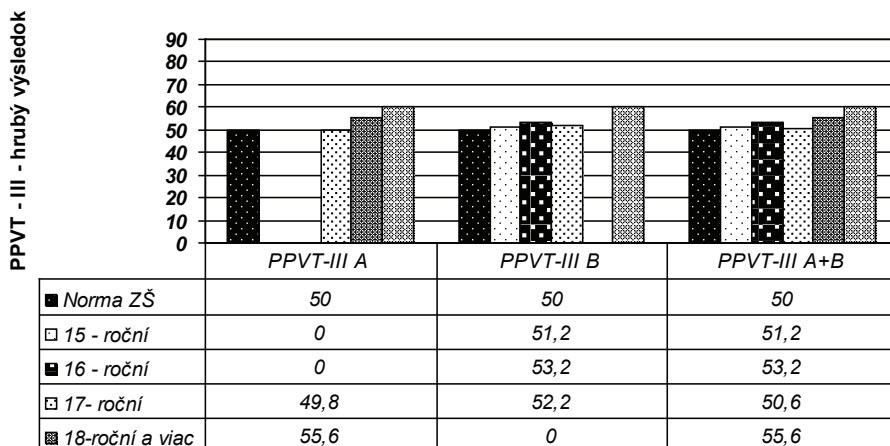
Výsledky testovania podľa veku respondentov potvrdili vzostup jazykovej kompetencie so stúpajúcim vekom na gymnáziu v Bratislave (zaokrúhlene 57 správnych odpovedí u pätnásťročných, 58 u šestnásťročných a zhodne 64 u sedemnást' a osemnásťročných žiakov). Vo Viedni dosiahli lepší výsledok šestnásťroční žiaci ako sedemnást'roční (zaokrúhlene v priemere 51 správnych odpovedí u pätnásťročných, 53 u šestnásťročných, 52 u sedemnást'ročných a 56 u osemnásťročných). Tento rozdiel je takisto vzhľadom na relatívne malý počet testovaných žiakov bez štvrtého ročníka nepatrný. Okrem toho bol vek žiakov v jednotlivých ročníkoch vo Viedni rozdielny.

Výsledky - Vek - Gymnázium Bratislava

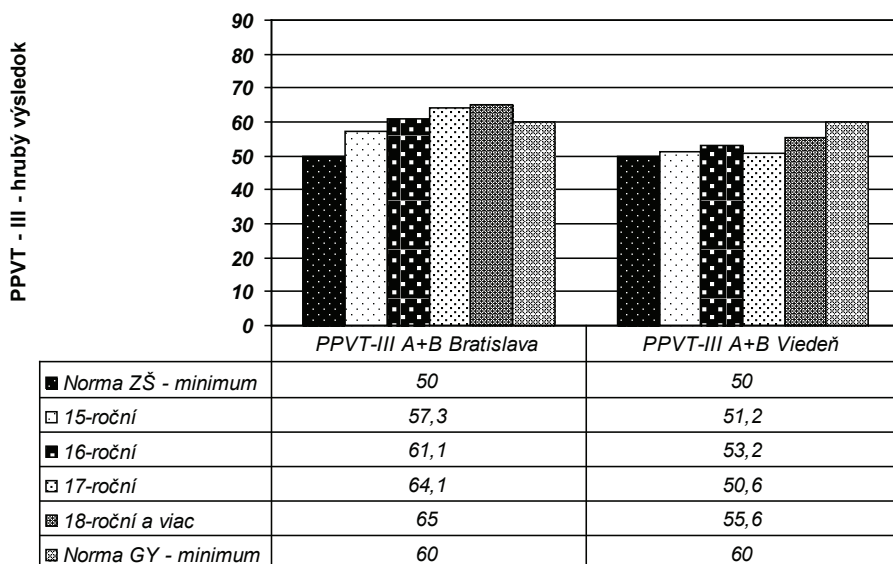
Graf 12: Výsledky podľa veku – gymnázium Bratislava

Výsledky - vek - Gymnázium Viedeň

Graf 13: Výsledky podľa veku – gymnázium Viedeň

Výsledky - Vek - Bratislava/Viedeň

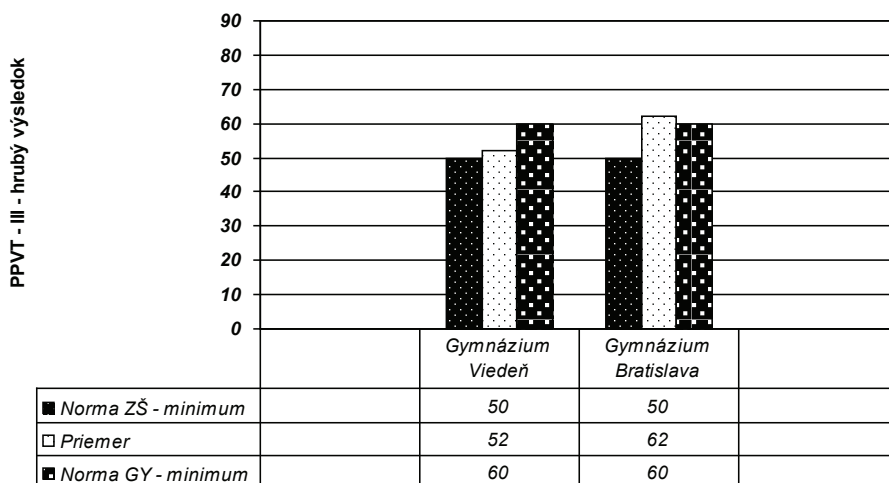
Graf 14: Výsledky podľa veku – porovnanie Bratislava – Viedeň

5.4 Výsledky komparácie medzi Bratislavou a Viedňou

Z grafu 15 vyplýva, že žiaci oboch gymnázií splnili minimálne štandardy pre úroveň jazykovej kompetencie monolingválnych nemecky hovoriacich podľa psycholingvistického testu úrovne ich receptívneho mentálneho lexikónu (v priemere 52 správnych odpovedí vo Viedni ku 62 správnych odpovediam v Bratislave oproti požadovaným minimálne 50 bodom pre úroveň recepcie mentálneho lexikónu monolingválnych nemecky hovoriacich po skončení základnej školy). Celkový dosiahnutý priemer počtu správnych odpovedí z celkového počtu 89 podľa PPVT-III v nemeckej verzii 62:52 v prospech bratislavského gymnázia je najzaujímavejším výsledkom a nečakaným prekvapením celého testovania. Pri sledovaní hornej hranice 60 správnych bodov ako minima úrovne recepcie mentálneho lexikónu po ukončení stredoškolskej dochádzky zisťujeme, že žiaci viedenského gymnázia výrazne zaostávajú za predpísaným štandardom. Výsledok 52 bodov je napriek netestovaniu žiakov štvrtého ročníka výslovne podpriemerný. Ako sme však už uviedli vyššie, spôsobený je veľkou heterogénnosťou zloženia žiakov vzhľadom na dĺžku a miesto absolvovania vzdelávacieho systému žiakmi. Na pozadí tejto sociologickej premennej jedine rakúsko-českí autochtónni bilingvisti (19 respondentov), ako to uvádzame vyššie, mierne prevýšili normou požadovaný priemerný výsledok (61,1 správnych odpovedí). Naopak, žiaci z Bratislavy prekročili hornú hranicu minimálneho štandardu pre

približne osemnásťročných absolventov stredných škôl o dva body za tých istých podmienok ako vo Viedni, teda bez účasti žiakov štvrtých ročníkov.

Výsledky - Celkový priemer

Graf 15: Výsledky – celkový priemer – porovnanie Bratislava – Viedeň

6. ZÁVERY

Výsledky testovania boli pre nás pozitívnym prekvapením, najmä čo sa týka dosiahnutej receptívnej úrovne pasívneho mentálneho lexikónu slovensko-nemeckých bilingvistov z bilingválneho gymnázia v Bratislave, ktorých proces úplnej bilingvizácie sa završuje najneskôr v adolescentnom období štúdia na gymnáziu. Neoprotvrдила sa nám tak hypotéza z prípravy testovania, že rakúsko-českí alebo rakúsko-slovenskí bilingvisti z Viedne dosiahnu lepšie výsledky ako ich slovensko-nemeckí bilingválni vrstovníci zo Slovenska, z ktorých absolútnu väčšinu tvoria pôvodne monolingválni infantní respondenti. Toto zistenie z testovania by si vyžadovalo pravdepodobne detailnejšie sociologické preskúmanie vzhľadom na vek a podmienky začiatku procesu bilingvizácie respondentov, ako aj úroveň kvality cudzojazyčnej edukácie v domácich podmienkach. Aj keď by sa pri prechode z jedného školského systému do druhého očakávala ako samozrejmosť relatívne vysoká úroveň jazykovej a komunikatívnej kompetencie v druhom jazyku nového školského systému ako podmienka ich úspešnej socializácie, v praxi sme podľa výsledkov testovania zistili ich veľké deficity. Tieto deficity majú za následok prechodné aj trvalé zlyhania žiakov v nových podmienkach. Je na škodu všetkých zúčastnených v podmienkach bilingválneho vzdelávania na stredných školách hlavne v Rakúsku, že uchádzači o štú-

dium z iných krajín neabsolvujú žiadne oficiálne prijímacie konanie, v ktorom by boli vyberaní na štúdium – okrem podmienky dosiahnutia minimálneho priemeru na vysvedčení – hlavne na základe výsledkov testovania ich jazykovej kompetencie v nemčine, pokiaľ sa na nich v ďalšom štúdiu kladú (aj keď len v rámci niekoľkých predmetov, avšak často ťažiskových) nároky ako na monolingválnych hovoriacich. Podmienkou prijatia na túto a iné školy je síce prijímací pohovor v nemčine a angličtine, no ten môže mať len informatívny charakter a pravdepodobne často nediagnostikuje budúce možné problémy žiaka. V prípade, že sa iba niekoľko málo predmetov vyučuje len v nemčine a u žiakov sa predpokladá zodpovedajúca úroveň ich celkovej jazykovej a komunikačnej kompetencie v nemeckom jazyku, malo by sa uvažovať (podobne ako je to už na základných školách dnešného plurilingválneho Rakúska) o prípadnom zavedení alebo posilnení významu predmetu nemčiny ako cudzieho jazyka práve na stredných školách podobného typu ako na bilingválnom gymnáziu vo Viedni, prípadne o uplatňovaní statusu mimoriadneho študenta (ausserordentlicher Schüler) a o pravidlách jeho osobitej edukácie vrátane evaluácie tak, ako je to na dolnorakúskej základnej škole 2. stupňa v Marcheggu (Öko-Hauptschule Marchegg), ktorá je okrem ZŠ v Kittsee dodnes relevantnou slovenskou edukačnou diaspórou.

Jediným pravdepodobným možným vysvetlením zistených signifikantne lepších výsledkov v lexikálnej kompetencii nemčiny slovensko-nemeckých bilingvistov zo Slovenska ako z Rakúska je vyššia prestíž výberového bilingválneho štátneho gymnázia v Bratislave, dlhodobo podporovaného aj rakúskymi štátnymi orgánmi vo forme vysielania lektorov a pedagógov. Absolvovaná maturita má oficiálnu platnosť aj na území Rakúska, jej absolventi sa môžu priamo a bez byrokratických prekážok (bez nutnosti dokazovania znalosti nemeckého jazyka) zapísať na univerzitné štúdium v Rakúsku. Viedenské štvorročné bilingválne gymnázium je naopak súkromnou vzdelávacou inštitúciou s mesačným školným, ktorá v trhových podmienkach a v konkurencii štátnych gymnázií zápasí pravdepodobne o každého študenta (momentálne ho navštevuje približne 80 žiakov). Naopak, pre deti zo Slovenska je práve toto bilingválne gymnázium ideálnou a relatívne bezproblémovou možnosťou zápisu v susednom Rakúsku na strednú školu bez stresujúcich prijímacích skúšok. Bilingválni, žiaľ, aj niektorí semilingválni slovenskí študenti tohto gymnázia nielenže nedosiahli v našom testovaní v priemere minimálny štandard lexikálnej kompetencie v nemeckom jazyku požadovaný na ukončenie stredoškolského vzdelania v osemnástich rokoch, ale ani minimum potrebné na ukončenie základnej školy. Práve títo slovenskí bilingvisti s príliš neskorým prechodom do škôl v Rakúsku a s tým súvisiacim procesom neukončenej vlastnej bilingvizácie v štádiu semilingvizmu výrazne znížili celkový priemer bilingválnemu rakúskemu gymnáziu. S ohľadom na túto empiricky zistenú nízku jazykovú kompetenciu žiakov s relatívne neskorým prechodom do rakúskeho vzdelávacieho systému a vzhľadom na ich opakujúce sa študijné neúspechy by v prípade ich testovania podľa PPVT-III bolo potrebné uvažovať o znížení dosiahnutých štandardov podľa PPVT-III pre takýchto bilingvistov pri-

bližne o desať bodov na 40 pre ukončenie základnej školy a 50 pre ukončenie strednej školy (samozrejme za predpokladu, že so zavedením takéhoto testovania budú súhlasiť nadriadené školské orgány). Dosiahnuté hodnoty nižšie ako navrhované znížené pre bilingvistov s neskorým prechodom do iného vzdelávacieho systému budú s najväčšou pravdepodobnosťou signálom dosiahnutého stavu semilingvizmu (nedostatočného ovládania minimálne jedného z jazykov) a zárukou bezprostredných študijných a výchovných problémov semilingválneho jedinca. Včasným diagnostikovaním reálnej jazykovej kompetencie možno odporučiť žiakovi iný typ školy ako napríklad spomínané gymnázium. Nadpriemerný výsledok z Bratislavy môže byť dôkazom nielen pozitívneho vplyvu bilingvizmu na rozvoj kognitívnych schopností jedinca vo všeobecnosti, ale aj vysokej úrovne vyučovania nemeckého jazyka na bilingválnom gymnáziu v Bratislave. Negatívny výsledok testovania slovensko-nemecký(rakúskych) bilingvistov s heterogénnym vzdelávacím systémom na videnskom gymnáziu je jednoznačným dôkazom škodlivosti nesprávneho načasovania prechodu z jedného školského systému do druhého zvlášť vtedy, ak ide o rozličné lokálne curricula škôl, v ktorých sa nie vždy dodržiava hlavná grosjeanovská a Gogolinovej zásada, že bilingvista nie je súčtom dvoch bilingvistov, resp. že v bilingválnej škole nemožno uplatňovať striktné monolingválny úzus.

Bibliografia

AGS-Publishing. TVIP: Test de vocabulario en Imagenes Peabody. Dostupné na <http://www.ags-net.com>

BUCIK, Nataša – BUCIK, Valentin: Peabody slikovni besedni test (Peabody Picture Vocabulary Test, PPVT-III): njegove merske lastnosti in uporabna vrednost. In: Psihologška obzorja/Horizons of Psychology, 12/4. Ljubljana: Društvo psihologov Slovenije 2003, s. 91 – 108.

DOLNÍK, Juraj – PILECKÝ, Marcel: Koexistencia Slovákov a Maďarov na južnom Slovensku (sociolingvistický príspevok). In: Jazykovedný časopis, 2012, roč. 63, č.1, s. 3 –29.

DUBOWY, Minja – EBERT, Susanne – von MAURICE, Jutta & WEINERT, Sabine: Erhebung sprachlicher Kompetenzen in BiKS: Ergebnisse zur Sprachentwicklung in Abhängigkeit von sozialen Hintergrundvariablen. In: SAL-Bulletin Nr. 132/2009, s. 5 –18.

DUNN, Lloyd M. – DUNN, Leota M.: PPVT-III. TestKit for Form IIIA. Circle Pines: American Guidance Service 1997.

DUNN, L. M – DUNN, L. M.: PPVT-III. TestKit for Form IIIB. Circle Pines: American Guidance Service 1997.

DUNN, Leota M. & DUNN, Lloyd M.: Peabody Picture Vocabulary Test (PPVT-III) (3rd ed.). Circle Pines: American Guidance Service 1997.

DUNN, Lloyd M. – DUNN, Leota M.: Peabody Picture Vocabulary Test. PPVT Manual. Deutschsprachige Fassung des PPVT-III für Jugendliche und Erwachsene: Bullheller, S. und Häcker, H.. Frankfurt am Main: Swets & Zeitlinger B.V., Lisse; Swets Test Services GmbH 2003.

DUNN, Leota M. – DUNN, Lloyd M. – KOVAČEVIČ, Melita – PADOVAN, Nevena – HRŽICA, Gordana – KUVAC KRALJEVIĆ, Jelena – MUSTAPIĆ, Maja – DOBRAVAC, Gordana – PALMOVIĆ, Marijan: Peabody slikovni test rječnika – PPVT-III-HR. Jastrebarsko: Naklada Slap 2009.

GOGOLIN, Ingrid: *Der monolinguale Habitus der multilingualen Schule*. Münster, New York: Waxmann 2004.

GÓSY, Mária: *GMP-diagnosztika*. Budapest: Nikol 1995.

GÓSY, Mária: *GMP-diagnosztika*. Budapest: Nikol 2006.

GRIMM, H.: *Sprachentwicklungstest für drei- bis fünfjährige Kinder (SETK 3-5)*. Göttingen: Hogrefe 2001.

GROSJEAN, Jean: *Neurolinguists, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person*. In: *Brain and language* 1989/36, s. 3 – 15.

IMRE, Angéla: *Beszédészlelési és beszédmegértési vizsgálatok német anyanyelvű gyermekek körében*. Dizertációs munka. Budapest: Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem, Bölcsészettudománykar 2006.

KAPALKOVÁ, Svetlana – SLANČOVÁ, Daniela: *Adaptation of CDI to the Slovak language*. In: *Proceedings from the first European network meeting on the communicative development inventories*. Gävle: University of Gävle 2007, s. 32 – 41.

KAPALKOVÁ, Svetlana – LACIKOVÁ, Hana – SLANČOVÁ, Daniela – HELBICH, Miroslav: *Test komunikačného správania TEKOS I: Gestá a slová – nový nástroj na hodnotenie komunikačnej schopnosti detí v ranom veku*. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 2010, roč. 45. č. 1, s. 46 – 62.

KIESE-HIMMEL, Christiane: *Aktiver Wortschatztest (AWST)*. Göttingen: Beltz 2005.

KNFER, Nelson: *British Picture Vocabulary Scale: second edition*. Dostupné na <http://www.nfer-nelson.co.uk/catalogue>, 2003.

NEWERKLA, Michael Stefan: *Slovenská menšina vo Viedni a slovakistika v Rakúsku*. [A bécsi szlovák kisebbség és az ausztriai szlovakisztika. Die slowakische Minderheit in Wien und die Slowakistik in Österreich.] In: A. J. Tóth – A. Uhrinová (eds.): *Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba 17. – 18. októbra 2007. Békešská Čaba/Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2008*, s. 120 – 126.

NEWERKLA, Michael Stefan: *Bohemismen (und Slowakismen) in Wien (und Österreich)*. In: *tribüne. zeitschrift für sprache und schreibung* 2009, č. 3. s. 8 – 12.

NEWERKLA, Michael Stefan: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Zweite, durchgehend überarbeitete und aktualisierte Auflage (= Schriften über Sprachen und Texte 7)*. Frankfurt am Main: Peter Lang 2011a.

NEWERKLA, Michael Stefan: *Stopy vzájomného ovplyvňovania a prelínania jazykov a kultúr na východe Rakúska s osobitným zreteľom na slovenčinu*. [Traces of Mutual Influences and Overlaps of Languages and Cultures in the East of Austria, with Particular Regard to Slovak.] In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 8. – 9. 9. 2010 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2011b, s. 203 – 214.

NEWERKLA, Michael Stefan: *Vliv češtiny a slovenštiny na němčinu ve východním Rakousku*. [The Impact of Czech and Slovak on German in Eastern Austria.] In: *Český jazyk a literatura*, 2010/2011, roč. 61, č. 3, s. 105 – 112.

ONDREJOVIČ, Slavomír: *„Wir sind hier froh, dass wir hier keine Minderheiten haben“*. Zur Abgrenzung ethnischer Identität in der Kommunikation. In: *Report 13/93 der Forschungsgruppe Nationale Selbst- und Fremdbilder in osteuropäischen Staaten – Manifestationen im Diskurs 1993*. Bielefeld 1994, s. 1 – 18.

ONDREJOVIČ, Slavomír: *Z výskumu „zabudutej“ slovenskej menšiny v Dolnom Rakúsku*. In: *Philologica 49. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Ed. P. Žigo et al. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, s. 35 – 42.

ONDREJOVIČ, Slavomír: Aus der Forschung der sprachlichen und ethnosprachlichen Identität der Slowaken in Niederoesterreich. In: Falsche Grenzen, wahre Hindernisse. Ein interdisziplinäres Friedensprojekt zum Thema "Interkulturelle Kommunikation" mit der Slowakei. E. Reif – I. Schwarz (eds.). Wien: Mandelbaum 2002, s. 114 – 130.

PALKOVIČ, Konštantín: Z výskumov slovenských nárečí v Rakúsku. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica 49. Ed. P. Žigo et al. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, s. 29 – 33.

PALLAY, Jozef: Intentionale Mehrsprachigkeit bei Kindern und ihre terminologischen Aspekte. In: Philologica 58. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava: Univerzita Komenského 2003, s. 79 – 84.

PALLAY, Jozef: Edukative oder natürliche Zweisprachigkeit? Einige allgemeine und sprachdidaktische Überlegungen zur Situation slowakischer Schüler an den Volks- und Hauptschulen in Österreich. In: Didaktik für eine gelebte Mehrsprachigkeit (Cichon, Peter – Cichon, Ludmila eds.). Wien: Präsens Verlag 2009a, s. 93 – 107.

PALLAY, Jozef: Slovensko-nemecký bilingvizmus ako dôsledok migrácie za edukáciou. In: Jazykovedné štúdie XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Ed. G. Múcsková. Bratislava: Veda 2009b, s. 205 – 216.

PALLAY, Jozef: Zur lexikalischen Kompetenz des Deutschen zweisprachiger slowakischer Schüler im Bildungssystem der Republik Österreich. In: Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I (Navracics Judit ed.). Budapest: Tinta Könyvkiadó 2010, s. 138 – 150.

PALLAY, Jozef: Die Adaptierung des GMP-Tests ins Slowakische. Erster Versuch. In: Navracics, Judita – Szabó, Dániel (eds.). A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban, Pszicholingvisztikai tanulmányok 3. Mental procedures in language processing, Studies in psycholinguistics 3. Budapest: Tinta Könyvkiadó 2012a, s. 42 – 55.

PALLAY, Jozef: Psiholingvistične možnosti testiranja perceptivne in receptivne kompetence dvojezičnih oseb. In: Slavica slovenica 1. Individualna in kolektivna dvojezičnost. Stankovska, Petra – Wtorkowska, Maria – Pallay, Jozef (eds.). Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani 2012b, s. 330 – 345.

SINGLETON, David: How Integrated is the Mental Lexicon? In: Lengyel, Zsolt – Navracics, Judit (eds.): Second Language Lexical Processes. Applied Linguistic and Psycholinguistic Perspectives. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters LTD 2007.

ŠTEFÁNIK, Jozef: Bilingvizmus na pozadí dvoch morfológicky odlišných typov jazykov. Intenčný bilingvizmus u detí. Bratislava: Univerzita Komenského 2000.

TURNER, M.: PPVT-III: suggested anglicisations. <http://www.dyslexia-inst.org.uk>, 2002.

VAN DER LINDEN, Eric: Non selective access and activation in child bilingualism: The lexikon. In: S. Döpke (ed.), Cross-linguistic structures in simultaneous bilingualism. Amsterdam: Benjamins 2000, s. 37 – 56.

VANČOVÁ, Ildikó: A beszédészlelés és a szövegértés problémái magyar-szlovák kétnyelvű gyermekeknél. Problémy percepcie a pochopenia textu u maďarsko-slovenských dvojjazyčných detí. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2007, s. 116.

ŽIGO, Pavol: Areálové vplyvy na nárečovú lexiku na slovensko-rakúskom pomedzí. In: Philologica 49. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Ed. P. Žigo et al. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, s. 51 – 58.

STUDIA ACADEMICA SLOVACA 43

Prednášky 50. letnej školy slovenského jazyka a kultúry

Editori: Jana Pekarovičová, Miloslav Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského 2014. 440 s.
ISBN 978-80-223-3650-5

OBSAH

Jana Pekarovičová – Miloslav Vojtech: Na úvod k 43. zväzku zborníka *Studia Academica Slovaca*

I. 100. výročie vypuknutia I. svetovej vojny

Marta Botiková – Richard Kotsch: Prvá svetová vojna v spomienkach a v pamäti

Karol Csiba: Poznámky k literárnokritickým reflexiám románu *Živý bič*. Ohlasy na beletriu a publicistiku Mjla Urbana

Ladislav Čúzy: Tematizácia motívu I. svetovej vojny v „Krčméryho“ Slovenských pohľadoch

Ľubomír Chalupka: Inter arma (non) silent Musae – slovenská hudba v rokoch I. svetovej vojny

Dagmar Kročanová: Tematizácia prvej svetovej vojny v krátkej próze medzivojnového obdobia

Lenka Szentesiiová: Dve podoby legionárskych spomienok (Janko Jesenský a Mikuláš Gacek)

Martin Vašš: Spomienky predstaviteľov slovenskej umeleckej bohémy na ich službu v rakúsko-uhorskej armáde počas prvej svetovej vojny

II. Jazyk, kultúra a spoločnosť v súvislostiach

Vladimír Bilčík – Darina Malová: Slovensko a Európska únia – reflexia politického diskurzu

Andrea Bokníková: „Neznáme“ poetky z 30. a 40. rokov 20. storočia. Kapitola z dejín slovenskej poézie a literárnej kultúry

Juraj Dolník: Cudzosť v slovenskom prostredí

Hana Hlôšková: Vedecko-pedagogické dielo profesora Jána Michálka v kontexte bádania o ľudovej próze na Slovensku

Miloš Horváth: Televízne reality show a ich vplyv na jazykovú situáciu na Slovensku

Ľuboš Kačírek: Slovenské múzejníctvo v 19. a 20. storočí

Renáta Kamenárová: Komunikatívny prístup ku gramatike slovenčiny ako cudzieho jazyka v sérii učebníc *Križom-krážom*

Anna Kruláková: Laskomerského cesty do Talianska

Erich Mistrík: Korene a tradície slovenskej kultúry v európskom kontexte

Miloš Mistrík: Duálny systém vysielania na Slovensku a jeho problémy

Oľga Orgoňová – Alena Bohunická – Alena Faragulová: Medzi črepinami trinástej komnaty rómskeho diskurzu. Etnolingvistickeo-xenologická interpretácia

Anna Rácová: Rómčina v slovenskom jazykovom a spoločensko-historickom kontexte: jej podoby a funkcie

Pavol Žigo: Kategórie *aspekt – tempus – modus* a topológia deja

III. Zborníky *Studia Academica Slovaca* v retrospektíve

Jana Pekarovičová: Slovenský jazyk a jeho etnokultúrna reflexia v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* v poslednom desaťročí

Zuzana Kákošová: Staršia slovenská literatúra v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (1972 – 2013)

Miloslav Vojtech: Slovenská literatúra a jej literárnovedná reflexia v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* v poslednom desaťročí (2004 – 2013)

Eva Benková: Reflexia modernej slovenskej historiografie v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*

Marta Botiková: Uplynulé desaťročie etnologických príspevkov v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (2004 – 2013)

RECENZIE

OCENITELNÝ KNIŽNÝ PRÍSPEVOK K INTERAKTÍVNEJ ŠTYLISTIKE

ČMEJRKOVÁ, Světa – HAVLÍK, Martin – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – ZEMAN, Jiří: *STYL MEDIÁLNÍCH DIALOGŮ*. Praha. Academia 2013. 314 s. ISBN 978-80-200-2267-7

V roku 2013, teda dva roky po vydaní podnetnej publikácie o hľadaní funkčného rozpätia hovorenej češtiny, prináša kolektív autorov pod vedením editoriek Světy Čmejrkovej a Jany Hoffmannovej ďalšiu trendovú lingvistickú publikáciu, tentoraz zameranú na mapovanie a interpretáciu českých mediálnych dialógov v rôznych spravodajských politických reláciách, zábavných talkshow, ale aj v predpovediach počasia na českých televíznych stanicach a v menšej miere aj v rozhlase. Publikácia je výstupom z rovnomenného grantového projektu *Styl mediálních dialogů* grantovej agentúry ČR a predovšetkým príspevkom k profilovaniu českej interaktívnej štylistiky s využitím interdisciplinárnych stimulov (najmä sociolingvistickej a lingvopragmatickej povahy). Ide o mimoriadne atraktívnu publikáciu, ktorá nemôže nechať apatickým čitateľa s citom pre zosúladzovanie tradičných domácich lingvistických poznatkov (o texte) s internacionálnymi stimulmi k práci s textom (osobitne dialogickým), ktoré sa nevyhýbajú metódam analýzy rečových aktov, konverzačnej analýzy či diskurznej analýzy. Nadšenie lingvistických fanúšikov „pražskej školy 21. storočia“ z modernej publikácie sprevádza, žiaľ, melanchólia evokovaná vedomím pomínuteľnosti a súvisiaca s nekompromisným faktom, že Světa Čmejrková, popredná spoluautorka, spolueditorka a tvorkyňa rámcových pasáží (predslovu i záveru) tohto lingvistického bestsellera, sa vydania nedožila.

Uvedená publikácia svojim zameraním neprekvapuje: koreluje s výskumami tohto tvorivého tímu a s ich publikovanými výstupmi prezentovanými kontinuálne prakticky už od 80. rokov minulého storočia, najmä v prípade prác Olgy Müllerovej o dialógu, s posilňovaním spektra výstupov tohto výskumného zamerania ďalšími spoluautormi najmä od 90. rokov. Nemožno si nespomenúť na „prísľub“ Jany Hoffmannovej napríklad v knihe *Stylistika a...* (1997), keď v záverečnej kapitole o súčasnej situácii štylistiky jasne naznačuje perspektívy štylistického výskumu preorientované zo skúmania (najmä ikonizovaného, teda „umelého“ písomného, literárneho) monológu na (najmä neformálny spontánny ústny) dialóg, a to nielen ako verbálny prejav, ale ako súčasť „činnosti“ aktérov komunikácie ukotvených v kontexte doby, kultúry a vymedzeného priestoru. Ak si zvedavý čitateľ evokovanú prácu onoho času prečítal, nemohol ignorovať fakt nastoľovaný naprieč celou knihou o mnohostranných interdisciplinárnych vzťahoch súčasnej vedy o spôsoboch verbálneho správania aktérov, že s jazykovednými poznatkami si pri takomto prístupe štylistik nevystačí. Novú štylistiku tak na prelome tisícročí nemôžu už bádatelia chápať len ako náuku o tvorbe jazykovo korektných a kul-

tivovaných textov. Je to tiež veda o interpretácii ako súčasť verbálnej interakcie hovoriaceho a poslucháča a tiež o samotnej interakcii ako priestore na permanentné „vyrokúvanie“ rolových pozícií aktérov, ich sústavné preskupovanie („re-positioning“) v reči a následné formovanie podoby výsledného efektu či účinku ich vzájomnej komunikácie. Ak s týmito stimulmi spojí mentálne otvorený čitateľ celkovú klímu lingvistiky po pragmatickom obrate smerom k dôrazu na cieľavedomé používanie jazyka v záujme vhodnosti (nie nutne vždy v zmysle spisovnosti) a efektívnej interakcie s partnermi v komunikačnom akte, predstava o koncepcii publikácie približne „15 rokov po“ je viac než prediktabilná ešte pred nazretím do obsahu.

Po samotnom preštudovaní novej publikácie sa nielen potvrdzuje „prediktabilita“ obsahu predkladaného diela, ale dostavuje sa čosi, čo by bolo možné barthesovsky nazvať „rozkošou z textu“, teda vysoko pozitívnym zážitkom z prečítaného. Celok koncízne skoncipovanej publikácie obsahuje okrem jasného, pozornosť usmerňujúceho predslovu a výstižného zovšeobecňujúceho záveru desať analyticko-interpretáčnych kapitol venovaných rôznym uhlom pohľadu na mediálne diskusné programy, osobitne na televízne, približne za päťročné sledované obdobie. Recipient tak profituje z plastických náčrtov metodologicky korektných pragmatických interpretácií dobre vyselektovaných ukážok verejných inštitucionálnych dialógov známych politikov, umelcov (režisérov, dramatikov, filmárov, hercov, spisovateľov, pesníčkárov či muzikálových celebrit), ako aj mediálnych pracovníkov (moderátorov s vyššie typizovanými hosťami) a súčasne dostáva do vienka historický „dokument“ o stave českej politiky, kultúry a médií približne 20 – 25 rokov po roku 1989. Prezentácia jazykového aspektu zachytených verbálnych komunikátov ako predmetu tradičného štylistického výskumu „spôsobov“ vyjadrovania je len neodmysliteľným bonusom k takto postavenej koncepcii knihy.

V úvodnej pracovnej kapitole nastoľuje S. Čmejrková jednotiacu líniu celej práce, a tou je sledovanie štýlu hovoreného dialógu ako jedinečnej, emergentnej entity, čiže entity vynárajúcej sa z aktuálnej jedinečnej konfigurácie aktérov a ich správania vrátane reči. Hneď v tejto teoretickej „rozohrávke“ problematiky orientovanej na nový predmet záujmu – ústny dialóg – sumarizuje poznatky o hovorovosti a hovorovom štýle, pričom dotvára predošlé poznatky a tvrdenia o hovorovom štýle konštatovaním zhodným s tvrdením J. Hoffmannovej z roku 2003, že ide o štýl, ktorý je už z verbálnej stránky heterogénny a hybridný. Ak sa táto predstava heterogénnosti samotnej spisovno-nespisovnej hovorovosti ako podoby rečového prejavu spojí s predstavou ľudskej dimenzie sledovaných komunikačných aktov, čiže s interaktívnym pôdorysom sledovaných formátov s účasťou dvoch alebo viacerých aktérov s jedinečnými a aj diferencovanými cieľmi komunikácie, nezostáva nič iné, len sa stotožniť s víziou, že nasledujúce skúmania sa budú boriť s nepredvídateľnými variáciami dialógov, utváranými od prípadu k prípadu. A tak aj ich interpretácie sa budú empiricky formovať od jednej konkrétnej interakcie k druhej. Na báze empirického rozboru množstva ukážok jedinečnosti každého sledovaného dialogického útvaru v médiách z korpusu Ústavu pro jazyk český „Dialog“ ako výborného, dobre skoncipovaného a plne funkčného zdroja audiovizuálnych nahrávok aj ich konverzačných prepisov (a iste aj po rokoch kolektívnych výskumných sond do fungovania dialógu zo strany spolupracovníkov z menovaného pracoviska) napokon S. Čmejrková podáva istú typológiu mediálnych dialógov. Tak dospieva k vyčleneniu informačného dialógu (aký dominuje napríklad v rannom televíznom či rozhlasovom vysielaní a kulminuje napríklad v predpovedi počasia ako samostatnom formáte), politického duelu ako priestoru na výraznejšie vyjednávanie pozícií aktérov a presadzovanie ich záujmov, zábavného dialógu typu talkshow s využíva-

ním manipulácie, provokácie či komiky na pobavenie publika až po „vyplňovacie konverzácie“ s kontaktoými, samoučelnými, obsahovo vyprázdnenými dialógmi v mene zdvorilosti a eliminácie odhumanizovanej ignorancie.

Po takejto navigácii nasledujú už kapitoly od ďalších spoluautorov: Ofgy Müllerovej s prevažne konverzačnou analýzou rozhlasového Rádiožurnálu vrátane kapitoly Jiřího Zemana s rozbormi zdanlivo obsahovo „nudnej“, hoci verbálne a interakčne variabilnej predpovede počasia. Po nej druhý veľký priestor pokrývajú štúdie J. Hoffmannovej o českých televíznych talkshow (s odkrývaním špecifických odlišností v reči moderátorov a ich interakcií s hosťami v reláciách Marka Ebena *Na plovárně*, Karla Šípa *Všechnopárty* či v relácii *Talk show Jana Krausa*). V tejto sérii interpretácií inklinuje autorka J. Hoffmannová k metódam diskurznej analýzy celostného kontextu „infotainmentu“ (informačno-zábavného formátu) na rozdiel od koncentrovanej pozornosti na rečové stratégie aktérov rozhovorov v podobe sledovania lokálnej organizácie rozhovorov v sekvenciách „stimul – reakcia“ v rozboroch predošlých rozhlasových dialógov v časti od O. Müllerovej. O. Müllerová teda svojimi analýzami odkrýva predovšetkým autorské stratégie a výmeny replík účastníkov sledovaných inštitucionálnych komunikačných aktov (podobne ako to neskôr robí v 9. kapitole Martin Havlík pri sledovaní striedania replík pod tlakom „konverzačného násilia“, čiže prerušovania, a bez neho, to všetko jednak v súlade s pôdorysom riadeného dialógu v inštitucionálnom rozhovore moderátora s hosťami, jednak na báze pôdorysu každodenného rozhovoru). Autori týchto konverzačnoanalytických partií tak dospievajú po sumarizácii odporozorovaných spôsobov správania aktérov, najmä zástupcov masmédií, ku konštatovaniu, že do inštitucionálnych rozhovorov zasahuje odformalizovanie a v dialógoch sa prelínajú inštitucionálne prvky organizácie rozhovorov s prvkami spontánnej bežnej konverzácie.

J. Hoffmannová kladie do popredia zasa inú plodnú metódu práce, a to explanáciu harmonizácie textu a kontextu. Sleduje pritom zábavné relácie v kontexte iných jestvujúcich porovnateľných relácií v Čechách v čase kolokvializácie inštitucionálnych prejavov v masmédiách, čo potvrdzuje faircloughovské konštatovanie o odformalizovaní verejných dialógov v mene ich komercializácie ako artiklov na predaj. Totiž zábavný program i so službami masmédiá (napríklad komerčnej televíznej spoločnosti, ale aj verejnoprávneho masmédiá) sa tým lepšie „predáva“ koncesionárom, ale i sponzorom, sympatizantom či reklamným agentúram, čím väčšmi vysielanie diváka zabáva a zaručuje tak zvyšovanie sledovanosti programu, ale nepriamo i celého média. Zároveň však autorka konštatuje aj fakt postmoderného (alebo aj hypermoderného?) miešania serióznosti s bulvárnosťou, verejnosti so súkromnosťou či vysokosti s nízkosťou ako atribútov intertextuálneho mixovania pôvodne samostatných „čistých“ (dokonca až opozičných) atribútov textov.

J. Hoffmannová, pravda, pokračuje vo svojich dôsledných sondách a v intencii typológie dialógov podľa S. Čmejrkovej z pilotnej kapitoly. Po interpretáciách zábavných programov prechádza v nasledujúcej kapitole od variácií roztopašných ľudických „hier“ (oscilujúcich medzi eleganciou, tolerantným humorom a netolerantnou škodoradosťou) k skúmaniu dialógov agónovej povahy, teda k bojovým politickým duelom. Tak v nadväznosti na úvahy S. Čmejrkovej i na vlastné empirické poznatky z rozborov zábavných dialógov, opierajúce sa o dôsledný korektný rozhlád v domácej i zahraničnej odbornej literatúre na túto tému, sleduje intencne útočné či únikové techniky prominentných českých politikov – aktérov takýchto agónových duelov. Tí svojím počínaním sledujú rôzne funkcie. J. Hoffmannová tieto funkcie na-

chádza v nadväznosti na konštatovanie o intertextovej hybridnej podobe spôsobov vyjadrovania v klasifikácii funkcií intertextov podľa Gérarda Genetta (*Palimpsestes*, 1982), a tak vyčleňuje funkciu argumentačnú, identifikačnú, uhýbaciú, konfliktnú (ironickú), zábavnú a exhibičnú (estetizačnú) – porov. s 184 – 185. Plastické ukážky reálnych politických dialógov presvedčivo odkrývajú detailnejšie poznatky o spomínaných technikách. Napríklad častou argumentačnou „zbraňou“ politika sú citáty, ktoré v konkrétnych situáciách môžu, pravda, poslúžiť aj na napĺňanie sebaaprezenačnej či exhibičnej funkcie.¹

Posledné dve kapitoly knihy (pred sumarizujúcim rámcovým záverom) sú istým druhom nadväznosti na tradičné lingvistické interpretácie výrazových prostriedkov v sledovaných mediálnych dialógoch. Kritériom hodnotenia často sa opakujúcich zvukových, morfológických, syntaktických či lexikálnych javov je pritom parameter kultivovanosť. Tá sa však už mechanicky nestotožňuje s jazykovou správnosťou, ale, ako konštatuje S. Čmejrková – iste v duchu Habermasových ideí (že cez pochopenie textu možno smerovať k porozumeniu človeka) –, pod kultivovanosťou sa rozumie „... jemné zacházení s jazykem, které je jevou stránkou jemného zacházení s lidmi jemných mravů“ (s. 243). V tejto optike sa preto vnímajú akékoľvek jazykové inovácie (prejavujúce sa v podstate ako „odklon“ od spisovnej normy smerom k obcej češtine, slangu, hovorovosti, výslovnostnej nedôslednosti či gramatickej cudzosti – napríklad pri neprechyľovaní ženských priezvisk) ako prirodzené prispôsobovanie sa dobovým a kultúrnym štandardom komunikácie v nadnárodnom meradle.

Trochu nejednotná je používaná technika prepisov úryvkov z vybraných dialógov, na ktoré síce v úvode knihy upozorňuje S. Čmejrková, pravda, príčiny diferenciacie prepisov sú nejasné. Osobitne ako deficitná sa javí absencia zachytávania akýchkoľvek konverzačných symbolov pre paralingválne javy suprasegmentálnej povahy (silovej, časovej či tónovej modulácie reči v rozhlase), absencia informácií o narúšaní plynulosti prejavu prerušeniami v reči, brbtami, istými responznými zvukmi či napokon aj absencia informácií o dopĺňujúcich mimojazykových súčastiach reči v dvojitych zátvorkách. Keďže autorka sa centrálne sústreďuje práve na konverzačnú analýzu dialógov, prepisy bez uvedených spresnení vyznievajú ako nedôsledné idealizujúce ikony reálnej reči, na odkrytie komplexu pravidielností či porúch v sledovaných sekvenciách nepostačujúce. Takúto formálnu a periférnu kontroverznosť vzhľadom na všetky ostatné pozitíva publikácie však možno vnímať nanajvýš ako dráždivé „znamienko krásy“ na ináč skvelom podklade 300-stranovej publikácie.

Hodnotená kniha je ukážkou, ako „de facto“ aplikovať zásady skúmania interaktívnych rečových produktov v rámci interaktívnej stylistiky, opierajúcej sa o východiská a metodológiu lingvistickej pragmatiky a jej súčasť od Griceových kooperačných maxim a Leechových maxim zdvorilosti cez teóriu zdvorilosti Stephena Levinsona, princípy konverzačnej analýzy „každodennosti“ podľa Gail Jeffersonovej, Harveya Sacksa, Emanuela Schlegloffa, ale aj cez analýzy inštitucionálnych verejných dialógov podľa Iana Hutchbyho, teóriu praktickej argu-

¹ Poučná, ale aj zábavná je ukážka citácie z úst prominentného českého politika, ktorý odkazuje vo svojom verbálnom dueli s iným silným spoludiskutérom na výrok „antického autora“, ktorému pripisuje slová v parafrázovanom výroku: „Ochraňuj mě, Bože, před přáteli, před nepřáteli se ochrámím sám,“ na čo s patričnou dávkou irónie reaguje jeho silný súper korekciou, že nejde o citát antického autora, ale o výrok Ľudovíta XIV. Zábavné napokon je, že zrejme ani jeden z politikov, budujúcich si svoj „imidž“ na historickom rozhlade, netrafil: učebnice reálií tento výrok pripisujú kardinálovi Richelieuovi (za Ľudovíta XIII.), resp. jeho pôvod treba hľadať v ešte dávnejšej histórii medzi židovskými prisloviami.

mentácie a toulminovskej (neo)rétoriky, Dijkovej, Faircloughovej alebo R. Wodakovej kritickú diskurzívnu analýzu až po štúdie z diskurzov každodenného života v duchu prác Deborah Tannenovej, nezabúdajúc na Genetovu teóriu intertextuality. Treba vysoko oceniť rozhladenosť autorského tímu v tomto pragmatickom mori podnetov a poznatkov, ktoré „naša“ česko-slovenská lingvistika aj s odstupom desaťročí od ich vzniku prijíma s patričnou dávkou opatrnosti a nedôverčivosti ako čosi iné, neslovenské, diametrálne odlišné od domácej štrukturalistickej tradície.² Isteže, súčasné interdisciplinárne výskumné pole pragmatiky je neohraničené a pokojne by sa do výskumu mohol zatiahnuť aj koncept skúmaní inakosti či cudzosti sociálnych skupín v globalizujúcich sa kultúrach (na pozadí xenovedy, presnejšie, xenolingvistiky) či rôznorodé koncepty bioetických skúmaní súčasných societ v mene nadnárodného zápasu s intoleranciou minorít majoritnou populáciou (napríklad rás, etnických menšín, sexuálnych menšín, menšiny zdravotne postihnutých ap.). To evokuje aj možnú tematizáciu výskumných námetov pre dnešnú kritickú analýzu diskurzu tak, ako ju metodologicky načrtli napríklad Brit Norman Fairclough, Holanďan Teun A. van Dijk či Rakúšanka Ruth Wodaková). Takéto námety sú však už len hodenou rukavicou pre budúce možné výskumy v nastolenej českej línii a azda nájdu svoje miesto i v ďalších výskumných výbojoch interaktívnej a interdisciplinárnej povahy aj v kontexte slovenskej štylistiky. Posudzovaná práca o „heteroglosii hlasov“ v dialógu je aj bez obsiahnutia spomenutých tematických námetov nateraz rozhodne plnokrvným príspevkom k rozvíjaniu súčasných štylistických bádání nielen v českom, ale aj v širšom česko-slovenskom či slovanskom prostredí.

Ol'ga Orgoňová

Filozofická fakulta UK v Bratislave

² Nadväzujúc aj na recenziu publikácie *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* od takmer identického autorského kolektívu z roku 2011 (porov. Horváth, Slovenská reč, 2013, č. 5, s. 296 – 299) možno tiež s uspokojením poznamenať, že publikácia v bohatom prehľade použitej literatúry neobchádza ani slovenské pramene relevantné pre takto obsahovo, koncepcne či metodologicky dimenzovanú prácu a v akceptabilnom rozsahu im vytvára priestor. Predovšetkým si však autori práce zaslúžia uznanie za to, ako integrálne a s porozumením uplatňujú početné podnety z preštudovanej zahraničnej bibliografie naprieč celou publikáciou. Už len samotný zoznam použitej literatúry sa stáva užitočným navigátorom za poznaním pre adeptov lingvistickej pragmatiky a modernej štylistiky.

KONTRA, Miklós – NÉMETH, Miklós – SINKOVICS, Balázs (eds.): *ELMÉLET ÉS EMPÍRIA A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN*. Budapest: Gondolat Kiadó 2013. 565 s.

Teória a empíria v sociolingvistike: Výber z príspevkov 17. maďarskej sociolingvistickej konferencie v Szegede konanej od 30. augusta do 1. septembra 2012.

Maďarská sociolingvistická konferencia sa prvýkrát uskutočnila v roku 1988 v Budapešti. Odvtedy sa organizuje pravidelne (do roku 1996 každoročne, odvtedy každé dva roky) vždy na inom mieste v Maďarsku alebo susedných krajinách. Stretávajú sa na nej sociolingvistky a sociolingvisti venujúci sa maďarčine (a ďalším ugrofínskym jazykom) v celej Karpatskej kotlině i mimo nej.

V r. 2012 sa na 17. maďarskej sociolingvistickej konferencii v Szegede zúčastnilo 96 registrovaných účastníkov a účastníčok. 60 ich bolo z Maďarska a 36 z iných krajín. Názov a hlavná téma konferencie zneli *Pohľad na jazyk, teória a metódy v sociolingvistických výskumoch* (*Nyelvszemlélet, elmélet és módszerek az élfőnyelvi kutatásokban*). Cieľom konferencie bolo zamyslieť sa nad metodologickými problémami výskumu a nad tým, či existuje spoločná sociolingvistická metodológia. Editori dostali 51 rukopisov, z ktorých bolo na vydanie v anonymnom posudzovaní odporučených 37 a v zborníku nakoniec uverejnených 33.

Napriek dlhoročnej tradícii maďarského sociolingvistického výskumu zo zborníka vyplýva, že medzi bádateľmi a bádateľkami existuje potreba obhajovať toto odvetvie jazykovedy. Prejavuje sa to už v príspevku Lászlóa Cseresnyésiho, ktorý odznel na konferencii ako plenárna prednáška. Cseresnyési predovšetkým obhajuje výskum živého jazyka a pragmatiku pred výskumom generatívnej gramatiky. Vysvetľuje tri marginalizačné techniky uplatňované pri znižovaní významu sociolingvistických výskumov v Maďarsku: 1) vyčleňovanie sociolingvistiky z jazykovedných oblastí jej označovaním ako nejazykovednej disciplíny – odvetvia filozofie, sociológie, pragmatiky, 2) rozpor medzi jazykovou kultúrou a sociolingvistikou, ktoré sa obe zaoberajú používaním jazyka a 3) manipulácia s termínom aplikovaná lingvistika, ktorá býva vyčleňovaná zo všeobecných jazykovedných podujatí. Podľa Cseresnyésiho táto situácia pripomína celkom zbytočný boj, pretože v iných krajinách sa takéto prúdy v jazykovede chápu ako školy, ktoré majú svoje inštitúcie, osobnosti a pod. a dokážu vedľa seba nekonfliktne fungovať a zároveň sú považované za rovnocenné.

Zvonka sa situácia sociolingvistiky v Maďarsku javí ako stabilná. Sociolingvistické témy bývajú súčasťou Medzinárodného kongresu maďarskej jazykovedy (Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus), samostatne funguje Združenie maďarskej aplikovanej jazykovedy a pedagogiky (Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete – Hungarian Association of Applied Linguists and Language Teachers), ktoré každoročne (už 23 rokov) organizuje kongres pre svojich členov a členky a širšiu odbornú verejnosť, a samozrejme pravidelne býva organizovaná aj Maďarská sociolingvistická konferencia.

Na konferencii prebiehalo okrem plenárnych prednášok vždy niekoľko paralelných sekcií. Príspevky v sekciách boli tematicky príbuzné. V posledný deň konferencie prebiehali paralelne tri workshopy: Slang a sociolingvistika; Jazykové premenné, používanie jazyka, priestorovosť; Uralské jazyky – sociolingvistické teórie a metódy. V zborníku sa táto koncepcia výrazne narušila. Na úvod sú síce zaradené dve plenárne prednášky, potom ale nasleduje väčšina príspevkov v abecednom poradí podľa mien autorov a autoriek a v ďalších dvoch sa-

mostatných častiach sú príspevky z workshopov radené čiastočne abecedne.¹ Príspevky z workshopov sa venujú čiastkovým témam. Jeden workshop sa venoval premenným v jazyku, používaniu jazyka a priestorovosti (prevažne z dialektologického hľadiska), druhý sociolingvistickým teóriám a metódam v uralských jazykoch (udmurtskom a komijsko-permskom jazyku). Z tretieho workshopu (Slang a sociolingvistika) sa do zborníka dostali len dva príspevky a tie boli zaradené abecedne medzi všeobecné texty. Dôležitým doplnkom zborníka sú fotografie z konferencie aj zo sprievodných podujatí, ktoré sú síce menej formálne, ale dobre vystihujú konferenčnú atmosféru.

Zostavovatelia mohli vzhľadom na rozmanitosť príspevkov zvoliť minimálne dva iné prístupy rozdelenia zborníka. Na jednej strane by sa dali príspevky zostaviť podľa toho, či sú teoreticky alebo empiricky zamerané, na druhej strane podobne ako na konferencii by mohli byť rozdelené do podkapitol podľa tém (napr. dialektológia, historická sociolingvistika, jazyk a vzdelávanie, jazyková asimilácia a pod.). Prispelo by to k ľahšej orientácii v texte a aj kontextovšiemu čítaniu. Prístup zostavovateľov však pravdepodobne vychádzal z toho, že témy jednotlivých príspevkov nie sú jednoznačné a mnohé by sa dali zaradiť do viacerých podtém. Ak by sa podtémy charakterizovali príliš úzko, v jednotlivých kapitolách by boli len 2 – 3 príspevky.

Zo zamerania príspevkov v zborníku sa ukazuje, že medzi hlavné témy sociolingvistického výskumu v Maďarsku a krajinách, kde je maďarčina menšinovým jazykom, patrí výskum jazykovej identity, jazykovej asimilácie či jazykového správania viacjazyčných spoločenstiev.

V zborníku sú zaradené príspevky približujúce jazykovú situáciu Maďarov na Slovensku (János Bauko, Boglárka Bilász, Katalin Misad), Maďarov na Ukrajine (Anita Molnár), Rumunov v Maďarsku (Anna Borbély) či počujúcich detí nepočujúcich rodičov (Julianna Bokor). Veľmi zaujímavé jazykové spoločenstvo predstavuje príspevok Évy Borbály Heltaiovej *Jazyková asimilácia a migrácia v jednom viacjazyčnom spoločenstve (Nyelvcsere és migráció egy többnyelvű hazai beszélőközösségben)*. Zachytáva situáciu maďarskej dediny Geresdlak s počtom obyvateľov 950, kde vzniklo spoločenstvo, ktoré sa dá označiť novým pojmom *superdiverzita* (Heltai ho používa v súlade s konceptom Jana Blommaerta). Táto nová podoba diverzity vzniká v dôsledku sezónnej migrácie. V dedine pomaly klesal počet obyvateľov a staré domy si začali kupovať chalupári, okrem Maďarov aj Nemci (potomkovia či príbuzní vystaľovalcov aj iní) a Fíni. Tým sa viacjazyčnosť dediny značne posilnila. Primárnym cieľom Heltaiovej výskumu bolo skúmanie jazykovej asimilácie nemeckého a rómskeho obyvateľstva v dedine metódou pološtruktúrovaného sociolingvistického interview (zisťuje sa ním jazyková biografia, používanie jazykov a jazykové postoje respondenta/respondentky). Neskôr do svojho výskumu zaradila aj finske obyvateľstvo dediny. Výsledky jej výskumu ukazujú, že prírastkom nemecky hovoriaceho obyvateľstva sa v dedine posilňuje nemčina na viacerých komunikačných úrovniach (susedská komunikácia, nápisy). Rómčina sa naopak vytráca aj z používania Rómov, má nízku prestíž. Zvýšiť by sa podľa Heltaiovej dala prítomnosťou rómčiny v kultúrnych podujatiach obce a keby sa stala súčasťou verejných nápisov. Poznatky z tohto výskumu sa dajú aplikovať na ďalšie superdiverzné európske obce.

¹ V sekcii Uralské jazyky – sociolingvistické teórie a metódy je na úvod neabecedne presunutý príspevok Katalin Sipőczovej a Sándora Szeverényiho, ktorý má vstupný charakter a rovnomenný názov ako kapitola.

V nečakane novom kontexte sa dá čítať príspevok Istvána Csernicška *Ukrajinská sociolingvistická teória v zrkadle posudzovania suržiku (Az ukrán szociolingvisztika nyelvészeti elmélete a surzsik megítélésének tükrében)* približujúci jazykovú situáciu na Ukrajine. Príspevok sa dnes javí ako výborný doplnok poznania súčasnej ukrajinskej reality, je informačný a má medzinárodný rozmer. Osvetľuje fakty týkajúce sa nielen materinského jazyka obyvateľstva Ukrajiny, ale aj používania jazyka v obvyklých skúmaných sférach (v rodine, na ulici, v práci). Popri ukrajinčine a ruštine sa pozornosť zameriava aj na suržik (jazykovú varietu vyznačujúcu sa miešaním ruštiny a ukrajinčiny, niekedy označovanú aj ako sociolekt, používanú v niektorých častiach Ukrajiny), ktorý býval z výskumov vynechávaný.

K najprovokatívnejším metodologickým príspevkom patrí text Miklósa Kontru „*Jazykoveda môže zaniknúť*“ (*Walt Wolfram) – a jazykové údaje?* („*A nyelvészet eltűnhet*“ (*Walt Wolfram) – és a nyelvi adatok?*), v ktorom sa na základe opisu vlastných skúseností s problémami návratu k dátam autor pýta, ako uchovávať jazykové údaje zo sociolingvistických výskumov tak, aby boli použiteľné aj v budúcnosti. Hovorí o tom aj v technologickej, aj v procesnej rovine. Používanie najmodernejšej technológie nezaručuje, že sa rovnaká bude používať aj o desať rokov, otázne zostáva, či s príchodom nových technológií treba vždy konvertovať celý digitálny archív na nové médium. Kontra prezentuje potrebu archívu – inštitúcie, ktorá by sa starala o uchovávanie dát a ich potrebnú údržbu, avšak vyslovuje aj obavu o možnosti jeho realizácie z dôvodu ochrany osobných údajov respondentov a respondentiek v sociolingvistických výskumoch. Otázky, ktoré si Kontra kladie vo svojom príspevku, sú vysoko aktuálne nielen pre maďarský kontext.

K metodologickým príspevkom by sa dali radiť aj texty venované historickej sociolingvistike Enikő Gréczi-Zsoldosovej (jej príspevok je akousi obhajobou tohto odvetvia) a Miklósa Németha (ktorý načrtáva dejiny historickej sociolingvistiky) a podobne slangu Tamása Kisa (obhajoba skúmania slangu) a Dávida Szabóa (o metodologických otázkach výskumov slangu v posledných rokoch).

Zborník *Teória a empiria v sociolingvistike* predostiera čitateľom a čitateľkám najaktuálnejšie teoretické problémy maďarskej sociolingvistiky a poskytuje prehľad najnovších výskumov z viacerých jej oblastí. Svojím zameraním na jazykovú identitu a viacjazyčnosť či situáciu Maďarov v kontakte s inými jazykmi dosahuje aj za hranice Maďarska.²

Lucia Satinská

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava

² 18. maďarská sociolingvistická konferencia sa bude konať 18. – 20. septembra 2014 v Nitre pod záštitou Ústavu maďarskej jazykovedy a literárnej vedy Fakulty stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, občianskeho združenia László A. Aranya v Nitre a občianskeho združenia Gramma so sídlom v Dunajskej Strede. Jej názov a zároveň ústredná téma je Výskum živého jazyka – tradície a perspektívy.

SPRÁVY

VLASTNÍ JMÉNA V TEXTECH A KONTEXTECH (Kolektívna monografia a vedecká konferencia)

V tomto roku sa dožíva významného životného jubilea popredný český jazykovedec, slavista, dialektológ a predovšetkým onomastik prof. PhDr. Rudolf Šrámek, CSc. Pri tejto príležitosti českí a slovenskí jazykovedci publikovali výsledky svojich výskumov vlastných mien v kolektívnej monografii s názvom *Vlastní jména v textech a kontextech* (Brno: Masarykova univerzita 2014. 238 s.), ktorú edične pripravili Eva Minářová, Dagmar Sochorová a Jitka Zítková. Jednotlivé kapitoly kolektívnej vedeckej monografie autori prezentovali na rovnomennej vedeckej konferencii s medzinárodnou účasťou, ktorú zorganizovala Katedra českého jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Masarykovej univerzity 30. – 31. januára 2014 v Brne. Monografiu i vedeckú konferenciu autori a organizátori venovali jubilan-tovi.

Konferenciu otvorila vedúca Katedry českého jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Masarykovej univerzity doc. PhDr. Jana Marie Tušková, Ph.D., ktorá prítomným priblížila hlavné životné peripetie prof. R. Šrámka a jeho vedeckú a pedagogickú prácu. Účastníkov privítali aj dekan Masarykovej univerzity doc. RNDr. Josef Trna, CSc., a prorektor Masarykovej univerzity doc. PhDr. Jiří Němec, Ph.D. Aj úvodný príspevok v zborníku od Evy Minářovej (Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno) s názvom *Rudolf Šrámek a onomastika* je venovaný životu a dielu pána profesora. R. Šrámek 35 rokov pôsobil v Ústave pro jazyk český Akademie věd ČR v Brne a súčasne externe viedol dialektologické a onomastické semináre na Pedagogickej fakulte Masarykovej univerzity. Od roku 1993 svoju vedeckú, pedagogickú a organizačnú činnosť rozvíjal už len na spomínanej Pedagogickej fakulte MU. Publikoval nespočetné množstvo štúdií predovšetkým z onomastiky. Súpis jeho prác možno nájsť v publikácii *Bibliografie Rudolfa Šrámka za léta 1956 – 2008* (2008) od autoriek J. M. Tuškovej a J. M. Kolářovej. Svoju teóriu vlastných mien zhrnul v monografii *Úvod do obecné onomastiky* (1999). Jeho teoretické východiská založené na obsahovom a funkčnom chápaní onymie sú spomedzi slovenských onomastikov blízke chápaniu Vincenta Blanára a predstavujú základ súčasnej českej a slovenskej modernej onomastiky. K najnovším prácam R. Šrámka možno zaradiť *Retrográdní slovník místních jmen Moravy a Slezska* (2013) a publikáciu *Jména obcí a sídel na Hlučínsku. Průvodce po místních jménech specifického regionu Moravskoslezského kraje* (2013).

Monografia *Vlastní jména v textech a kontextech* je rozdelená do štyroch hlavných kapitol. Podkapitoly prvej, teoreticky zameranej kapitoly *Pojetí a postavení onomastiky, propriální sféra jazyka* predstavili štyria autori. Pavol Odaloš (Filozofická fakulta Univerzity M. Bela v Banskej Bystrici) v príspevku *Profilovanie komponentov onomastiky ako vedy na základe fungovania oným v texte a kontexte* ponúkol prehľad pre onomastikov známych faktov, ako sú

názory na onomastiku ako samostatnú vednú disciplínu v rámci lingvistiky, základné komponenty onomastiky, predmet jej výskumu, onomastické metódy, koncepcie a najdôležitejšie výsledky výskumu onymie, z ktorých vyzdvihol najmä česko-slovenskú školu modelovania. Dotkol sa aj v súčasnosti diskutovanej problematiky transonymizácie, najmä v súvislosti s tzv. rozšírenou transonymizáciou (s formálnou zmenou), o ktorej uvažoval R. Šrámek. P. Odaloš nevyjadril jednoznačný postoj k tejto problematike. My sa prikláňame skôr k jej pôvodnému chápaniu, pričom pripúšťame možnosť morfolologickej zmeny: typ priezvisko *Ondrejka* (životné maskulínium) > lúka *Ondrejka* (femininum), prípadne ako transonymizáciu možno chápať prechod onyma do viacsovného onyma: mesto *Prostějov* > názov firmy, podniku (chrématonymum) > *Oděvný podnik Prostějov*.

Socioonomastické aspekty volby a zápisu standardizovaných proprií do oficiálnych textů sa stali témou príspevku Miloslavy Knappovej. Autorka upozornila na to, že k jazykovým a mimojazykovým faktorom, ktoré vplývajú na výber rodného (krstného) mena, nepatria napríklad iba rodinné a sociálne prostredie, spoločenská situácia, ale aj právne usmernenia a zákony. Zákony v Česku pripúšťajú v niektorých prípadoch aj zápis neprechýleného úradného priezviska ženy. Podľa autorky túto možnosť využívajú predovšetkým ženy z určitých sociálnych vrstiev spoločnosti, napr. ženy, ktoré pôsobia v oblasti módy, umenia alebo médií. Český matričný zákon napríklad pripúšťa možnosť, že si žena môže ponechať po vydaji za spoločným priezviskom na druhom mieste svoje predchádzajúce priezvisko, pričom stačí prechýliť iba jedno z nich, čo sa stalo podľa autorky módnym zase iba v určitých sociálnych vrstvách a spôsobilo vznik komických mien typu *Konvalinka Průšová*. M. Knappová sa v stručnosti zmienila aj o uvedených vplyvoch na tvorbu toponým a chrématoným.

Iveta Valentová (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave), vychádzajúc z teórie vlastného mena V. Blanára, charakterizovala na základe sémantických príznakov rozdiely medzi apelatívnym členom a apelatívnym komponentom propria (v príspevku *Apelatívny člen, apelatívny komponent propria a infomácia o proprii v podobe apelatíva*). Poukázala na rozdiel, kedy ide o apelatívum, ktoré je súčasťou vlastného mena, a kedy ide o apelatívnu charakteristiku, ktorá má k objektu referenčný vzťah, ale nie je súčasťou vlastného mena, jeho designácie. Apelovala tým predovšetkým na ortografov, ktorí dostatočne nepoznajú alebo nerešpektujú súčasnú modernú onomastickú teóriu. Môže im však byť veľmi nápomocná pri stanovovaní pravidiel o písaní veľkých a malých písmen v názvoch.

Václav Lábus (Fakulta prírodovedně-humanitní a pedagogická, Technická univerzita, Liberec) sa v príspevku *Poznámky k tzv. mikrostrukturním vztahům v onymii* zaoberal polysémiou, homonymiou, synonymiou, opozitnosťou (antonymiou) a hyperonymiou, ktoré sú v slovenskej onomastike na rozdiel od českej, ako uviedol i sám autor, viac prepracované. Vychádzal z apelatívnej lexikológie a poukázal na niektoré odlišnosti. V jeho chápaní napríklad medzi propriami vzniknutými transonymizáciou a ich motivujúcimi propriami (rieka *Kamenice* > obec *Kamenice*) je polysémantický vzťah, pretože ide o metaforický/metonymický prenos onyma, pričom kritériom je pomenovací akt a subjekt pomenovateľa, ale v slovenskej onomastike, napríklad v teórii V. Blanára, sa tieto propriá chápu ako homonymá, pretože kritériom je povaha denotátov.

Druhá hlavná kapitola monografie *Problematika antroponym a toponym* sa začína príspevkom Svatopluka Pastyřika (Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové), v ktorom sa pokúsil zhrnúť nové tendencie v súčasnej antroponymii (*Nové tendence v současné an-*

troponymi). Výsledky jeho analýz napríklad ukazujú, že hypokoristické tvary antropónym sa už nepokladajú len za maznavé obmeny mien, laudatíva, ale sú prejavom vlastných tvorivých možností a schopností používateľov jazyka. Napríklad zoonymami sa stávajú aj antropónymá, čo v minulosti nebolo bežné, objavujú sa doplnkové mená vsúvané do základného modelu „rodné meno + priezvisko“, častejšie si ľudia dávajú dvojčlenné rodné mená alebo priezviská, utvárajú sa nové mená alebo sa dávajú deťom neobvyklé rodné (krstné) mená ap.

Jaroslava Davida (Filozofická fakulta, Ostravská univerzita, Ostrava) zaujala problematika kolokácie proprií (*Kolokace vlastních jmen*). Zameral sa na vzťah kolokácií vlastných mien a určovania sémantiky proprií, kolokabilitu a metaforické či metonymické využitie proprií, ktoré ilustroval sondami do publicistických textov *Českého národního korpusu* a korpusu *Totalita*. Ako uviedol na záver, jeho snahou bolo upozorniť na nové možnosti vo výskume propriálnej stránky jazyka, ktoré zatiaľ podľa autora v onomastike a lexikografii stoja na okraji záujmu. Chceli by sme podotknúť, že určite nestoja na okraji záujmu pri koncipovaní hesiel *Slovníka súčasného slovenského jazyka*.

V príspevku *Volba rodného jména v kontextu proměn společenského klimatu českých zemí po r. 1945* Ondřej Bláha (Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc) uviedol okrem základných faktorov, ktoré vplyvajú na výber rodného (krstného) mena a medzi ktoré patrí osobný vkus, rodinná tradícia a potreba vyjadrenia sociálneho statusu rodiny, aj iné faktory, ktoré vplyvali na výber mena v Česku po r. 1945. Zaradil medzi ne napríklad spoločenský klímu, ktorá bola poznačená najprv nacistickou okupáciou a potom štyridsiatimi rokmi komunistického režimu a jednostrannou kultúrnou orientáciou na Východ. Vývoj vplyvov na výber mien v jednotlivých desaťročiach prezentoval na bohatom materiáli s pomocou štatistik Ministerstva vnútra ČR.

Prečo sa dnes častejšie ako v minulosti stretávame s dvoma priezviskami u žien, zaujímalo Martinu Kloudovú (Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno) v podkapitole s názvom *Současný fenomén dvojího příjmení u žen*. Podľa autorky tento dojem zvýšeného výskytu dvojitých priezvisk vyvoláva fakt, že si ženy dávajú dve priezviská z rôznych dôvodov, napríklad ako pseudonym v prípadoch mediálne známých žien (čiže v osobných dokladoch nefigurujú), ale v bežnej praxi sú tieto prípady zriedkavé. M. Kloudová uviedla, že k dôvodom, prečo nakoniec ženy upúšťajú od možnosti zápisu dvoch priezvisk, patrí praktickosť a ekonomickosť. Korene dvojitých priezvisk u žien sa autorka pokúšala hľadať vo vývine dvojmennej pomenovacej sústavy a odôvodňovala správnosť písania spojovníka medzi priezviskami tým, že priezviská so spojovníkom podľa výsledkov výskumov pri skloňovaní nerobia používateľom problémy. Súčasný český zákon dnes na rozdiel od minulosti spojovník neprípúšťajú. Slovenský matričný zákon a zákon o mene a priezvisku (č. 420/2006 Z.z., č. 300/1993 Z. z.) písanie spojovníka v priezviskách bližšie nešpecifikuje. Podľa *Pravidiel slovenského pravopisu* (2000, s. 111) „sa spojovník píše v osobných menách (cudzích rodných menách, priezviskách)“.

Citlivej otázke prechýľovania priezvisk, ktorá sa stala aktuálnou v súvislosti s nedávnymi návrhmi zmien zákonov v Česku i na Slovensku, podľa ktorých by sa ženám umožnilo nechať si neprechýlené priezvisko, sa venovala Bohumila Junková (Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice) v podkapitole *Názory diskutujících na internetu na přechýlování příjmení*. Internetoví diskutéri neprechýlené priezviská zväčša odmietali a pre-

chýľovanie občas až emotívne obhajovali. Tolerantnejší boli k neprechýleným cudzím priezviskám známych žien – cudziniiek. Napriek všetkému sa autorka prikláňa k názoru ponechať žene možnosť vybrať si tvar svojho priezviska. V tomto prípade sa však osobne prikláňame k väčšinovému názoru diskutujúcich na internete.

Typy príjmení a vývoj přezdívek a jmen po chalupě bol názov príspevku Markéty Maturovej (Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice). V slovenskej onomastike sa *jméno po chalupě*, čo je druh prechodných proprií medzi antroponymami a toponymami (pomenúvajú dom, statok, gazdovstvo a súčasne jeho obyvateľov), nazýva *meno domu* alebo *meno do domu*, resp. *meno podľa domu*. Autorka charakterizovala najčastejšie typy mien domov a prezývok v troch českých obciach (Chýnov, Sudovo Hlavno a Vír). Na záver konštatovala, že v bežnej komunikácii v týchto obciach prevažujú neúradné mená nad úradnými menami. Neúradné, tzv. *živé osobné mená*, sú v slovenskej onomastike veľmi dobre spracované, predovšetkým v prácach Vincenta Blanára a Jána Matejčika i v novších prácach ďalších slovenských onomastikov, preto by bolo iste zaujímavé porovnanie autorkiných zistení s výsledkami výskumov na Slovensku.

Marta Kvičalová (Pedagogická fakulta, Karlova univerzita, Praha) sa zaoberala dnešnými študentskými prezývkami na pražských stredných školách (*Současné studentské přezdívky na pražských středních školách*). Prezývky rozdelila do deviatich základných skupín a každú z nich charakterizovala. Najviac prezývok bolo utvorených z úradných mien (rodných mien a priezvisk) nositeľov, prípadne boli motivované ich fyzickým vzhľadom. V úvode autorka cituje S. Pastyřika, ktorý zdôrazňuje predovšetkým charakterizačnú (deskriptívnu) funkciu prezývok. S tým možno súhlasiť, ešte by sme podotkli, že prezývky v mikrosocietach majú hlavne individualizačnú funkciu, opisujú jednotlivca a charakterizujú ho v prvom rade ako individuum, osobnosť na rozdiel od živých (neúradných) mien na dedinách, kde je stále prioritná identifikačná/diferenciačná funkcia, t. j. identifikovanie jedinca v rámci dedinského kolektívu, v ktorom často veľa rovnakých priezvisk (dokonca rodných mien i priezvisk) majú i nepríbuzné osoby. Individualizačná funkcia je sekundárna.

Ďalšie podkapitoly sú venované urbanonymii. *Uliční názvosloví 20. století a tendence ovlivňující výběr názvů* bola téma príspevku Marie Janečkovéj (Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice). Autorka charakterizovala vývin názvov ulíc v Českých Budějoviciach a v Písku v priebehu 20. storočia. David Vaculík (Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno) sa zaoberal motiváciou v urbanonymii v príspevku *K některým aspektům motivace v urbanonymii*. Zaujal ho hlavne vzťah urbanonymu ku konkrétnym mestským objektom alebo k ich umiestneniu v mestskom priestore. Urbanonymiu klasifikoval podľa sémantickej motivácie. Materiál čerpal zo zoznamov názvov ulíc vybraných miest na Morave a v Sliezske, z máp a plánov, onomastických prác a vlastných výskumov.

Predmetom podkapitoly Ivany Kolářovej (Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno) *Vlastní jména Meziříčí, Pětipotočí v Českém národním korpusu* sú toponymá, ktoré sa utvorili prefixálno-konverzným a kompozično-konverzným postupom od apelatív označujúcich vodné zdroje, prírodné útvary a areály. Zdrojom pri vyhľadávaní týchto typov názvov, ale aj apelatívnych výrazov s týmito slovtvornými štruktúrami bol *Český národní korpus*. Podľa štatistických zistení autorky najviac frekventované bolo napríklad tvorenie prefixálno-konverzným postupom a vysokú frekvenciu mali názvy od základových slov *řeka, hora, les*, prípadne aj *vrch, chlum, luh*.

Pavla Štěpána (Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha) zaujali niektoré nevhodne štandardizované podoby českých toponým, ako sú napríklad *Solopisky (Solopysky)*, *Bezdědický kluček (Bezdědický Kluček)*, *Podě Zděmi a Rooseweltova (Rooseveltova)*. V *Pravidlách českého pravopisu* (1993) sa napríklad napriek odporúčaniu onomastikov zaviedlo písanie veľkých písmen za predložkou v názvoch ulíc, ale podľa autora sa nie vždy toto pravidlo dodržiava, hlavne ak pri predložkových názvoch ulíc nedošlo k zmene názvu. Aj na ďalších príkladoch ukázal, že štandardizovaná forma je často v rozpore s pravopisnou normou, čo súvisí s nedostatočnou koordinovanosťou štandardizácie geografických názvov, prílišnou roztrieštenosťou kompetencií a minimálnym vplyvom jazykovedcov na štandardizáciu predovšetkým ojkónym a urbanónym.

Stanislava Kloferová (Ústav pro jazyk český AV ČR, Brno) v podkapitole s názvom *Hádky o Hádky* podrobne analyzovala možné pôvody anojkónym *Hádka*. Podľa autorky sa mohli utvoriť z apelatíva *hat* – „hat“ alebo mylnou zámenou podľa ľudovej etymológie staršieho názvu *Nádavek (Nádvky a i.)* za zdanlivo synonymné *Hádka (Hádky a i.)*, prípadne vznikli z apelatíva *hádka* vo význame „svár“, čo sa jej zdalo najmenej pravdepodobné.

Názov tretej základnej kapitoly monografie *Gramatické vlastnosti proprií, hypokoristiká* naznačuje tému dvoch príspevkov. Z oblasti onomastickej gramatiky si Jana Marie Tušková (Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno) vybrala problematiku deklinácie singulárnych ojkónym stredného rodu na *-í* v češtine (*Meziříčí, Vrchlabí, Kobylí a i.*). Údaje získané z materiálových korpusov *SYN2010* a *SYN*, ktoré predstavujú úzus súčasnej písanej češtiny, konfrontovala s pravopisnými normami v jazykových príručkách. Tandem autoriek Jana Hoffmanová a Ivana Kolářová sa venoval hypokoristikám zakončeným na príponu *-ča*, napr. *Anča, Barča, Jarča a i. (Hypokoristika na -ča dříve a dnes)*. Z doterajších výskumov usúdili, že hlavne v 19. storočí týmto typom hypokoristik pomenúvali dedinské dievčatá, ktoré prichádzali do mesta do služby, a počas prvej Československej republiky už aj mestské dievčatá a slečny z lepších rodín. K akejsi revitalizácii hypokoristik so sufixom *-ča* podľa autoriek došlo koncom 20. storočia a v súčasnosti sa stali dokonca módnymi. Tieto hypotézy overovali v rôznych žánroch na materiáli *Českého národného korpusu*.

Záverčná, pomerne rozsiahla kapitola *Vlastní jména v literárním textu*, ako už naznačuje názov, je venovaná výsledkom výskumov literárnej onymie. Jiřího Poláčka (Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno) zaujali mená Vančurových postáv (*Jména postav v románech Vladislava Vančury*). Na symboliku vlastných mien (*Symbolika a jinotajnost vlastních jmen v Karlštejnských vigiliích Fantiška Kubky*) sa zamerl Daniel Jakubiček (Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc). Literárnym antroponymám sa venoval aj David Kroča (Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno) v príspevku *Jména postav v české absurde dramaticke 60. let 20. století*. Zuzana Kováčová (Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra) sa sústredila na mená postáv v spoločenských románoch slovenských spisovateľov Ladislava Ťažkého a Jána Tužinského (*Antroponymá v spoločenskom románe*). Mená postáv v románe Josefa Škvoreckého *Mirákl (Funkce vlastních jmen ve Škvoreckého Miráklu)* skúmal Miroslav Chochoatý (Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno). Autori týchto príspevkov sa snažili zistiť, aké funkcie plnia v literárnych dielach mená hlavných hrdinov alebo epizodických postáv – do akej miery tieto mená evokujú vlastnosti, názory, národnosť týchto postáv, či poukazujú na reálnych ľuďoch, ktorí slúžili spisovateľom ako prototypy na vykreslenie charakterov literárnych postáv, ktoré mená asociu-

jú hrdinov z iných románov, či autori vyberajú mená postáv náhodne, alebo podľa určitého kľúča ap.

Prehľad rôznych druhov antroponým v názvoch kníh českej prózy pre deti a mládež (*Vlastní jména v titulech realisticky laděné české prózy*) urobila Milena Šubrto vá (Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno). Podľa autorky sa antroponymá často objavujú v názvoch diel pre deti a okrem tradičných funkcií proprií plnia aj estetickú a asociačnú funkciu. V dnešnej dobe by sa pri niektorých tituloch dalo uvažovať aj o komerčnej funkcii (voľba takých názvov, mien v názvoch, ktoré budú knihu predávať).

Bez povšimnutia neostali ani vlastné mená v rozprávkach. Jitka Zítková (Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno) v príspevku *Vlastní jména postav jako prostředek komiky v pohádkách Aloise Mikuly* rozdelila mená postáv v týchto nonsensových rozprávkach podľa rôznych kritérií do desiatich kategórií. Mariana Čechová (Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra) v podkapitole *Nomina propria v rozprávkovom type 510 A* sa snažila nájsť archetypálnu motiváciu vlastných mien hlavnej hrdinky v klasickej ľudovej rozprávke o Popoluške, ktorá patrí do rozprávkového typu 510 (prenasledované hrdinky).

Časť monografie o literárnej onymii uzatvára teoretický príspevok Žanety Dvořákovéj o interdisciplinárnom charaktere literárnej onomastiky (*K interdisciplinárnímu charakteru literární onomastiky*). Podotkla, že vzťah literárnej onomastiky k iným odborom nebol zatiaľ uspokojivo definovaný, preto sa pokúsila zhrnúť doterajšie poznámky k tejto problematike.

Na konferencii v diskusii k literárno-onomastickému bloku bola nastolená otázka, ktorú podľa prof. R. Šrámka často kladú literárni vedci: či mená literárnych postáv sú vlastné mená alebo prezývky? V prvom rade si treba uvedomiť, že aj prezývky sú vlastné mená. Mená postáv v literárnych textoch – tak ako v skutočnom živote – môžu byť úradné, i keď len fiktívne, ale v danom literárnom diele plnia funkciu úradných mien okrem, samozrejme, iných špecifických funkcií, ktoré v literárnych dielach majú, a takisto môžu byť i neúradné, ako napríklad prezývky či tzv. živé osobné mená. Spomeňme v tejto súvislosti známe literárne živé mená *Ila kráľovná* a *Anča zmijsa* z klasickej Timravinej prózy *Ďapákovci*. Napriek tomu, že kapitola o literárnej onymii je pre rozvoj literárnej onomastiky bezpochyby prínosná, ako zdôraznil prof. R. Šrámek, stále chýba vymedzenie literárnej onomastiky v rámci onomastiky.

Vďaka výročiu profesora Rudolfa Šrámka a snahe uctiť si vzácného jubilanta „objavili“ onomastiku ako vednú disciplínu aj mnohí svojím lingvistickým zameraním neonomastici a literárni vedci. Autori kolektívnej monografie *Vlastní jména v textech a kontextech* nadviazali na doterajšie poznatky a prezentovali nové výsledky výskumov v oblasti teoretickej onomastiky, jej metodológie, onomastickej gramatiky, slovotvorby, sémantiky či už v oblasti antroponomastiky, alebo tomonomastiky. Prispeli aj k rozvoju literárnej onomastiky a predovšetkým ukázali nové možnosti využitia súčasných digitálnych jazykových korpusov vo výskumných onomastických smeroch. Ako na záver konferencie zdôraznil jubilačný profesor Rudolf Šrámek, predkladaná monografia je dôkazom výrazného posunu od onomastiky, ktorá bola založená len na etymológii vlastných mien.

Iveta Valentová

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava

SLOVKO 2013
POČÍTAČOVÉ SPRACOVANIE PRIRODZENÉHO JAZYKA,
KORPUSOVÁ LINGVISTIKA, E-LEARNING

V dňoch 13. – 15. novembra 2013 sa v Bratislave uskutočnil 7. ročník medzinárodnej bienálnej konferencie SLOVKO 2013 s podtitulom *Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusová lingvistika, e-learning*, ktorú zorganizovalo oddelenie Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave (ďalej SNK JÚLŠ SAV). Konferenciu otvorili slávnostným príhovorom Zuzana Komárová, generálna riaditeľka Sekcie umenia a štátneho jazyka Ministerstva kultúry SR, a Nicol Janočková, zástupkyňa riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Na konferencii odznelo 27 príspevkov (z toho 3 plenárne prednášky) od viac ako 50 vedcov zo Slovenska, Česka, Maďarska, Slovinska, Nemecka, Poľska a Grécka. Väčšina prezentácií bola prednesená v angličtine, niektoré odzneli v češtine a slovenčine. Po každom vystúpení bol vytvorený dostatočný priestor na diskusiu, ktorý využili účastníci konferencie na podnetné výmeny názorov a skúseností. Zborník tlačených príspevkov *Natural Language Processing, Corpus Linguistics, E-learning* (Eds. K. Gajdošová – A. Žáková. Lüdenschied: RAM-Verlag 2013. 303 s. ISBN 978-3-942303-18-7), ktorý mali účastníci k dispozícii už v priebehu konferencie, obsahuje 26 príspevkov v anglickom jazyku.¹ Kvalitu uverejnených príspevkov zaručuje ich posúdenie a schválenie členmi vedeckého výboru.

Príspevky sa zameriavajú na prehľad o súčasnom stave počítačovej lingvistiky, na možnosti zdokonaľovania a vývoja korpusových zdrojov a nástrojov, na gramatický výskum založený na korpusových dátach a využitie korpusov a databáz na tvorbu moderných vzdelávacích portálov a vyučovanie cudzích jazykov, ako aj na interdisciplinárne témy. V správe zachytávame všetky príspevky zo zborníka, ktoré boli zároveň prezentované v rámci konferencie SLOVKO 2013, ako aj 2 prednášky pracovníkov SNK JÚLŠ SAV (M. Šimková, M. Debnár), ktoré odzneli v rámci programu vedeckého podujatia, pričom ich radíme podľa tematických okruhov.

Plenárne prednášky predniesli odborníci na súčasnú korpusovú lingvistiku a jazykové technológie Tamás Váradi, Tomáš Erjavec a expertka na online vyučovanie Katarína Pišútová. O výsledkoch projektu CESAR (Central and South Slavic Resources) informoval jeho hlavný koordinátor Tamás Váradi (Jazykovedný ústav Maďarskej akadémie vied v Budapešti) v štúdiu *Veni, Vidi, Vici: The Language Technology Infrastructure Landscape after CESAR*. Tento významný projekt financovaný Európskou úniou bol zameraný na zhromaždenie základných jazykových zdrojov pre šesť slovanských jazykov strednej a juhovýchodnej Európy. V nadväznosti na širokú škálu existujúcich zdrojov a predchádzajúcich národných aj medzinárodných aktivít sa vďaka realizácii projektu naplnila a sprevádzkovala komplexná platforma jazykových zdrojov umožňujúca a podporujúca rozsiahle multilingválne a intralingválne produkty a služby. Všetci partneri projektu vyvinuli značné úsilie o modernizáciu a skvalitnenie ponúkaných zdrojov v príslušných šiestich jazykoch. T. Váradi osobitne ocenil prácu SNK JÚLŠ SAV, ktorý poskytol korpus slovenského jazyka, ako aj mnoho ďalších kvalitne anotovaných korpusov a nástrojov, ktoré fungujú v súlade s platnou legislatívou.

¹ V správe uvádzame prepis mien autorov príspevkov z iných ortografických systémov do latinky tak, ako ich prepísali autori a ako sú tieto mená uvedené v zborníku z konferencie.

Kvalifikované informácie o korpusových zdrojoch, technickej podpore a výskume v oblasti počítačovej lingvistiky v Slovinsku podal Tomaž Erjavec (Inštitút Jožefa Stefana v Lubľane) v príspevku *Slovene Corpora for Corpus Linguistics and Language Technologies*. Referenčné slovníky slovinčiny, špecializované a paralelné korpusy, ako aj korpusy cudzích jazykov sú dostupné zo serveru Inštitútu Jožefa Stefana v Lubľane na adrese nl.ijs.si. Niektoré z korpusov, predovšetkým ručne anotované, sú prístupné aj na stiahnutie pod licenciou Creative Commons. Autor sa špeciálne venoval otázke dostupnosti korpusov, technickým aspektom kódovania, zachovaniu konzistentnosti a udržateľnosti korpusov. Pozornosť tiež upriamil na právne hľadisko a na ochranu autorských a osobných údajov. Odborné pracovisko plánuje naďalej presadzovať využívanie otvorených štandardov a odporúčaní, najmä usmernenia Text Encoding Initiative Guidelines, využitie open-source softvérových riešení, ako sú TreeTagger, CUWI a NoSketch Engine, a bezplatnú dostupnosť vytvorených korpusov.

Mária Šimková (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave) v prezentácii *Cudzojazyčné texty v Slovenskom národnom korpuse* načrtla výhody a nevýhody prítomnosti cudzojazyčných textov v Slovenskom národnom korpuse (ďalej SNK), v Slovenskom hovorenom korpuse a v ďalších korpusových zdrojoch a databázach. Poukázala na to, že v paralelných korpusoch je originál nevyhnutne prítomný, ale prítomnosť cudzojazyčných textov v jednojazyčnom korpuse je nežiaduca. V slovenskej publicistike, hlavne po r. 1993, sú v periodikách často prítomné celé súvislé články v češtine, ale aj v angličtine a iných jazykoch. V odbornej literatúre sú problémom inojazyčné útvary, akými sú napr. resumé, abstrakty, citáty a bibliografia. Osobitnú kategóriu predstavuje umelecká literatúra s prekladovou zložkou a výpožičkami. Autorka svoj prehľad uzavrela konštatovaním, že existencii cudzojazyčných textov v korpuse sa nedá vyhnúť a ich selekcia je nevyhnutná, avšak je potrebné, aby táto selekcia prebiehala v rozumnej miere.

Radovan Garabík a Indrė Pileckytė (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave; *From Multilingual Dictionary to Lithuanian WordNet*) opisali pilotnú verziu litovského WordNetu, ktorú vytvorili z dvojjazyčného slovensko-litovského slovníka. Litovský WordNet je prepojený s Princeton WordNetom a so slovenským WordNetom; v súčasnosti obsahuje 7 874 substantívnych, 2 099 adjektívnych a 682 adverbálnych synsetov (množiny slov s rovnakým významom), ktorým prislúchajú slovenské a anglické ekvivalenty, pričom všetky synsety prešli manuálnou opravou. V najbližšom čase plánujú tvorcovia litovského WordNetu skorigovať slovesné synsety, ktorých je zatiaľ 533, a kvantitatívne rozšíriť existujúcu databázu.

Vývoj korpusových nástrojov, ktoré zohrávajú významnú úlohu pri skvalitňovaní korpusov a zefektívňujú lexikografickú prácu, ako aj aplikácia jazykových technológií v praxi boli predmetom záujmu autorov aj autorských kolektívov z viacerých inštitúcií.

Nové vylepšené vyhľadávacie rozhranie NoSketch Engine (ďalej NoSkE) vhodné pre rôzne druhy korpusov predstavili jeho tvorcovia Tomáš Machálek a Michal Křen (Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe; *Query Interface for Diverse Corpus Types*). Medzi nové najdôležitejšie funkcie softvéru NoSkE patria hierarchické usporiadanie dostupných korpusov vrátane zobrazenia charakteristiky každého z nich, ponuka interaktívneho výberu morfológických kategórií pre CQL, podpora pre hovorené korpusy (možnosť prehrávať zvukové segmenty). Softvér NoSkE má v Českom národnom korpuse (ďalej ČNK) po ďalších vylepšeniach funkčnosťou prekonať a nahradiť vyhľadávacie rozhrania Park a Bonito. Na tomto mieste

treba pripomenúť, že nový vyhľadávací systém vďaka spolupráci s ČNK môžu využívať na vyhľadávanie aj používatelia SNK. Oddelenie SNK JÚLEŠ SAV sa prostredníctvom testovania, návrhov a pripomienok spolupodieľa na zdokonaľovaní nového rozhrania NoSkE.

Vyhľadávaním a odstraňovaním duplikácií v dátach SNK sa zaoberal Vladimír Benko (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave; *Data Deduplication in Slovak Corpora*). Detekcia presných duplikácií je podľa autora jednoduchá, náročnejšie je vyhľadávanie blízkych duplikácií a určenie primeranej miery ich eliminácie. Na detekovanie blízkych duplikácií použil kombináciu dvoch nástrojov: jednoduchú metódu fingerprint a nástroj Onion („One Instance Only“), ktorý vytvoril Jan Pomikálek z Masarykovej univerzity v Brne. V. Benko plánuje v budúcnosti skvalitniť použité metódy a aplikovať svoj výskum na všetky podkorpora Slovenského národného korpusu, ako aj na novovytvorený webový korpus SNK.

Kamil Barbierik, Martina Holcová Habrová, Pavla Kochová, Tomáš Liška, Zdeňka Opavská a Miroslav Virius (Ústav pro jazyk český Akadémie vied Českej republiky v Prahe) predstavili vo svojom príspevku *A New Path to a Modern Monolingual Dictionary of Contemporary Czech: the Structure of Data in the New Dictionary Writing System* nový špeciálny software Dictionary Writing System, ktorý sa využíva pri tvorbe výkladového slovníka súčasnej češtiny. Heslárný slovník je vygenerovaný na základe 3 vyvážených korpusov SYN2000, SYN2005, SYN2010. Vývoj softvéru a lexikografickú prácu podporuje grant z Ministerstva kultúry ČR v rámci programu aplikovaného výskumu a vývoja Národnej a kultúrnej identity.

Michal Laclavík, Štefan Dlugolinský (Ústav informatiky Slovenskej akadémie vied v Bratislave) a Michal Blanárik (Fakulta informatiky a informačných technológií Slovenskej technickej univerzity v Bratislave) diskutovali v článku *Experimenting with Slovak Wikipedia as a Source for Language Technologies* o možnostiach využitia slovenskej Wikipédie na spracovanie prirodzeného jazyka. Na jej dátach overili niektoré metódy a algoritmy na rozpoznávanie názvoslovných entít. Ich cieľom bolo poukázať na to, že slovenská Wikipédia má široké využitie v štatistickom spracovaní prirodzeného jazyka a môže slúžiť ako relevantný a dostupný zdroj textových dát.

V príspevku *Event Extractor: Email Events Detection and Calendar Integration* prezentovali Filip Ogurčák (Fakulta informatiky a informačných technológií Slovenskej technickej univerzity v Bratislave) a Michal Laclavík (Ústav informatiky Slovenskej akadémie vied v Bratislave) svoj prístup k automatickému detekovaniu udalostí (dátum, čas, miesto, názov) z malého korpusu slovenských emailových správ a ich následné editovanie a uloženie do kalendára pomocou extrakčnej metódy. Opísali plugin pre Thunderbird, ktorý predstavuje klient-sku časť aplikácie a grafické rozhranie na pridávanie udalostí do Google kalendára, ako aj serverovú časť aplikácie, ktorá zabezpečuje prepojenie detekovanej udalosti s pluginom pre Thunderbird a jednotlivými extrakčnými metódami.

Korpusové nástroje, programy a aplikácie, ktoré sú témou aj nasledujúcich príspevkov, vznikajú a zdokonaľujú sa s cieľom efektívneho vyhľadávania viac-slovných pomenovaní, frazém a iných ľubovoľne zvolených slov a syntagiem, poskytujú tiež mnoho ďalších podnetov na lingvistické analýzy a zlepšujú možnosti práce s korpusmi. Vďaka tomu ich môžu efektívne využívať novinári, prekladatelia, pedagógovia a široká verejnosť.

Ján Staš, Daniel Hládek, Jozef Juhár (Katedra elektroniky a multimediálnych telekomunikácií Technickej univerzity v Košiciach) a Martin Ološtiak (Filozofická fakulta

Prešovskej univerzity v Prešove) v príspevku *Automatic Extraction of Multiword Units from Slovak Text Corpora* predstavili vlastný spôsob automatickej extrakcie viacсловných pomenovaní z rozsiahlych textových korpusov. Pomocou dostupných textov na internete vytvorili 4 podkorpora zamerané na špecifické oblasti (novinové články, súdne texty, beletristické texty a web) a pre každú z nich navrhli morfológicky motivovaný a štatistický prístup na extrakciu relevantných viacсловných pomenovaní, ktorá môže byť užitočná pri klasifikácii a kategorizácii textových dokumentov, pri automatickej korekcii textu a porovnávacom lingvistickom výskume.

Ralitsa Dutsova a Ludmila Dimitrova (Inštitút matematiky a informatiky Bulharskej akadémie vied v Sofii) v príspevku *Software System for Processing Bulgarian Digital Resources: Parallel Corpora and Bilingual Dictionaries* informujú o systéme spracovania a webovej prezentácii bulharských digitálnych zdrojov. Modul Search je softvérový nástroj na extrakciu dát z bilingválnych slovníkov, ktorý má implementované rozličné parametre vyhľadávania z oblasti morfosyntaxe, derivatológie a metriky. Táto webová aplikácia je v súčasnosti experimentálnym nástrojom s flexibilnou štruktúrou a možnosťou rozšírenia o ďalšie funkcie. Podľa autoriek ide o užitočný nástroj so širokými možnosťami uplatnenia vo výskume, pri tvorbe lexikálnych databáz, v translológii a pri výučbe jazykov.

Rozpoznávaním združených pomenovaní v gréčtine sa zaoberali Vasiliki Foufi, Kyriaki Ioannidou a Olympia Tsaknaki (Filozofická fakulta Aristotelovej univerzity v Solúne; *Obstacles and Solution to Recognizing Compound Nouns in Greek: A Corpus Study*). Sústredili sa na vyhľadávanie syntagiem zložených z adjektív a substantív, ktoré sa v gréčtine často vyskytujú ako nekompaktné štruktúry prerušené v texte inými vloženými slovami. Na vyhľadávanie použili špeciálnu FST metódu (konečný stavový transducer, t. j. automat s 2 páskami), ktorú aplikovali na dáta korpusu gréckych publicistických textov s rozsahom približne 6 miliónov textových jednotiek. Výsledky hľadania pomocou FST metódy sú uspokojivé, nástroj sa však môže ďalej zdokonaľovať tak, aby sa pomocou neho dali vyhľadávať aj ďalšie typy združených pomenovaní.

V príspevku *Identification of Idioms in Spoken Corpora* predstavili Milena Hnátková a Marie Kopřivová (Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe) program FRANTA, ktorý bol vyvinutý na automatickú identifikáciu frazém v hovorených korpusoch ČNK (Pražský mluvený korpus, ďalej PMK, ORAL2006, ORAL2008). Doteraz sa frazémy v PMK vyhľadávali a identifikovali manuálne, preto sa teraz môže porovnávať efektivita automatickej a manuálnej identifikácie frazém. Autorky opísali výhody a nevýhody oboch postupov a načrtli ďalšie možnosti, ako spresniť vyhľadávanie idiémov v prepisoch hovorených prejavov.

Kateřina Veselovská (Matematicko-fyzikálna fakulta Karlovej univerzity v Prahe) predstavila v príspevku *Czech Subjectivity Lexicon: A Lexical Resource for Czech Polarity Classification* český lexikón subjektivity určený na analýzu nálady v českých textoch. Lexikón tvorí 4 947 hodnotiacich položiek zatriedených podľa slovnych druhov s označenou pozitívnou alebo negatívnou polaritou. Jadro českého lexikónu subjektivity vzniklo automatickým prekladom voľne dostupného anglického slovníka subjektivity, ktorý sa následne využil na testovanie na dátach získaných z českých spravodajských a ďalších internetových portálov. Slovník je potrebné ďalej vylepšovať, už jeho prvá verzia však poskytuje účelný lexikálny zdroj na sémantické analýzy a výskum hodnotenia v jazyku.

Uliana Yazhinova (Oddelenie slovanských štúdií Humboldtovej univerzity v Berlíne, Oddelenie slovanských štúdií Univerzity v Regensburgu; *A Corpus-based Analysis of the Functionality and the Meaning of Infinitive „Frustrative Construction” in Czech and Slovak*) skúmala infinitívne „konštrukcie frustrácie” v slovenčine a v češtine. Konštrukcie n(i)e a n(i)e + infinitív predstavujú jedinečné sémantické štruktúry, ktoré vyjadrujú subjektívnu, často negatívnu reakciu zo strany aktora alebo zúčastneného pozorovateľa na neočakávaný alebo nežiaduci výsledok akcie. Autorka na základe analýzy dát z korpusov ČNK, SNK a doplnkových dát z internetu podrobne opísala funkčné vlastnosti tejto kompaktnej konštrukcie a porovnávala výsledky pre češtinu a slovenčinu.

Daša Munková (Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre), Michal Munk a Martin Vozár (Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre) sa v príspevku *The Effect of Stop Words Elimination on Sequence Patterns Extraction in Comparable Corpora* zamerali na stop slová (hlavne predložky a spojky), ktoré skúmali na dátach dvoch porovnateľných korpusov reklamných textov, pričom každý z nich obsahoval 600 reklamných textov. Výsledky analýzy ukázali, že iba jazyk má signifikantný vplyv na množstvo a kvalitu extrahovaných pravidiel v porovnateľných korpusoch anglických a slovenských textov a odstraňovanie stop slov na základe vopred vytvoreného zoznamu je pri analýze takýchto krátkych textov neefektívne.

Korpusová lingvistiká má svoje miesto v modernej filológii aj interdisciplinárnom výskume. Rozličné korpusy poskytujú veľké množstvo dostupných, prehľadných a utriedených dát, vďaka čomu sa mnohé hypotézy a teórie spoľahlivejšie a efektívnejšie overujú a samotný lingvistický výskum sa tak zdokonaľuje. Vlastný výskum vybraných javov z morfológie, syntaxe, valencie a sémantiky zachytilo vo svojich štúdiách viacero nižšie uvedených autorov z Česka a zo Slovenska.

K najfrekvencovanejším slovným tvarom v češtine patria reflexíva *sa* a *si*. Na báze korpusu súčasnej češtiny SYN2010 s rozsahom 100 miliónov slovných jednotiek ich detailne skúmal Vladimír Petkevič (Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe; *Formal (Morpho)Syntax Properties of Reflexive Particles se, si as Free Morphemes in Contemporary Czech*). V štúdiu sa zaoberá predovšetkým vzťahom reflexív k ich nadradeným slovám, ktorými môžu byť slovesá, deverbatívne adjektíva alebo deverbatívne substantíva. Špecifikácia vlastností reflexív môže prispieť k zlepšeniu automatickej morfologickej dezambiguácie korpusových dát, ako aj k spresneniu syntaktickej analýzy textov súčasnej češtiny.

Jedným z najnáročnejších problémov pri anotácii ručne značkovanej korpusu slovenčiny r-mak (verzie 1.0 – 4.0) bola delimitácia participií. Podrobnému opisu anotácie participií a riešeniu hraničných prípadov sa venovala Agáta Karčová (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave) v príspevku *Delimitation of Participles in the Manual Morphological Annotation*. Autorka objasňuje, prečo sa participiá v SNK vyčleňujú ako samostatná slovná trieda, venuje sa prípadom homonymie, analogicky vytvoreným tvarom a určovaniu lexém, ktoré stoja na rozhraní tried participiá – adjektíva a participiá – substantíva. Obhajuje formálny prístup pri anotácii participií, ktorý sa ukázal ako logický a spoľahlivý.

Veronika Kolářová (Matematicko-fyzikálna fakulta Karlovej univerzity v Prahe) vo svojom príspevku *Agents Expressed by Prepositionless Instrumental Modifying Czech Nouns Derived from Intransitive Verbs* opísala české deverbatívne substantíva, ktoré umožňujú zmenu agensa vyjadreného bezpredložkovým inštrumentálom. Schopnosť substantíva byť rozvi-

tým konateľom v bezpredložkovom inštrumentáli sa tradične považuje za jedno z kritérií pri stanovovaní dejového významu substantíva. Hlavnou otázkou, na ktorú sa autorka zamerala, bolo, či je konateľ v bezpredložkovom inštrumentáli gramaticky správny aj pri substantívach odvodených z netranzitivných sloviess.

Václava Kettnerová, Markéta Lopatková, Eduard Bejček, Anna Vernerová (Matematicko-fyzikálna fakulta Karlovej univerzity v Prahe) a Marie Podobová (Slovanský ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe) v príspevku *Corpus Based Identification of Czech Light Verbs* zhrnuli možnosti identifikácie českých kategoriálnych sloviess. Na odlíšenie použitia sloviess v ich kategoriálnom význame od ich plnovýznamového použitia aplikovali test redukcie, koreferenčný test a doplnkové kritérium na anotáciu pomocných sloviess. Prijaté kritériá overovali paralelnou anotáciou veľkého množstva dát získaných z ČNK. Výsledkom anotácie sú tzv. „zlaté dáta“, ktoré pozostávajú z 893 kombinácií kategoriálnych sloviess a predikatívnych podstatných mien, ktoré sa využijú pri tvorbe valenčného slovníka českých sloviess VALLEX.

Autorky príspevku *Verb Valency and Argument Non-correspondence in a Bilingual Treebank* Jana Šindlerová, Zdeňka Urešová a Eva Fučíková (Matematicko-fyzikálna fakulta Karlovej univerzity v Prahe) prezentovali na materiáli česko-anglického závislostného korpusu rozličné realizácie valenčných rámcov sloviess v rámci rovnakej sémantickej triedy, zamerali sa na slovesá vyjadrujúce súd (v širokom zmysle slova, napr. obviňiť, prisúdiť, usvedčiť, vytknúť a iné). S ohľadom na túto triedu sloviess analyzovali príklady a zvažovali prirodzenosť „tretieho argumentu“ vo valenčnej štruktúre. Navrhli konkrétny spôsob unifikovania anotáčnej praxe pre danú triedu sloviess a možné spôsoby na upravenie valenčnej teórie pre potreby viacjazyčných dát.

Kateřina Najbrtová (Filozofická fakulta Masarykovej univerzity v Brne) v príspevku *Valency of Selected Primary Adjectives in the SYN2010 Corpus* opisala valenčné rámce primárnych adjektív analyzovaných na textoch korpusu SYN2010. Autorka vychádzala zo starších štúdií H. Prouzovej a M. Kopřivovej, porovнала ich valenčné rámce adjektív a vybrala z nich konkrétne adjektíva, ktoré testovala na materiáli korpusu SYN2010. Vytvorila rozsiahly zoznam primárnych adjektív s valenciou a frekvenčnou štatistikou a podrobne opisala valenciu najčastejších z nich. Zistila tiež, že ak existuje možnosť valenčných doplnení primárnych adjektív infinitívom, potom je toto doplnenie vždy početnejšie ako doplnenie vedľajšou vetou.

Zdeňka Hladká (Filozofická fakulta Masarykovej univerzity v Brne) príspevkom *Corpora of Private Correspondence as a Source of Material Focused on a Research of Diminutives* upriamuje pozornosť na dôležitý zdroj lingvistických dát – korpus súkromnej korešpondencie. Zo špecializovaného korpusu KSKdopisy, ktorý vznikol na Masarykovej univerzite a obsahuje 2 000 súkromných listov, Z. Hladká vytvorila podkorpus mladých autorov (mladších ako 30 rokov) obsahujúci 300 listov, ktorý slúžil na skúmanie deminutív. Súčasťou príspevku je zoznam vy excerpovaných deminutív, údaje o ich frekvencii a základné informácie týkajúce sa ich lexikografickej reflexie.

Nasledujúce príspevky sa venujú využívaniu korpusov vo vyučovaní, vytváraní špeciálnych korpusov a cvičení na didaktické ciele a tiež prehľadu o online vzdelávaní a jeho špecifikách v porovnaní s klasickým spôsobom vyučovania.

Jedným z cieľov príspevku Kataríny Pišútovej (Centrum informačných technológií Univerzity Komenského v Bratislave; *Introduction to Online Learning*) bolo poskytnúť kľú-

čové informácie o online vzdelávaní. Autorka sa venovala základným historickým faktom o vzniku online vzdelávania, na základe ktorých sa pokúsila o výstižnú definíciu tohto moderného spôsobu vzdelávania. Vymedzila aj rozdiely medzi tradičným a online vyučovaním. Druhá časť príspevku bola venovaná rozvoju online vzdelávania na Slovensku a problémom, ktoré sú špecifické pre našu situáciu (technické problémy, novosť tejto formy vzdelávania, nedostatky v štruktúre kurzov a i.).

Grzegorz Krynicki (Fakulta angličtiny Univerzity Adama Mickiewicza v Poznani) prezentoval vo svojom príspevku *Corpus-based Online Word Formation Exercises for Advanced Learners of English – Challenges and Solutions* návrh a prevádzku online platformy určenej na vyučovanie angličtiny ako cudzieho jazyka. Vytvoril cvičenia zamerané na tvorbu slov, doplnené o ukážkové vety, ktoré sa jednoduchou metódou automaticky extrahujú z Britského národného korpusu. Takéto cvičenia obohatené o autentický vetný kontext rozvíjajú schopnosti žiaka učiť sa gramatiku a uľahčujú pochopenie významov, vzťahov a kolokácií slov cudzieho jazyka.

Špecializovaný korpus môže slúžiť ako cenný zdroj údajov, z ktorých sa dajú zistiť časté chyby vyskytujúce sa v procese osvojovania si cudzieho jazyka. K tomuto záveru dospela na základe výskumu Andrea Hudusková (Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe; *The Corpus CzeSL in the Service of Teaching Czech for Foreigners – Errors in the Use of the Pronoun který*). Autorka pracovala s dátami nereferenčného korpusu CzeSL, ktorý bol prístupný v roku 2012 a je zostavený z písomných prác študentov učiacich sa češtinu ako cudzí jazyk s rozsahom približne 2 mil. slov. Autorka sa zamerala na vyhľadávanie chýb pri používaní vzťažného zámena *který* a konfrontovala rozsah zistených chýb s opismi vzťažnej vety v učebniciach a gramatikách češtiny.

Špecifický prienik sémantiky, antropológie, filozofie a korpusovej lingvistiky badať vo výskume T. Timoshchenkovej a M. Debnára.

Tatiana Timoshchenko (Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe) vo svojom príspevku *Determination of Czech BCT Prototypes on the Basis of Corpus Data* sémanticky analyzovala prototypy základnej farebnej terminológie v češtine (Basic Color Terms, skr. BCT) skúmanej na korpusových dátach. Stanovenie jadra farebných kategórií spočívalo v hľadaní charakteristických prírodných entít ako kognitívnych referenčných bodov. V štúdiu vyčleňuje 3 typy lingvistických konštrukcií: prirovnávacie (*černý jako uhel*), príslovkové (*křídově bílý*) a inštrumentálne (*šedý prachem*). V prirovnaniach sa BCT prototypy odhaľujú rovnomerne, adverbiálna konštrukčná analýza je efektívnejšia na opis sémantického poľa BCT a inštrumentálna konštrukcia sa podľa autorky osvedčila ako zdroj koncepcnej metonymie.

Marek Debnár (Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave) predstavil vo svojej prezentácii *Možnosti spracovania sémantických polí v Slovenskom národnom korpuse* niektoré prieniky filozofie a jazyka. Načrtnol možnosti využitia korpusov pre širšie humanitné bádanie, najmä literárno-teoretické, semiotické a filozofické. Takisto navrhol zaviesť do štýlovo-žánrovej anotácie textov v Slovenskom národnom korpuse kľúč „narrator“, ktorý by zaznamenával perspektívu rozprávača v umeleckých textoch, čo by umožnilo štatistické skúmanie textov rôznych umeleckých období a oblastí z hľadiska subjektívizácie výpovede.

V závere medzinárodnej konferencie SLOVKO 2013 sa Mária Šimková, vedúca oddelenia SNK JÚLŠ SAV, poďakovala všetkým zúčastneným aj prednášajúcim za aktívnu účasť na

konferencii, príjemnú a priateľskú atmosféru počas celého podujatia, recenzentom zborníka za ich kvalitnú prácu a zaželala všetkým pozitívne prínosy z rokovaní pre ďalšie projekty v oblasti počítačového spracovania prirodzeného jazyka. Zároveň vyjadrila želanie, aby sa v duchu profesionality a spolupráce odohrala aj plánovaná konferencia SLOVKO 2015.

Agáta Karčová – Beáta Kmeťová
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava

KRONIKA

VLADIMÍR BENKO – POOBHLIADNUTIE ZA JUBILANTOVÝM DESAŤROČÍM

CICLing je názov konferencie venujúcej sa počítačovej lingvistiky (Conference on Intelligent Text Processing and Computational Linguistics), ako aj anglické pomenovanie, ktoré vo svojej zvukovej podobe odkazuje na športovú aktivitu na dvoch kolesách. V homofónii týchto dvoch pomenovaní sa skrývajú dve vášne nášho kolegu jubilanta – vedca, pedagóga, nadšenca počítačovej lingvistiky, výskumného pracovníka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave.

Začiatok jeho životnej dráhy prebiehal na osi Liptovský Mikuláš (kde sa narodil) – Nitra (kde vyrastal). V rokoch 1972 – 1978 študoval na Elektrotechnickej fakulte Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave, odbor technická kybernetika.

Štartovacou etapou jeho profesionálnej kariéry bolo pôsobenie v Ústave pre informácie a riadenie kultúry v Bratislave (r. 1978 – 1980), ďalej vo Výpočtovom stredisku a Informačnom centre SAV (1980 – 1992). Od roku 1992 je výskumným a pedagogickým pracovníkom na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a od roku 1990 pracuje zároveň aj v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV.

V rámci počítačovej lingvistiky je pozornosť nášho jubilanta zameraná najmä na oblasť prekladateľstva, lingvodidaktiky a lexikografie, pričom možno konštatovať, že práve posledná spomínaná oblasť predstavuje hlavnú výskumnú doménu jubilanta, a to najmä od roku 1992, keď sa stal členom Spoločnej pracovnej skupiny počítačovej lingvistiky. Laboratórium počítačovej lingvistiky od roku 1997 aj vedie.

Zástoj jubilanta v oblasti počítačovej lexikografie spočíva predovšetkým v tom, že pracuje ako správca lexikálnych databáz, tvorca validačných programov a navrhovateľ rozličných technických a iných zlepšení v jednotlivých lexikografických projektoch vrátane grafického dizajnu hesla.

Ide najmä o slovníky vytvárané alebo aktualizované v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra, ako sú za posledné desaťročie napríklad *Historický slovník slovenského jazyka* (2005, 2008), *Synonymický slovník slovenčiny* (2004), *Slovník cudzích slov* (2005), *Pravidlá slovenského pravopisu* (2014), *Slovník slovenských nárečí. 2. L – P* (2011) a samozrejme predovšetkým *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011).

Najmä v poslednom menovanom prípade sa vďaka jubilantovi pri tvorbe slovníka súčasného slovenského jazyka využívajú najmodernejšie počítačové nástroje (korpusový nástroj Sketch Engine, ktorý len do roku 2013 využívalo 400 korpusov v rámci vyše 70 jazykov), používané na lexikografické účely v mnohých prestížnych svetových vydavateľstvách (Oxford University Press, Cambridge University Press, Harper Collins, Macmillan atď.).

Cenná je tiež jeho participácia na slovníkových dielach Slovenského pedagogického nakladateľstva, ako je napr. *Paronymický slovník* (2004). Ako databázový administrátor sa podieľal na príprave websterovských výkladových i prekladových slovníkov, napr. *Webster's*

New English Language Dictionary (New York 2004) a *Webster's New Spanish-English English-Spanish Dictionary* (New York 2004).

V obidvoch jubilejných článkoch k jubilantovej päťdesiatke (Jarošová, 2004¹; Ondrejovič, 2004²) sa spomína aj spolupráca s prešovskými morfeematikmi v rokoch 1995 – 2005, ktoré autorky tohto článku nemôžu samozrejme obísť: *Morfematický slovník slovenčiny* (1999) a *Slovník koreňových morfém slovenčiny* (2005, 2007, 2012).

Jubilant je tímovým hráčom aj v období medzi jeho päťdesiatkou a šesťdesiatkou, o čom svedčí účasť na projektoch VEGA (1/0416/08: *Viacjazyčná terminologická databáza k Spoločnému európskemu referenčnému rámcu pre jazyky*; 1/0654/08: *Slovník štúrovskej slovenčiny*), ako aj v mnohých medzinárodných projektoch. Jednou z posledných aktivít jubilanta je jeho participácia na projekte COST Európska sieť elektronickej lexikografie. Jeho cieľom je koordinácia a zvyšovanie objemu výskumu v oblasti elektronickej lexikografie v Európe prostredníctvom založenia a podpory rastu európskej siete elektronickej lexikografie, do ktorej sa bude vstupovať cez novovytvorený Európsky lexikografický portál. Ten bude poskytovať hodnovernú lexikografickú informáciu o jednotlivých európskych jazykoch určenú pre širšiu verejnosť aj pre odborníkov. Cieľom bude tiež vytvorenie jednotných štandardov a metodík na lexikografické opísanie spoločného európskeho dedičstva obsiahnutého v slovnej zásobe európskych jazykov.

Východiská, princípy a problémy počítačovej lexikografie jubilant analyzoval vo viacerých článkoch a publikáciách, spomeňme napríklad práce *Počítačová podpora slovníka štúrovskej slovenčiny* (2010), *The Dictionary of the Contemporary Slovak Language: A Product of Tradition and Innovation* (2012), *Živé portrétovanie slovenského slova v slovníku ako úloha oddelenia súčasnej lexikológie a lexikografie Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV* (2013, spoluautorky: A. Jarošová, B. Chocholová, N. Janočková), *Data Deduplication in Slovak Corpora* (2013), *Francúzsky webový korpus Francogallicum* (2013), *Compatible Sketch Grammar Experiment* (2013).

Výhody počítačovej lingvistiky pri opise jazykového systému jubilant prezentoval v rade prác, výskumne orientovaných najmä na oblasť morfológie. V roku 1998 vychádza monografia *Počítačové spracovanie slovenského jazyka. Morfológia podstatných mien* (spoluautori: J. Hašanová – E. Kostolanský), ktorú využívajú a na ktorú nadväzujú aj prešovskí lingvisti (Sokolová, 2007; Ološtiak – Ološtiaková, 2007). V rámci tohto projektu sa vytvorila báza textových dát, obsahujúca približne 120 000 lexikálnych jednotiek (zo *Slovníka slovenského jazyka*, ako aj z elektronickej verzie *Krátkeho slovníka slovenského jazyka a Pravidiel slovenského pravopisu*). Autori v práci využívajú spôsob zhromaždenia morfológických informácií pomocou tzv. *virtuálneho slovníka*, pri ktorom nie sú všetky formy každého ohybného slova permanentne uložené v pamäti počítača, keď však vznikne požiadavka prístupu k ľubovoľnému tvaru ľubovoľného slova, tento tvar sa vygeneruje. Virtuálny slovník tak v pamäti trvalo udržuje iba ohraničený rozsah informácií potrebných na generovanie všetkých tvarov ohybných slov. Bádania pracujú s klasickými vzormi (nazývanými reprezentanty) a každá diferenciacia v sústave ohýbacích prípon alebo zmien na morfeomatickom šviku sa stáva základom zavedenia nového vzoru. Explicitnosť opisu morfológie odstraňuje výnimky, zvláštne

¹ Jarošová, Alexandra: Jubilujúci Vladimír Benko alebo o blahodarnom vplyve niektorých inžinierov na jazykovedu. In: *Jazykovedný časopis*, 2004, roč. 55, č. 1, s. 69 – 71.

² Ondrejovič, Slavomír: Jubilant Vladimír Benko. In: *Slovenská reč*, 2004, roč. 69, č. 3, s. 189 – 190.

prípady či varianty a stanovuje transformačné pravidlá, vzory a skupiny prípon na presný opis formovania a analýzy slovných tvarov. Na základe štatistických dát autori dospeli k viacerým pozoruhodným zisteniam – napríklad o dvojnásobnej väčšej frekvencii prípony *-u* v porovnaní s príponou *-a* pri vzore *dub*, vysokej frekvencii vzoru *kosť a pod.* V roku 2004 vychádza práca *Model morfolologickej databázy slovenčiny. Počítačové spracovanie jazyka* (spoluautori J. Hašanová, E. Kostolanský), v ktorej sa vymedzujú morfologické paradigmy flektívnych slovných druhov. Maximálne roztvorený počet substantívnych či verbálnych vzorov, v ktorom sa prihliada aj na ich morfonologicky a ortograficky podmienené varianty nevyhnutné pri počítačovom výskume jazyka, sú inšpiratívne a užitočné napríklad pri hľadaní nových pohľadov na deklinačný či konjugačný systém slovenčiny (Sokolová, 2012).

Ďalšou oblasťou, v ktorej sa V. Benko výskumne angažuje, je problematika počítačovej podpory pri vyučovaní cudzích jazykov (*Web Corpora and Language Teaching*, 2010) a problematika terminológie (*Slovensko-anglicko-francúzsko-nemecký slovník termínov k Spoločnému európskemu referenčnému rámcu pre jazyky*, 2008, 2009, spoluautori: M. Boursier, A. Butašová, D. De Jaegher, V. Eliašová, Š. Franko, V. Chebenová, B. Menzlová, E. Tandlichová, R. Žilová; *Učenie sa, vyučovanie a hodnotenie cudzích jazykov v terminologickom rámci. Slovník termínov k Spoločnému európskemu referenčnému rámcu pre jazyky*, 2010, spoluautori: M. Boursier, A. Butašová, V. Eliašová, Z. Gadušová, V. Chebenová, R. Kanichová, J. Kiššová, M. Lukáčová, M. Malovecká, M. Medveczká, M. Paľová, N. Rusnáková, F. Schiavo, R. Štrbáková, E. Tandlichová, D. P. Varela Cano, R. Žilová).³

Opomenúť nemožno ani bohaté konferenčné aktivity jubilanta. Munster, Lancaster, Birmingham, Nancy, Mannheim, Graz, Saarbrücken, Montecatini, Pisa, Ľubl'ana, Goteborg, Florencia, Brighton, Štrasburg, Lisabon, Leiden, Oslo, Tallinn, St. Petersburg – to sú niektoré z jeho cieľových zastávok pri prezentácii výskumných výsledkov. Pri svojich zahraničných cestách pôsobí V. Benko aj ako propagátor slovakistiky, porov. napr. sprostredkovanie kontaktov medzi prešovskými a pražskými lingvistkami orientujúcimi sa na valenčné výskumy či sprostredkovanie kontaktov medzi morfématikmi v Grazi a Prešove.

Bicyklová metafora v úvode tohto článku nebola náhodná – význam počítačových výskumov pre lingvistické bádanie možno prirovnať k pedálom, vďaka ktorým je bicykel poháňaný dopredu. Nie je náhoda, že jeden z prístupov k využitiu korpusových dát v jazykovede, corpus driven, je motivovaný práve „dopravnou“ metaforou. Osobitne to platí pre oblasť lexicografie, ktorá sa bez podpory štatistických dát a počítačových nástrojov nezaobíde. V tomto zmysle možno povedať, že práve jubilant svojimi výskumnými aktivitami predstavuje jeden z najvýznamnejších zdrojov „silovej dynamiky“ jazykových výskumov v kontexte slovenskej lingvistiky. Za slovenských a osobitne prešovských lingvistov želáme Vladimírovi Benkovi dostatok síl na pokračovanie jeho zmysluplnej práce aj na cyklistiku.

Martina Ivanová – Miloslava Sokolová

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov

³ Porov. tiež súpis prác v BEHÝLOVÁ, Júlia – SMETANOVÁ, Yulia: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2001 – 2005). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2009, s. 29 – 31 (súpis prác V. Benka 1991 – 2005).

ERRÁTA

V predchádzajúcom čísle Jazykovedného časopisu (2013, č. 2) sa v príspevku Daniely Slančovej *Osvojovanie slovesnej lexiky v rannej ontogenéze reči* v dôsledku technickej chyby nezobrazila správne strana 125, ktorú dodatočne uvádzame na tomto mieste. Celý príspevok nájdete na stránke JÚLŠ SAV http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2013/2/JC_2013_2.pdf. Všetkým čitateľom – ale najmä autorky – sa týmto za chybu úprimne ospravedľujeme.

Za redakciu Gabriela Múcsková

vom období, posledná štvrtina perifériu. Druhá štvrtina tvorí širšie centrum, tretia štvrtina širšiu perifériu (porov. vyššie v časti 3 Výskumná vzorka a jej spracovanie). Prvá štvrtina v položke nerozumie je odrazom periférie slovesného jazykového sveta a posledná, štvrtá štvrtina je doplnkom centrálnej skupiny slovíes v predchádzajúcich položkách („rozumie a hovorí“ a „rozumie“).

dievčatá				
1. štvrtina	2. štvrtina	3. štvrtina	4. štvrtina	
jesť	22,9 tancovať	9,5 otvoriť	4,1 lietať	1,5
dať	21,8 kúpať	8 kopať	4,04 čistiť	1,3
spať	15,9 páliť	7,9 ukázať	4 cvičiť	1,2
nie je/neni	15,4 chcieť	7,6 skákať	3,6 variť	1,2
spadnúť	13,3 volať	7,1 bežať	3,5 kvapkať	0,9
kakať	13,1 nefunguje/nedari sa/nejde	7 báť sa	3,04 miešať	0,9
cikať	11,2 ležať	6,7 je/bude	3,04 piecť	0,9
fúkať/pofúkať	11,2 čítať	6,3 obuť	2,8 cúvať	0,6
sedieť	10,8 bolieť	5,9 hrýzť/žuvkať	2,3 liať/poliať	0,4
piť	10,7 ísť	5,5 zatvoriť	2,2 ťahať	0,4
búchať	10,6 mať	4,5 česať	1,8 natáčať	0,3

Tabuľka 8: Priemerné hodnoty produkcie slovíes (v percentách) v období 8 – 16 mesiacov – dievčatá

chlapci				
1. štvrtina	2. štvrtina	3. štvrtina	4. štvrtina	
dať	17,5 cikať	7,9 skákať	3,2 cúvať	1,4
jesť	17,4 nefunguje/nedari sa/nejde	6,2 ukázať	2,9 kvapkať	1,2
fúkať/pofúkať	13,2 tancovať	5,8 zatvoriť	2,9 lietať	1,2
kakať	11,3 chcieť	5,7 česať	2,7 cvičiť	1,1
spadnúť	10,8 sedieť	5,5 mať	2,3 liať/poliať	1,1
nie je/neni	10,2 čítať	5,4 volať	2,3 miešať	1,1
spať	10,03 ísť	4,9 obuť	2,02 piecť	1,1
piť	9,5 ležať	4,4 je/bude	1,9 variť	1,1
kúpať	8,9 bolieť	4,2 čistiť	1,7 báť sa	0,6
páliť	8,6 kopať	4,1 hrýzť/žuvkať	1,7 natáčať	0,3
búchať	8,3 otvoriť	3,7 bežať	1,4 ťahať	0,3

Tabuľka 9: Priemerné hodnoty produkcie slovíes (v percentách) v období 8 – 16 mesiacov – chlapci

dievčatá				
1. štvrtina	2. štvrtina	3. štvrtina	4. štvrtina	
kúpať	67,5 ísť	56,4 chcieť	44,1 páliť	30,4
piť	65,4 česať	56,1 fúkať/pofúkať	40,3 je/bude	29,1
sedieť	64,4 otvoriť	54,4 cikať	40,02 ťahať	27,9
tancovať	61,5 zatvoriť	53,8 kopať	39,2 báť sa	27,7
ukázať	61,5 čítať	50,4 mať	37,9 liať/poliať	21,6
jesť	59,3 nie je/neni	49,2 volať	36,01 cvičiť	19,7
dať	57,9 hrýzť/žuvkať	47,2 bolieť	34,1 lietať	19,1
ležať	57,9 nefunguje/nedari sa/nejde	46,9 skákať	33,8 cúvať	14,01
búchať	57,8 kakať	45,8 miešať	32,9 piecť	13,9
spať	57,8 spadnúť	44,9 variť	31,9 kvapkať	11,5
obuť	56,8 bežať	44,1 čistiť	31,6 natáčať	5,2

Tabuľka 10: Priemerné hodnoty porozumenia slovíes (v percentách) v období 8 – 16 mesiacov – dievčatá